

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Лідія Гнатюк

**СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКА МОВА
ПРАКТИКУМ**

**Навчальний посібник
для студентів філологічних спеціальностей**

Київ
2015

УДК
ББК

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. П. Ю. Гриценко,
д-р філол. наук, проф. Т. О. Черниш,
д-р філол. наук, проф. Л. П. Дядечко,
канд. філол. наук, доц. О. О. Суховій

Затверджено

*Вченою радою Інституту філології
(протокол № 6 від 29 грудня 2014 року)*

Гнатюк Л.П.

Старослов'янська мова. Практикум : навч. посіб. для студентів
філологічних спеціальностей / Л. П. Гнатюк. – К., 2015. – 249 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Умовні скорочення назв старослов'янських рукописів

- Ас* – Ассеманієве євангеліє
Боян – Боянський палімпсест
Єн – Єнинський апостол
Зогр – Зографське євангеліє
Зогр. л – Зографські листки
Зогр. пал – Зографський палімпсест
Київ – Київські листки
Клоц – Збірник Клоца
Мар – Маріїнське євангеліє
Остр – Остромирове євангеліє
Охр – Охридські глаголичні листки
Рил – Рильські листки
Сав – Савина книга
Син – Синайський псалтир
Син. тр – Синайський требник
Супр – Супрасльський рукопис
Унд – Листки Ундольського
Хіл – Хіландарські листки

Умовні скорочення ремарок

- акт.* – активний
дієсл. – дієслово
дієприкм. – дієприкметник
док. – доконаний вид
ж.р. – жіночий рід
займ. – займенник

збірн. – збірний іменник
ім. – іменник
інф. – інфінітив
майб. ч. – майбутній час
мн. – множина
Н.в. – називний відмінок
нак. сп. – наказовий спосіб
найвищ. ст. – найвищий ступінь порівняння
недок. – недоконаний вид
одн. – одна
ос. – особа
пас. – пасивний
перен. – переносне значення
прикм. – прикметник
присл. – прислівник
прийм. – прийменник
Р.в. – родовий відмінок
спол. – сполучник
с.р. – середній рід
ст. порівн. – ступінь порівняння
у знач. – у значенні
теп.ч. – теперішній час
ч.р. – чоловічий рід
числ. – числівник

Умовні скорочення назв мов

вірм. – вірменська
гот. – готська
гр. – грецька
д.в.н. – давньоверхньонімецька
д.інд. – давньоіндійська
ірл. – ірландська
лат. – латина
лит. – литовська

лтс. – латиська
н.в.нім. – нововірхньонімецька
нім. – німецька
пол. – польська
прус. – пруська
рос. – російська
сл. – словацька
хет. – хетська
чес. – чеська

**Умовні скорочення назв
текстів Святого Письма**

Йн – Євангеліє від Йоана
Лк – Євангеліє від Луки
Мр – Євангеліє від Марка
Мт – Євангеліє від Матея

ПЕРЕДМОВА

Дисципліна "старослов'янська мова" є історико-лінгвістичним вступом до вивчення слов'янських мов, тим підґрунтям, на якому базується фахова підготовка філолога взагалі й лінгвіста зокрема. Цей нормативний курс має важливе методологічне значення, оскільки, розкриваючи виняткову роль старослов'янської мови – першої фіксації слов'янського мовлення на письмі (зумовленої потребою перекладу богослужбових книг із грецької мови) – в історії культури слов'янських народів у епоху раннього середньовіччя, знайомить студентів із застосуванням принципу історизму в історико-лінгвістичних дослідженнях, з елементами порівняльно-історичного методу, сприяючи становленню лінгвістичної свідомості майбутніх філологів.

Головна мета посібника зі старослов'янської мови полягає в тому, щоб закріпити, систематизувати й узагальнити викладені в лекційному курсі теоретичні відомості про походження, фонетико-фонологічну, лексичну, морфологічну, словотвірну та синтаксичну системи першої слов'янської літературно-писемної мови, а також навчити студентів застосовувати отримані знання на практиці у процесі роботи над текстами старослов'янських пам'яток: їх читання, перекладу, коментування та комплексного лінгвістичного аналізу. Подані в посібнику тексти є прецедентними для світової культури, у тому числі й української. Водночас вони репрезентують ті фрагменти концептуальної і мовної картин світу старослов'янських книжників, ознайомлення з якими допоможе студентам зрозуміти специфіку духовного світу середньовічної людини.

Матеріал структуровано за темами. Старослов'янська мова як багаторівнева система розглядається в порівняльно-історичному аспекті на фоні мовних явищ і процесів індоєвропейського та праслов'янського періодів із проекцією

на відповідні мовні факти сучасних слов'янських мов, передусім української та російської.

З метою формування у студента цілісного уявлення про систему старослов'янської мови слова в завданнях подаємо з їхніми значеннями, які наводимо за виданням *"Старославянський словарь (по рукописам X–XI веков)"* за ред. Р.М. Цейтлін, Р. Вечерки та Е. Благової (М., 1999). Порівняння семантики старослов'янських лексем зі значеннями відповідних слів в українській та російській мовах, виявлення збігів і розбіжностей у семантиці слів, часова відстань між якими налічує тисячоліття, дозволяє майбутньому філологу наблизитись до пізнання історичного перебігу лексико-семантичних процесів.

Частина завдань має творчий пошуковий характер і спрямована на те, щоб спонукати студента до лінгвістичного мислення, до зацікавлення мовною матерією і духовним світом минулого, до усвідомлення важливої ролі, яку відіграла старослов'янська мова в культурному розвитку слов'янства.

Тексти зі старослов'янських пам'яток наведено переважно за виданням: С.Г. Шулешкова. *Хрестоматия по старославянскому языку: тексты, словарь, фоноприложение*. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта, Наука, 2012. До кожного тексту подано розшифрування написаних під титлами слів та короткий словник незнайомих і малозрозумілих лексем. Для кращого розуміння старослов'янських текстів (їхнього змісту, складних граматичних конструкцій та окремих стилістичних явищ) студентам рекомендовано порівнювати їх із відповідними уривками зі Святого Письма українською мовою в перекладах П. Морачевського (1906), П. Куліша, І. Пулюя та І. Нечуя-Левицького (1904), І. Огієнка (1962), І. Хоменка (1963), Р. Турконяка (2011).

ВСТУП. ГРАФІКА. ФОНЕТИКА

ТЕМА 1

Вступ

Слов'янська мовна гаузуь. Поняття про правому.
Поняття про старослов'янську мову. Виникнення і розвиток
слов'янської писемності. Дві слов'янських азбуки.
Фонетичне і числове значення літер кирилиці.
Діакритичні знаки. Джерела вивчення старослов'янської мови

Питання до теоретичного матеріалу

1. Назвіть три групи сучасних слов'янських мов. Хто з мовознавців і коли вперше виокремив ці групи? Які мови до них належать?
2. У чому виявляється спорідненість сучасних слов'янських мов? Чим вона зумовлена?
3. Які теорії походження слов'ян та гіпотези щодо їхньої прабатьківщини Ви знаєте? Які докази наводить О. Трубачов для обґрунтування своєї теорії про середньодунайську прабатьківщину слов'ян?
4. Коли засвідчено перші згадки про слов'ян? Кому вони належать?
5. Що таке мова-основа?
6. Розкрийте зміст понять "індоєвропейська мова", "праслов'янська мова", "старослов'янська мова", "церковнослов'янська мова". Окресліть хронологічні рамки існування цих мов.
7. На які підперіоди поділяють праслов'янський період? Чим зумовлений розпад праслов'янської мовної єдності?
8. Чи існувало письмо у слов'ян до Костянтина (Кирила) і Мефодія? Якщо так, то яким воно було? Аргументуйте свою

думку, спираючись на працю М. Брайчевського "Походження слов'янської писемності".

9. Де, коли й ким створено глаголицю?
10. Як виникла кирилиця?
11. Яка азбука давніша – глаголиця чи кирилиця? Назвіть аргументи прихильників протилежних поглядів.
12. Який живий діалект ліг в основу старослов'янської мови? Які дискусії точилися з цього приводу в палеославістиці?
13. У чому виявився наддіалектний характер першої літературно-писемної мови слов'ян? Чому М.І. Толстой схарактеризував старослов'янську мову як мову "надетнічну й наднаціональну" (*Толстой Н.И. История и структура славянских литературных языков. – М.: Наука, 1988. – С. 3–4*)?
14. Які місцеві різновиди старослов'янської мови виокремлюють дослідники? Як прийнято називати ці різновиди?
15. Схарактеризуйте основний зміст і жанрову належність старослов'янських рукописів X–XI століть.
16. Назвіть найважливіші глаголичні пам'ятки. Де й коли вони створювалися? Де вони зберігаються? Які звуки передає літера **Ѣ** у транслітерованих кирилицею глаголичних пам'ятках?
17. Назвіть найважливіші кириличні пам'ятки. Де й коли вони створювалися? Де вони зберігаються?
18. Для передачі яких звуків слов'янського мовлення необхідно було створити нові літери, відсутні в грецькій абетці?
19. Розкажіть про числове значення літер кирилиці. Які з них не мали числового значення? Чому?
20. Схарактеризуйте діакритичні знаки: титло, паерик, камору.
21. Коли почалося вивчення перших слов'янських азбук? З розробкою якого мовознавчого методу були пов'язані успіхи у вивченні старослов'янської мови?
21. Стисло окресліть найвагоміші досягнення лінгвістів XIX і XX ст. у дослідженні старослов'янської мови.
23. Як вплинула старослов'янська мова на розвиток слов'янських літературних мов?

Завдання

I. Ознайомившись зі статтею Івана Огієнка "Старослов'янська мова у вищій школі: чергові завдання вивчення старослов'янської мови" (див. *Додатки*), дайте відповіді на такі питання:

1. У чому полягає актуальність цієї праці, що вийшла друком у 1936 році, для сучасної лінгвістики?

2. Чому дослідник надає перевагу назві "старослов'янська мова", відкидаючи поширену з початку дослідження першої літературно-писемної мови слов'ян назву "староцерковнослов'янська"?

3. Чому Іван Огієнко вважає за необхідне розширити канон пам'яток старослов'янської мови, долучивши до них пам'ятки східнослов'янської редакції?

4. З чого, на думку вченого, потрібно починати вивчення курсу старослов'янської мови у вищому навчальному закладі?

5. Чому автор переконаний у тому, що курс старослов'янської мови повинен містити хоча б коротку історію церковнослов'янської мови XII–XVII ст. й історію церковнослов'янського правопису?

6. Прокоментуйте таку думку дослідника: "Кожне питання старослов'янської мови – фонетичне, морфологічне й складнене – конче треба освітлювати й дальшою його долею в живих мовах слов'янських або хоч його долею в мові слухачів... Так поставлений курс старослов'янської мови бодай для головніших явищ зробить неоціненні послуги й для курсу порівняльної граматики слов'янських мов, і для курсів окремих живих мов".

7. Якому розділу старослов'янської мови, за І. Огієнком, необхідно приділяти більше уваги й чому?

8. Чому потрібно досліджувати вплив грецької і давньоєврейської мов на старослов'янську?

9. Чому для глибшого розуміння старослов'янської мови необхідно вивчати фонетичні, морфологічні й синтаксичні архаїзми слов'янських мов?

10. Чому глибоке дослідження старослов'янської мови не можливе без знання палеографії?

11. Яких актуальних із погляду сучасної лінгвістики проблем вивчення старослов'янської мови автор не торкнувся у своїй статті?

II. Прокоментуйте уривок із наведеної в списку літератури до теми статті відомого російського мовознавця Б.А. Успенського "Про походження глаголиці", висловте власне міркування щодо сформульованої дослідником на основі симетричного написання в глаголиці літер "**иже**" і "**слово**", "**добро**" і "**вѣди**" гіпотези про те, що ключове значення для творців глаголичної абетки мали слова Христа: "Я – альфа і омега, початок і кінець" (Книга Одкровення Йоана, I, 8).

"Чорнохвостов звернув увагу зокрема на те, що глаголичні літери "**иже**" і "**слово**" симетрично орієнтовані одна щодо одної (становлячи той самий знак у прямій і перевернутій позиції), і пояснив це тим, що їх поєднання відповідає позначенню імені Христа, як воно писалося під титлом: **ѣс**. Це міркування видається переконливим і водночас дуже перспективним у змістовому плані: воно дозволяє бачити у слов'янському написанні імені Христа особливий богословський смисл (відсутній у відповідному написанні грецькою мовою чи латиною). Написане по-слов'янськи (глаголичним алфавітом), ім'я Христа утворює цикл, завершене коло, і це відповідає словам: "Я є альфа і омега, початок і кінець" (Книга Одкровення Йоана, I, 8; пор. I, 10, 17; II, 8; XXI, 6; XXII, 13). Отже, глаголичне написання імені Христа є певним чином ідеограмою, яка відповідає тому, що він сам говорить про себе в "Апокаліпсисі".

Проте для того, щоб цілком погодитися із запропонованою інтерпретацією літер "**иже**" і "**слово**", необхідно пояснити аналогічне співвідношення літер "**добро**" і "**вѣди**"...

Вважаємо, що паралелізм у співвідношенні між літерами "**иже**" і "**слово**", з одного боку, і "**добро**" та "**вѣди**", з другого,

відображає асоціацію Христа і Давида, коли Давид розглядається як типологічний (старозавітний) прообраз Христа. Така асоціація знайшла відображення в грецькій і латинській писемності, де ім'я Давида, подібно до імені Ісуса, регулярно пишеться під титлом, виступаючи в такий спосіб як сакральне ім'я (*nomen sacrum*) – при тому, що решта власних імен, як правило, представлена тут у повному написанні" (*Успенский Б.А. О происхождении глаголицы / Б.А. Успенский // Вопросы языкознания. – 2005. – № 1. – С. 64–65*).

III. Ознайомившись із наведеною у списку літератури до теми статтею В.Г. Складенка "До питання про "руські письмена" в Житті Костянтина Філософа", висловіте власне міркування щодо твердження з "Життя Костянтина Філософа" про те, що в Херсонесі Костянтин **"обрѣте же тоу евангеліе и ѡалтирь роуцьскыми писмены писано и чловѣка шврѣтъ глаголюща тоу бесѣдою и бесѣдова с нимъ и силоу речи пріимъ своен бесѣдѣ прикладаа различнаа писмена гласнаа и съгласнаа и къ богоу молитвоу твора въскорѣ начатъ чести и сказати и мнози сѧ емоу дивляхоу бога хвалцие"**.

IV. Ознайомтеся із факсимільним виданням "Київських глаголичних листків", здійсненим В.В. Німчуком, та його науковим дослідженням цієї пам'ятки (*Німчук В.В. Київські глаголичні листки / В.В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1983. – 141 с.*). Накреслення яких глаголичних літер Вам відомі? Які розділові знаки засвідчено в пам'ятці?

V. Прочитайте "Азбучну молитву" Костянтина, пресвітера болгарського, написану наприкінці IX ст. і реконструйовану болгарським дослідником К.М. Куєвим (див.: *Вопросы языкознания. – 1991. – № 3*).

Прокоментуйте слова російського мовознавця Ю.С. Степанова: "Так звані "азбучні молитви" – дуже давній жанр словесності. У ньому схрестилися дві традиції, які ведуть у глибоке,

передісторичне минуле індоевропейської культури: 1) погляд на алфавіт як на модель світу; 2) звернення до Бога ... ніби фраза за фразою, рядок за рядком, у порядку всіх літер алфавіту, – тобто традиція акровіршів.

Зрозуміло, що в таких творах і сам алфавіт постає як певний цілісний текст, який лише доповнюється – саме тими словами, які додаються до імен літер алфавіту (останні тим самим починають кожен рядок, виступають з його "лівого краю", – саме слово *акровіриш* означає щось на кшталт "вірш, вирівняний по краю" (Степанов Ю. С. *Константи. Словарь русской культуры: опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Языки русской культуры, 1997. – С. 420*).

Які цінності в концептуальній і відповідно – мовній картині світу старослов'янських книжників позначають слова, які починаються на ту саму літеру, що й ім'я відповідної букви старослов'янської абетки?

1. **Азъ** словомъ симъ // молиж сѧ богу
2. **Боже** вьсеи твари // и зиждителю
3. **Видимъ**имъ / и невидимъимъ
4. **Господа** доуха / послѧ живѡцаго
5. **Да** вѣдъхнеть / въ срьдце ми слово
6. **Еже** бждеть / на оуспѣхъ вьсѣмъ
7. **Живѡци**имъ / въ заповѣдхъ ти
8. **Сѣло** бо кстъ / свѣтильникъ жизни
9. **Законъ** твои / свѣтъ стъзамъ того
10. **Иже** ищетъ / квангельска слова
11. **И** проситъ сѧ / дары твоѧ прияти
12. **И** лѣтитъ нынѣ / словѣньско плема
13. **Къ** крѣщению / обратиша сѧ вьси
14. **Люди**к твои / нареци сѧ хотѡще
15. **Милости** твоѧ / боже просатъ сѣло
16. **Нъ** мьнѣ нынѣ / пространо слово даждь

17. **Отъче сыноу / и прѣсватъи доуше**
18. **Просъщюкмоу / помощи отъ тебе**
19. **Ръцѣ бо свои / въспрь въздѣжъ присно**
20. **Силъ прияти / и мждрость оу тебе**
21. **Ты бо дажи / достоинъ силъ**
22. **Впостась же / всѣкжъ цѣлиши**
23. **Фараонѣа ма / зѣловты изъбави**
24. **Херовскъ ми / мысль и оумъ даждь**
25. **В чьстьнага / прѣсватага троице**
26. **Печаль можъ / на радость прѣложи**
27. **Цѣломждрьно / да начьнъ пьсати**
28. **Чюдеса твоя / прѣдивьнага зѣло**
29. **Шестъкрилатыхъ // силъ възспримъ**
30. **Шьствоужъ нъинѣ / по слѣдоу оучителю**
31. **Имени юю / и дѣлоу послѣдоуѣа**
32. **Гавѣ сътворѣжъ / квангельско слово**
33. **Хвалъ въздаѣа / троици въ божьствѣ**
34. **Юже поетъ / всѣкъи въздрасътъ**
35. **Юнъ и старъ / своимъ разоумомъ**
36. **Юзыкъ новъ / хвалъ въздаѣа присно**
37. **Отъцоу сыноу / и сватоукемоу доухоу**
38. **кмоуже чьсть / и дръжава и слава**
39. **Отъ всеѣа твари и дъханиа**
40. **Въ всеа вѣкты и на вѣкты аминь**

VI. Прочитайте і перекладіть напис царя Самуїла 993 р. на надмогильній плиті. Зверніть увагу на позначену літерами дату. За яким літочисленням – візантійським чи олександрійським – її було вираховано? Чим розрізняються ці літочислення?

+ВЪНМАШТЪЧАНСЪ
 ННАНСТАГО АОУХАА
 78САМОНПРАБЪБ*
 ПОЛАГАЖПАМАТЪ
 ѠНИАТЕРННБРАТ
 АІСРЪСТЪХЪСН
 НМЕМАОУСЪПЪЦІ
 ІСОЛАРАБЪБЪ*Н
 ѠАВАННАПНСА
 АѠТООТЪСЪТЪС
 Ҁ2 ФАННЪАН

+вѣ нма штъца и сѣ
 нна и ѣтаго доуха а
 зѣ самонлѣ рабѣ вж(и)
 полагаж паматѣ (шц)
 Ѡ и матери и брат(оу н)
 а крѣстѣхѣ сихѣ(ѣ се)
 имена оусѣпѣш(ихѣ ни)
 кола рабѣ бжи
 Ѡ давдѣ написа(же са вѣ)
 лѣто отѣ ство(рениѣ миро)
 ✕ сѣфа инди(кта)

VII. Запишіть кирилицею: 9, 11, 18, 27, 132, 245, 398, 674, 702, 856, 1019, 2581, 6363. Прокоментуйте, що означає останнє число-дата в історії слов'янської писемності.

VIII. Порівняйте наведені нижче тексти із Зографського та Остромирового євангелій. Поясніть, чому в тексті із Зографського євангелія відсутні деякі літери, наявні в тексті з Остромирового євангелія. Чи однакове звукове значення літери Ѡ в обох текстах? Чим, на Вашу думку, зумовлене різне написання тих самих слів у цих пам'ятках?

Ѡкъ етерѣ імѣ дѣва ѣна · і рече мьниі ѣнѣ єю ѡцю · ѡче даждь ми · достоінжж часть імѣньѣ · і раздели іма імѣньє · і не по мьнозѣхѣ дьнехѣ · сѣбъравѣ · все мьни ѣнѣ · отиде на странж	чловѣкъ нѣкъиі імѣ дѣва сына · і рече мьниі сынѣ ю ѡцоу · ѡче даждь ми · достоінжж часть імѣньѣ · і раздели іма імѣньє · і не по мьнозѣхѣ дьнехѣ · сѣбъравѣ вьсе мьни сынѣ · отиде на странж
---	--

далече · і тоу расточи імѣнье
свое живы бл҃жно ·
іждивѣшоу же емоу вѣсѣ ·
бѣистъ гладъ крѣпкѣ на
странѣ тоі · і тѣ начатѣ
лишати са · і шѣдѣ прилѣпи
са единомѣ отѣ житель
тоѣа страны · і посѣла і на
села своѣ · пастѣ свиніи · і
желааше насытити са
отѣ рожьць ѡже вѣдѣахъ
свиніѣа · і никѣтоже не дааше
емоу · вѣ себѣ же пришѣдѣ
рече · коликоу наіменьникѣ дѣца
моего избѣваѣтъ хлѣби ·
азѣ же сѣде гладомѣ
гѣвнѣ · вѣставѣ идѣ кѣ
дѣцю моемоу · і рекѣ емоу ·
дѣче сѣгрѣшихѣ на нѣбо і
прѣдѣ товоѣ · юже нѣсмѣ
достоінѣ нарешти са дѣнѣ
твоі · сѣтвори ма · вѣко
единого отѣ наіменьникѣ
твоихѣ · і вѣставѣ іде кѣ
дѣцю своемоу · еште же емоу
далече сѣштю · оузырѣ і дѣць
его · і милѣ емоу бѣис(тѣ) ·
і текѣ нападе на вѣнѣ его · і
обловѣза і · рече же емоу
дѣнѣ · дѣче сѣгрѣшихѣ на

далече · і тоу расточи імѣник
своѣ живы бл҃жно ·
іждивѣшоу же емоу вѣса ·
бѣистъ гладъ крѣпкѣ на
странѣ тои · і тѣ начатѣ
лишати са · і шѣдѣ прилѣпи
са кѣдиномѣ отѣ житель
тоѣа страны · і посѣла і на
села своѣа · пастѣ свиніи · і
желааше насытити чрѣво
своѣ отѣ рожьць ѡже вѣдѣахъ
свиніѣа · і никѣтоже дааше
емоу · вѣ себе же пришѣдѣ
рече · коликоу наіменьникѣ дѣца
моѣго избѣваѣтъ хлѣби ·
азѣ же сѣде гладомѣ
гѣвнѣ · вѣставѣ идѣ кѣ
дѣцю моѣмоу · и рекѣ емоу ·
дѣче сѣгрѣшихѣ на нѣбо і
прѣдѣ товоѣ · оуже нѣсмѣ
достоінѣ нарешти са дѣнѣ
твои · сѣтвори ма · іако
кѣдиного отѣ наіменьникѣ
твоихѣ · и вѣставѣ іде кѣ
дѣцоу своѣмоу · кѣце же кѣмоу
далече сѣщю · оузырѣ и дѣць
кѣго · и милѣ кѣмоу бѣистѣ ·
и текѣ паде на вѣнѣ его · и
обловѣза и · рече же кѣмоу
сѣнѣ · дѣче сѣгрѣшихѣ на

Ибо і прѣдъ тобоѡж · юже
нѣсмь достоинъ нарешти сѧ
ѣнъ твоі · сѣтвори мѧ · ꙗко
єдиногo отъ наіменьникъ
твоихъ · рече же ѡць къ
рабомъ своимъ · скоро изнесѣте
одеждѧ прѣвѣж · і облѣцѣте
і · і дадите прѣстень на
рѣкѣ его і сапогы на
нозѣ · і приведѣше тельць
оупитѣны · заколѣте · і
ѣдѣше да веселимъ сѧ ·
ꙗко ѣнъ моі сѧ · мрѣтвѣ
бѣ і оживе · изгѣвлѣ бѣ і
обрѣте сѧ · і начашѧ
веселити сѧ · бѣ же ѣнъ
его старѣи на селѣ · і ꙗко
градѣ приближі сѧ къ
домоу · і слыша пѣннѣ і
ликѣ · і призѣвавъ єдиногo
отъ рабѣ · вѣпрашааше і ·
что оубо си сѣтъ · онъ же
рече ємоу · братъ твоі
приде і закѣла ѡць твоі ·
тельць оупитѣны · ꙗко
сѣдрава і приѣтъ · разгѣва
же сѧ · і не хотѣаше вѣннѣ ·
ѡць же его ішѣдъ молѣаше
і · онъ отѣвѣштавъ рече
ѡцоу своему · се колико

небо и прѣдъ тобоѡж · оуже
нѣсмь достоинъ нареши сѧ
сынъ твоі · сѣтвори мѧ · ꙗко
єдиногo отъ наіменьникъ
твоихъ · рече же ѡць къ
рабомъ своимъ · изнесѣте
одеждѧ прѣвѣж · и облѣцѣте
и · и дадите прѣстень на
рѣкѣ ꙗго и сапогы на
нозѣ · и приведѣше тельць
оупитѣныи · заколѣте · и
ѣдѣше да веселимъ сѧ ·
ꙗко ѣнъ моі сѧ · мрѣтвѣ бѣ
и оживѣ · изгѣвлѣ бѣ и
обрѣте сѧ · и начашѧ
веселити сѧ · бѣ же ѣнъ
ꙗго старѣи на селѣ · и ꙗко
градѣ приближі сѧ къ
домоу и слыша пѣннѣ и
ликѣ · и призѣвавъ єдиногo
отъ рабѣ · вѣпрашааше ·
что оубо си сѣтъ · онъ же
рече ꙗмоу · ꙗко братъ твоі
приде и закѣла ѡць твоі ·
тельць оупитѣны · ꙗко
сѣдрава и приѣтъ · разгѣвавъ
же сѧ · и не хотѣаше вѣннѣ ·
ѡць же его ишѣдъ молѣаше
и · онъ же отѣвѣштавъ рече
ѡцоу своему · се колико

<p>лѣтъ работаѣ тебѣ · і ніколиже заповѣди твоєѣ не прѣстѣпихъ · і мѣнѣ ніколиже не далъ еси козѣлате · да съ другы моіми възвеселилъ сѣ бимь · егда же снѣ твоі извѣды твоє імѣнык · съ любодѣицами · приде · і закла емоу телець питомы · онѣ же рече емоу чадо · ты всегда съ мѣнож еси · і всѣ моѣ твоѣ сѣтъ · възвеселити же сѣ і възрадовати подобаше · ѣко братръ твоі съ · мрътвѣ бѣ і оживе · изгыблъ бѣ і обрѣте сѣ (Зогр).</p> <p>(Лк 15: 11–32)</p>	<p>лѣтъ работаѣ тебѣ · и ніколиже заповѣди твоєѣ не прѣстѣпихъ · и мѣнѣ ніколиже не далъ еси козѣлате · да съ другы моіми възвеселилъ сѣ быхъ · егда же снѣ твои извѣды твои імѣник · съ любодѣицами · приде · закла комоу тельць питомыи · онѣ же рече комоу чадо · ты вьсегда съ мѣнож еси · і вьса моя твоѣ сѣтъ · възвеселити же сѣ и възрадовати подобаше · іако братръ твои съ · мрътвѣ бѣ и оживе · изгыблъ бѣ и обрѣте сѣ (Остр).</p> <p>(Лк 15: 11–32)</p>
---	---

Розшифрування написаних під титлами слів

на ꙗ́бо = на небо

ѣ́ць = отць

ѣ́цоу = отьцоу

ѣ́че = отьче

снѣ́ = сынѣ

чѣ́къ = чловѣкъ

ІХ. Які літери і діакритичні знаки церковнослов'янської абетки згадує Тарас Шевченко в наведених нижче уривках? Яке значення вкладає поет у відповідні лексеми?

1. А коли хочеш, сину, знать,
Де лучше лихом торговать,
Іди ти в Січ, як Бог поможе,
Там наїсишся всіх хлібів.

А я їх їв.

І досі нудно, як згадаю!..
Коли заробиш, принесеш,
А не заробиш, поживеш
Моє добре; та звичаю

Козацького наберешся,
Та побачиш світа, –
Не такого, як у *Братстві*,
А живі мисліте
На синьому прочитаєш.
Та по-молодечій
Будеш Богу молитися,
А не по чернечій
Харамаркать. Отак, сину.
Помолимось Богу
Та сивого осідлаєм –
І гайда в дорогу!

"Сліпий" (поема)

2. Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?..

"І мертвим, і живим, і ненарожденним... "

3. ...Лихо, діти,
Лихо мені з вами!
Викохав вас, вигодував,
Виросли чималі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало.
Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене хоч били,
Добре били, а багато
Дечому навчили!
Тма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі.
"Гайдамаки"

Література

Абрамович С.Д. Ініціативи свв. Кирила і Мефодія в контексті сакральних мов церкви / С.Д. Абрамович // Мовознавство. – 2014. – № 4. – С. 81–87.

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності / М. Брайчевський. – К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998. – 154 с.

Истрин В.А. 1100 лет славянской азбуки / В.А. Истрин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 191 с.

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 6–59.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 7–52.

Німчук В.В. Київські глаголичні листки / В.В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1983. – 141 с.

Огієнко І. Константин і Мефодій. Їх життя і діяльність : у 2-х т. / Огієнко Іван. – Львів, 1927–1928.

Огієнко І. Старослов'янська мова в вищій школі: Чергові завдання вивчення старослов'янської мови / Іван Огієнко // Наша культура. – Львів, 1936.

Скляренко В.Г. До питання про "руські письмена" в житті Костянтина Філософа. 1 / В.Г. Скляренко // Мовознавство. – 2014. – № 2. – С. 3–14.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – С. 7–57.

Турбин Г.А. Старославянський язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 3–40.

Успенский Б.А. О происхождении глаголицы / Б.А. Успенский // Вопросы языкознания. – 2005. – № 1. – С. 63–77.

Хабургаев Г.А. Старославянський язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 5–44.

ТЕМА 2

Фонетико-фонологічна система старослов'янської мови

Система голосних фонем старослов'янської мови
другої половини IX ст. Їх класифікація.
Зредуковані фонemi /ь/ і /ъ/. Зредуковані напружені.
Фонетична структура складу. Принцип висхідної звучності

Питання до теоретичного матеріалу

1. За якими диференційними ознаками розрізнялися старослов'янські голосні?
2. Які звукові одиниці позначалися графемами **ѣ, њ, њ, ѣ, ѡ, ѡ, ѡ**?
3. Які голосні належали до переднього ряду, а які – до середнього та заднього?
4. Чим зредуковані відрізнялися від голосних повного творення?
5. Чи впливала позиція зредукованих у слові на те, як їх вимовляли? Яка позиція зредукованих була слабкою? Яка позиція зредукованих була сильною?
6. Які зредуковані називають напруженими?
7. Коли відбувся занепад зредукованих у старослов'янській мові?
8. Хто з мовознавців і коли відкрив носовий характер юсів? Як він це зробив?
9. Яких позиційних змін могли зазнавати голосні?
10. У чому полягав принцип висхідної звучності (закон відкритого складу)?
11. Порівняйте системи старослов'янського й українського вокалізму.

Завдання

I. Ознайомившись із наведеними нижче твердженнями І. Качуровського, поясніть, чим зумовлена "прозорість" старослов'янської мови.

1. Відомо, що співвідношення голосних і приголосних визначає фонетичне "обличчя" тієї чи тієї мови. Відповідно до цього І. Качуровський розрізняв мови "прозорі", "середньої прозорості" та "непрозорі". "Прозорими" дослідник називав ті мови, де в мовленнєвому потоці "кількість голосних дорівнює кількості приголосних або її перевищує. До найпрозоріших мов належать японська та деякі мови тихоокеанських народів, де на певну кількість слів припадає більше голосних, ніж приголосних (або принаймні не менше)" (*Качуровський І. Фоніка / І. Качуровський. – К.: Либідь, 1994. – С. 10*). На думку науковця, "старослов'янська мова... належала до мов із найвищим коефіцієнтом прозорості: у взятих навздогад невеличких уривках він доходив майже до 1" (*Там само*).

2. "Якби існувала (а може: якби збереглася) віршована література старослов'янською мовою, то ці вірші за своїм звучанням найближче були б подібні до італійських. В італійській поезії, завдяки особливостям мови, де домінують відкриті склади (а закриті витворюються лише через скорочення слова), фактично існує лише парокситонна рима" (*Там само. – С. 72. Довідка: при парокситонній (жіночій) рими римуються слова, що мають наголос на передостанньому складі*).

II. Поділіть слова на склади. Зробіть висновок про принцип сполучуваності звуків у складі. Водночас зверніть увагу на значення наведених слів і порівняйте їх із семантикою відповідних лексем у відомих Вам слов'янських мовах.

а) **аєрьнь** 'повітряний', **благь** 'добрий, хороший; приємний';
блазнь 'спокуса', **бразда** 'борозна', **братръ** і **брать** 'брат',

ВЪЗВАРИТИ ‘довести до кипіння’, **ВЪЗДВИГНУТИ** 1. ‘підняти’; 2. ‘спорудити; створити’; **ВЪЗДРЪДАТИ** ‘заридати’, **ВЪЗМЪЗДИК** ‘відплата’, **ВЪСКРИЧАТИ** ‘закричати’, **ВЪХОДЪ** ‘вхід, прихід’; **ВЪСОКЪ** 1. ‘високий’; 2. ‘піднятий, піднесений’; **ВЪДОВА** ‘вдова’, **ВЪРЬСТВОВАТИ** ‘вірити’, **ВЪТРЪ** ‘вітер’, **ГВОЗДВИ** і **ГВОЗДИ** ‘гвіздок’, **ДААНЬ** ‘долоня’, **ДОМЪ** 1. ‘дім, житло’; 2. ‘челядь, домашні’; 3. ‘рід’; **ДРАХЪЛЪ** ‘сумний, засмучений’; **ДОУХЪ** 1. ‘дух’; 2. ‘дихання, подих’; **ЗИМЪНЪ** 1. ‘зимовий’; 2. ‘холодний’;

б) **ИЗВЪРАТИ** 1. ‘вибрати, зібрати’; 2. ‘обрати’; **ИЗДРАСТИТИ** ‘виростити’; **ЗВЪЗДОЗЪРЬЦЬ** ‘астролог’, **КЛАТВА** ‘клятва’, **КРИНЪ** ‘лілія’, **ЛИСТВИК** ‘листя’, **ПРЯСТИ** ‘прясти’, **ПЪТЕНЬЦЬ** ‘пташеня’, **РАЗДРАЗИТИ** ‘розбити’, **РАСКРИВИТИ** ‘викривити’, **СТРАНЪНЪ** 1. ‘чужий, чужинець’; 2. ‘відчужений, відлучений’; 3. ‘дивний, незвичний’; **СТРОУПЪ** ‘рана’, **СТРОУГА** ‘потік’, **СТРЪМЛЮНИК** ‘течія, потік’; **ТВОРЬЦЬ** ‘творець’, **ТЕПЛОСТЬ** ‘теплота, тепло’; **ТРЕПЕТЪ** ‘страх, боязнь’; **ТЪЦЕТА** ‘збитки, шкода’; **ОУСЛАЖДАТИ** ‘радувати’, **ОУСПЪХЪ** ‘користь; удача’.

III. Поясніть, як виявилася дія закону відкритого складу в написанні (що відповідно відображало вимову старослов'янських книжників) таких запозичених слів та похідних від них:

а) **ГЕРЪМАНЪ**, гр. Γερμανός (*ім'я*); **ЕГУПЪТЪ**, гр. Αἴγυπτος (*країна*); **ЕГУПЪТЪСКЪ**, **ЕГУПЪТЪНИНЪ**; **ЕКЪДИКИ**, гр. Ἐκδικίος (*ім'я*); **ЕРЪМОУНЪ**, гр. Ἐριών (*назва гір*); **ЕРЪМОУНЪ** і **ЕРЪМОУНЪСКЪ**; **МАРЪТОУРИ**, гр. Μαρτύριος (*ім'я*);

б) **ЕПЕНЪДИТЪ**, гр. ἐπενδύτης ‘одяг’; **КАРЪВАНА**, гр. κορβανάς ‘скарбниця’; **МАНЪНА**, гр. μάννα ‘манна (небесна)’; **ОРЪГАНЪ**, гр. ὄργανον ‘музичний інструмент’; **ПСАЛЪМЪ**, **ПЪСАЛЪМЪ**, гр. ψαλμός ‘псалом’; **СКАНЪДАЛЪ**, гр. σκάνδαλον ‘спокуса’;

скоръпни, гр. σκorpιός ‘скорпіон’; **ТАЛАНТЪ**, **ТАЛАНЪТЪ**, **ТАЛАНЪТЪ**, гр. τάλαντον ‘грошова одиниця’.

Які з наведених слів засвідчені в сучасній українській літературній мові? Порівняйте їхнє значення в грецькій, старослов'янській і сучасній українській мовах. Зробіть відповідні висновки.

IV. Відкривши орфографічний словник української мови, порівняйте (приблизно) кількість слів, які починаються на сполуки *ст*, *стр* і *тс*, *тс*. Якими процесами, що відбувалися ще в праслов'янську добу, зумовлена відмінність у кількості зафіксованих лексем?

V. Визначте сильну і слабку позиції зредукованих у наведених нижче словах. Для встановлення наголосу добирайте відповідники української та російської мов. З'ясуйте, які явища в таких словах відповідають старослов'янським зредукованим.

а) **БЪДРОСТЬ** ‘бадьорість’, **БЪДРЪЛИВЪ** ‘бадьорий’, **БЪЧЕЛА** ‘бджола’, **ВРАЧЬВЪНЪ** ‘той, що лікує’, **ВЪТОРЬНИКЪ** ‘вівторок’, **ГОРЬНИЦА** ‘світлиця, верхнє приміщення’, **ГРАДЬНИКЪ** ‘громадянин, житель’, **ГРАДЬЦЬ** ‘містечко’, **ДЪСКА** 1. ‘дошка, табличка’; 2. ‘дошка (порізане дерево)’; 3. ‘стіл’; **ДЪБРЬ** ‘долина, низина, ущелина’; **ДЪНЬНИЦА** ‘ранкова зірка’, **ДЪНЬШЪНЪ** ‘сьогоднішній’, **ЖИТЪНИЦА** ‘комора, житниця’; **ЖЪРЬЦЬ** ‘священнослужитель, жрець’; **КРЪСТЪНЪ** ‘хресний’, **ЛЪЖЪНЪ** ‘брехливий, неправильний’;

б) **ЛЪГЪЧИТИ** ‘полегшувати’, **ЛЪСТЬЦЬ** ‘обманщик’, **МЪСТЪНИКЪ** ‘месник’, **ОРЪЛЪ** ‘орел’, **ОСЪЛЪСКЪ** ‘ослячий’, **ОЦЪТЪНЪ** ‘оцтовий, кислого вина’; **ОШЪЛЬЦЬ** ‘пустельник, самітник’; **ПЛЪТЪСКЪ** ‘плотський, тілесний’; **ПОРЪПЪТАТИ** ‘нарікати’, **ПОСЪПАТИ** ‘поспати’, **ПРАВЪДА** 1. ‘справедливість’; 2. ‘засада, принцип’; 3. ‘істина, правда’; **ПРАВЪДИВЪ** ‘справедливий’, **ПРАВЪДЪНИКЪ** ‘праведник’, **ПРАВЪДЪНО** 1. ‘справедливо’;

2. ‘правдиво, широко’; **ПРАВЪДЪНЪ** 1. ‘справедливий, праведний’;
 2. ‘істинний, правильний’; **ПРАЗДЪНИКЪ** ‘свято’, **ПРАЗДЪНЪ**
 1. ‘порожній, незайнятий’; 2. ‘який нічого не робить’;

в) **ПѢСЪКЪ** ‘пісок’, **ПЪТЕНЬЦЪ** ‘пташеня’, **РЪПЪТЪ**
 ‘нарікання’, **САМОВИДЪЦЪ** ‘очевидець’, **СЛОУЖЬБЪНЪ** ‘який
 стосується служіння, служби’; **СЛЪЗЪНЪ** ‘слізний’, **СМОКЪВЪНЪ**
 ‘фіговий, фігового дерева’; **СМОКЪВЪНА** ‘фігове дерево’;
СКРЪЖЪТЪ ‘скрегіт’, **СТРЪПЪТИВЪ** ‘кривий, викривлений’;
перен. ‘перекручений; лукавий’; **СТРЪПЪТЪНЪ** ‘кривий,
 викривлений’; **СЪБЪРАТИ** ‘зібрати’, **СЪНЪ** ‘сон’, **СЪТЪ**
 ‘бджолиний стільник’, **СЪТЪНИКЪ** ‘центуріон, сотник’;
СЪТЪНЪ ‘сотий’, **ТРИДЪНЕВЪНЪ** ‘триденний’;

г) **ТЪЧЪНИКЪ** ‘ровесник’, **ТЪЛЪВЪНЪ** ‘тлінний, смертний’;
ТЪМЪНИЦА ‘в’язниця’, **ТЪМЪНЪ** 1. ‘темний, неосвітлений’;
 2. ‘темний (за кольором)’; *перен.* ‘поганий’; ‘незрозумілий’;
ТЪНЪКЪ ‘тонкий, дрібний’; **ЦѢЛЪБЪНЪ** ‘цілющий’, **ЧЪСТЪНО**
 ‘з повагою, шанобливо’; **ЧЪСТЪНЪ** 1. ‘поважний, гідний’;
 2. ‘благочестивий, побожний’; 3. ‘шанований’; 4. ‘священний’;
 5. ‘цінний, дорогий’; 6. ‘ширий, щиросердий’; **ЧЪТЕНІКЪ**
 1. ‘читання, читаний текст’; 2. ‘слово, гомілія’; **ШИПЪКЪ**
 ‘троянда’, **ШИПЪЧАНЪ** ‘з колючками’, **ШЪПЪТАНИКЪ** ‘шепіт’;
перен. ‘нашіптування, наклеп’; **ШЪСТЪВИКЪ** ‘мандри,
 мандрювання’; **ГАРЪМЪ** ‘ярмо’; *перен.* ‘ярмо, іго’; **ГАРЪМЪНИКЪ**
 ‘в’ючна тварина’, **КЪСТЪСТЪВЪНЪ** 1. ‘природний’; 2. ‘сутнісний’;
ЖГЪЛЪНЪ ‘наріжний’.

VI. Запишіть наведені форми у фонетичній транскрипції, знайдіть зредуковані напружені, визначте їхні сильну і слабку позиції.

**БИЖ, БРАТИНА, ГОСТИКЪ, ДОБРЪИ, ЗЪЛЪИ, ЗМИ, КРАИ,
 КЪИ, МЪИЖ, РАЗВОНИКЪ, СВОИ, СИНИИ, СТАРЪИШИНА,
 ТРЕТИИ, ОУКРЪИЖ, ОУЧЕНИКЪ, ПІКЪШИ.**

VII. З'ясуйте, які написання в наведених нижче уривках із пам'яток старослов'янської мови свідчать про наявність у вимові стародавніх книжників зредукованих напружених.

вѣ прѣвѣты же днь опрѣснѣкъ прѣстѣпиша оученици къ ѿсу (*Зогр*). **чловѣкъ бѣ домовитѣ иже насади виноградѣ і оплотомѣ і огради і ископа въ немѣ точило і созѣда въ немѣ стлѣпѣ і вѣдастѣ и дѣлателемѣ и отиде** (*Мар*).

VIII. Поясніть, чим викликане послідовне написання у старослов'янських пам'ятках **с**, а не **з** (що відповідно відбивало особливості вимови) в коренях наведених форм інфінітива (водночас в особових формах послідовно засвідчено **з**). Зверніть увагу на те, якими словотворчими префісами і відповідно – значеннями розрізняються спільнокореневі слова.

вести (везѣ, везеши...) ‘везти’; **извести (извезѣ, извезеши...)** ‘вивезти’; **привести (привезѣ, привезеши...)** ‘привезти’; **прѣвести (прѣвезѣ, прѣвезеши...)** ‘перевезти’; **възлѣсти (възлѣзѣ, възлѣзеши...)** ‘зійти, влізти (нагору)’; **вълѣсти (вълѣзѣ, възлѣзеши...)** ‘вступити, увійти’; **прѣлѣсти (прѣлѣзѣ, прѣлѣзеши...)** ‘перелізти, перейти’; **вънѣсти (вънѣзѣ, възнѣзеши...)** ‘устроити, пронизати’; **грѣсти (грѣзѣ, грѣзеши...)** ‘гризти’; **разврѣсти (разврѣзѣ, разврѣзеши...)** ‘розкрити’; **отврѣсти (отврѣзѣ, отврѣзеши...)** ‘відкрити, відчинити’.

IX. Порівнявши наведені слова з відповідниками в українській та російській мовах, поясніть, чим зумовлено таке написання старослов'янських слів (яке відбивало вимову):

бездроднь ‘незнатний’, **бездрѣпѣтънь** ‘покірний’, **възрадовати сѧ** ‘зрадіти’, **възрасти** ‘вирости’, **възрастѣ** 1. ‘зріст (людини)’; 2. ‘вік’; **въздръваніє**

‘виривання’, **ВЪЗДРЪДАТИ** ‘заридати’, **ВЪЗДРЪВЪНОВАТИ** 1. ‘обуритися’; 2. ‘ретельно наслідувати когось’; **ИЗДРАИЛЬ** ‘ізраїльтяни, Ізраїль’; **ИЗДРАИЛЪНИНЪ** ‘ізраїльтянин’; **ИЗДРАИЛКВЪ** ‘Ізраїлів, Ізраїля’; **ИЗДРАСТИТИ** ‘виростити’, **ИЗДРЕЦИ** ‘вимовити’, **ИЗДРЪТИ** ‘вирити’, **ИЗДРАДЬНО** ‘надзвичайно’, **НЕИЗДРЕЧЕНЪ** ‘невимовний’, **РАЗДРОУШЕННІКЪ** ‘руйнування’, **РАЗДРОУШИТИ** ‘зруйнувати’, **РАЗДРЪШИТИ** ‘розв’язати, роз’єднати; звільнити’.

Х. Поясніть, якими голосними звуками розрізняються наведені пари і ряди слів. Схарактеризуйте відповідні фонемі:

а) за місцем творення (переднього, середнього, заднього ряду);

б) за способом творення (за ступенем підняття спинки язика до твердого піднебіння: високого, середньо-високого, середнього, низького підняття);

в) за участю носової порожнини (носова, неносова);

г) за участю губ (лабіалізована, нелабіалізована);

г) за тривалістю звучання (повного творення, неповного творення – зредукована).

а) **БРАДА** ‘борода’ – **БРАДЪ** ‘сокира’; **ВАРЪ** ‘спека’ – **ВАРЬ** ‘палац’; **ВИНА** 1. ‘причина, привід’; 2. ‘відмовка’; 3. ‘провина’ – **ВИНО** 1. ‘вино’; 2. ‘виноградна лоза, виноград’; **ВОЛЪ** ‘віл’ – **ВОЛІА** 1. ‘воля, бажання’; 2. ‘насильство’; 3. ‘прихильність’; 4. ‘свобода (дій, рішень)’ – **ВОЛІКЪ** 1. *вигук* ‘отже, давайте’; ‘і ось’; 2. *частка* ‘хіба, чи, хіба не’; **ВЕДРО** ‘гарна погода’ – **ВЪДРО** ‘відро’; **ГОРА** ‘гора’ – **ГОРЪ** *присл.* 1. ‘вгору’; 2. ‘нагорі’ – **ГОРКЪ** ‘горе’; **ДАТИ** 1. ‘дати, принести’; 2. ‘дозволити’ – **ДУЖИ** 1. ‘дути’; 2. ‘надуватися’; **ДВОРЪ** ‘двір’ – **ДВЪРЬ** ‘двері, ворота’; **ЛВЪВЪ** ‘лев’ – **ЛЪВЪВЪ** ‘лівий’; **СЪНЪ** 1. ‘син’; 2. ‘нащадок’ – **САНЪ** ‘сан, чин’ – **СЪНЪ** ‘сон’; **ПОЖИТИ** ‘пожити’ – **ПОЖАТИ** ‘зібрати врожай’;

б) **посъпати** ‘поспати’ – **посъпати** ‘посипати’; **приати** ‘сприяти кому’ – **приати** 1. ‘прийняти’; 2. ‘узяти під захист кого’; 3. ‘охопити кого’; 4. ‘перенести, витерпіти’; **пѣта** ‘п’ята’ – **пѣта** ‘узи, пута’; **раздрѣшити** ‘зруйнувати’ – **раздрѣшити** ‘роз’язати’, **рѣка** ‘ріка’ – **рѣка** ‘рука’, *перен.* ‘влада’; **съпѣти** (**съпож**, **съпокши**) ‘заспівати’ – **съпѣти** (**съпнѣж**, **съпнѣши**) ‘зв’язати, стриножити’; **трѣдѣ** ‘хвороба’ – **трѣдѣ** 1. ‘зусилля, праця’; 2. ‘труднощі’; **чоудѣ** 1. ‘чудо’; 2. ‘здивування, захоплення’ – **чадо** ‘дитина’; **шестѣ** ‘шостий’ – **шестѣ** ‘шість’.

XI. З’ясуйте, яких якісних змін зазнають голосні заднього ряду в наведених словах. Запишіть їх у фонетичній транскрипції.

чаша ‘чаша’, **шарѣ** ‘фарба’, **шнѣ** ‘шия’, **чоудѣ** 1. ‘чудо’; 2. ‘здивування, захоплення’; **шоумѣ** ‘шум’, **виждѣ** (1-а ос. одн. теп ч. від **видѣти** *недок.* / *док.* 1. ‘бачити / побачити’; 2. ‘знати’); **любѣж** (1-а ос. одн. теп ч. від **любити** 1. ‘любити’; 2. ‘хотіти, любити (щось робити)’); **юница** ‘молода корова’, **ѣдѣ** ‘отрута’.

XII. У поданих словах схарактеризуйте голосні звуки:

весло ‘весло’, **вѣтрѣ** ‘вітер’, **вѣкнѣти** ‘звикнути’, **дверѣ** ‘двері, ворота’; **жаданіє** ‘спрага’, **заецѣ** ‘заець’, **земля** 1. ‘земля, світ’; 2. ‘країна, край’; 3. ‘поверхня землі, суша’; **мы** ‘ми’, **мѣсо** ‘м’ясо’, **оустѣпати** ‘відступати’, **погразнѣти** ‘потонути, зануритися’; **смѣхѣ** ‘сміх’.

XIII. Порівняйте тексти Молитви Господньої з різних євангелій – пам’яток старослов’янської мови (Текст подано за виданням: *Огієнко І. Історія церковнослов’янської мови. – Т.5. – Варшава, 1929. – С. 476–477*). Зверніть увагу на:

а) графічні варіанти окремих слів;

б) відображення на письмі занепаду зредукованих, позначуваних літерами Ъ і ъ, у слабкій позиції та їх переходу в голосні повного творення в сильній позиції;

в) лексичні синоніми.

Прокоментуйте ці явища. Порівняйте наведені варіанти Молитви Господньої з відповідними текстами, поданими сучасними українською та російською мовами.

Молитва Господня (Мт 6. 9–13)

Зографське євангеліє

Ѡче нашъ · іже еси на небесехъ · да сѣтитъса іма твоє · да придетъ цѣрствіе твоє · да вѣдетъ волѣ твоѣ · ꙗко на нѣси і на земли · хлѣбъ нашъ настоѣшт < > даждь намъ днесь · і отъпусти намъ длѣггы наша · ꙗко и мы отъпуштаемъ длѣжъникомъ нашимъ · і не введе насъ въ напастъ · нѣ избави ны отъ неприѣзни · ꙗко твоє естъ цѣрствіе · і сила і слава въ вѣкы аминь ·

Маріїнське євангеліє

Ѡтъче нашъ иже си на нѣсахъ да сѣтса іма твоє · да придетъ цѣрествіе твоє · да вѣдетъ волѣ твоѣ · ꙗко на нѣси і на земі · хлѣбъ нашъ наставъшааго дне · даждь намъ дънесь · і отъпусти намъ длѣггы наша · ꙗко и мы отъпуштаемъ длѣжъникомъ нашимъ · і не введе насъ въ напастъ · нѣ избави ны отъ неприѣзни · ꙗко твоє естъ цѣрствіе · і сила и слава въ вѣкы аминь ·

Ассеманієве євангеліє

Ѡтъче нашъ · іже еси на небесі · да свѣтитъса іма твоє · да придетъ цѣрство твоє · да вѣдетъ волѣ твоѣ ꙗко на небесі и на земі · хлѣбъ нашъ насѣщъны даждь намъ днес · и остави намъ длѣггы наша · ꙗко и мы оставѣлемъ

длъжникомъ нашимъ · и не въведи насъ въ искушение ·
но избави ны отъ лжкаваго · ꙗко твое есть црство · и
сила и слава въ вѣкы · аминъ ·

Савина книга

Ѡче нашъ иже еси на нбсхъ · да ститъса имя твое · да
придетъ царствие твое · да бждетъ воля твоя · ꙗко на
нбси и земли · хлѣбъ нашъ наставъшаго дне · даждъ намъ
дньсь и остави намъ длгты наша · ꙗко и мы оставлемъ
длъжникомъ нашимъ · и не въведи насъ въ напасть · нъ
избави насъ отъ неприязни · ꙗко твое есть црствие · и
сила и слава въ вѣкы аминъ ·

Остромирове евангеліе

Ѡче нашъ иже еси на нбсехъ · да ститъса имя твоє да
придетъ царствие твоє · да бждетъ воля твоя · ꙗка на
нбси и на земли · хлѣбъ нашъ насжщныи · даждъ намъ
дньсь и остави намъ длгты наша · ꙗко и мы оставляемъ
длъжникомъ нашимъ · и не въведи насъ въ напасть ·
нъ избави ны отъ неприязни · ꙗко твоє естъ царствие
и сила и слава въ вѣкы аминъ ·

Святе Письмо Старого і Нового Завіту

(переклад П. Куліша, І. Левицького та І. Пулюя)

Отче наш, що на небі! Нехай святиться ім'я твоє. Нехай
прийде царство твоє. Нехай буде воля твоя як на небі, так і на
землі. Хліб наш щоденний дай нам сьогодні. І прости нам довги
наші, як і ми прощаємо довжникам нашим. І не введи нас у
спокусу, а ізбави нас од лукавого. Бо твоє єсть царство й сила,
й слава повіки. Амінь.

Біблія, або книги Святого Письма
Старого й Нового Заповіту
(переклад І. Огієнка)

Отче наш, що єси на небесах! Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя як на небі, так і на землі. Хліба нашого насущного дай нам сьогодні. І прости нам довги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. І не введи нас у випробовування, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амінь.

Святе Письмо Старого та Нового Завіту
(переклад І.Хоменка)

Отче наш, що єси на небі! Нехай святиться твоє ім'я. Хай прийде твоє царство, нехай буде воля твоя як на небі, так і на землі. Хліб наш щоденний дай нам нині. Прости нам довги наші, як і ми прощаємо довжникам нашим. Не введи нас у спокусу, але визволь нас від злого.

Новий Завіт
(новий переклад; авторське право з 1990 р.
збережене за Даяною Деркач, Evangel Bible Translators
and Ministries Toronto, Ontario, Canada)

Отче наш, що єси на небесах! Нехай святиться ім'я Твоє. Нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний дай нам сьогодні. І прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. І не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого, бо Твоє є Царство і сила, і слава навіки. Амінь.

Новый Завет

Отче наш, сущий на небесах! Да святится имя Твое, да придет Царствие Твое, да будет воля Твоя и на земле, как на небе. Хлеб наш насущный дай нам на сей день. И прости нам долги наши, как и мы прощаем должникам нашим. И не введи нас в искушение, но избавь нас от лукавого, ибо Твое есть Царство и сила и слава во веки. Аминь.

Література

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 60–65, 66–67.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 53–59.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – С. 59–68.

Турбин Г.А. Старославянський язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 41– 42.

Хабургаев Г.А. Старославянський язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 45–55.

Система приголосних фонем старослов'янської мови.
Їх класифікація. Складотворчі сонорні.
Сполучуваність голосних фонем із приголосними

Питання до теоретичного матеріалу

1. За якими диференційними ознаками розрізнялися старослов'янські приголосні?
2. Які приголосні у старослов'янській мові були тільки м'якими?
3. Які приголосні у старослов'янській мові були тільки твердими?
4. Алофонами яких фонем є напівпом'якшені приголосні?
5. Які приголосні у старослов'янській мові протиставлялися за ознакою "твердість" / "м'якість"?
6. Які звукові одиниці позначалися графемами **ѣ, џ, ѡ, ѣ, ѥ**?
7. Чому в різних підручниках зі старослов'янської мови наводиться різна кількість приголосних у фонетико-фонологічній системі старослов'янської мови? Фонематичний статус яких приголосних досі викликає суперечки лінгвістів?

8. Які приголосні називають складотворчими сонорними? У чому полягає їхня відмінність від інших приголосних?
9. Порівняйте системи старослов'янського й українського консонантизму.
10. Схарактеризуйте суть принципу складового сингармонізму.
11. У написанні окремих запозичених (переважно з грецької мови) слів часом порушується принцип висхідної звучності. Чому?

Завдання

I. Чому, на Вашу думку, у пам'ятках старослов'янської мови засвідчені різні варіанти написання тих самих чи спільнокореневих слів:

алеґандрискъ, алеґандриѡ, алеґандрѣ і александровъ, александрьскъ; доуґѣ і доукъ ‘воєвода’; **маґимъ, маґимѡнѡ і максимѡнѡ; ѡалмъ, ѡалмосъ і псалъмъ, псалъмьскъ, псалътѣрь; пѣсалъмъ, пѣсалъмьскъ, пѣсалътѣрь; пѣсати, писати і ѡати** 1. ‘писати / написати’; 2. ‘малювати / намалювати’, *перен.* ‘виявляти, повідомляти’; **пѣсаниѡ, писаниѡ і ѡаниѡ** 1. ‘написання’; 2. ‘запис, текст’; **ѡсана, ѡсѡна і осана, осѡна; ѡтѣ і отѣ.**

II. Прокоментуйте специфіку відтворення старослов'янською мовою наведених власних назв (переважно грецького походження). Користуючись виданнями *Скрипник Л.Г. Власні імена людей. Словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська; за ред. В.М. Русанівського. – 3-тє вид., випр. – К.: Наукова думка, 2005* та *Трійняк І.І. Словник українських імен / І.І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005*, з'ясуйте, у якій формі частина імен засвоєна сучасною українською літературною мовою. Висловіть міркування про шлях входження в неї слів.

а) **ВЛАВІАНЪ**, гр. Φλαβιανός (*ім'я*);

б) **АТИНЪ**, гр. Αθηναί (місто); **ВИТЬЛЕЕМЪ** і **ВИФЛЕЕМЪ**, гр. Βηφλεέμ (місто); **ВИТАНИА**, **ВИФАНИА** і **ВИФАНИА**, гр. Βηφανία (місто); **ВИТЪЗДА** і **ВИФЪЗДА**, гр. Βηφεσδά (*ставок*); **ГОЛЪГОТА**, **ГОЛГОТА** і **ГОЛГОФА**, **ГОЛЪГАФА**, гр. Γολγοθά (д.-євр.; *гора*); **ЕТИОПСКЪ** і **ЕФІОПСКЪ**, гр. Αίθιοπων; **МАТЪТЕН**, **МАТФЕН** і **МАТТЪБИ**, гр. Ματθαίος (*ім'я*); **МАТЪФАНЪ** і **МАТТГАНЪ**, гр. Ματθάν (*ім'я*); **МЕФОДИИ** і **МЕТОДИИ**, гр. немає; **НАТАНЪ** і **НАФАНЪ**, гр. Ναφάν (*ім'я*); **САВАОФЪ** і **САВАОТЪ**, гр. Σαβαώφ 'Бог Саваоф'; **ТЕОДОТИИ**, гр. Θεόδωτος (*ім'я*); **ТЕОПИСТЪ**, гр. Θεόπιστος (*ім'я*); **ТИМОФЕН** і **ТИМОТЕН**, гр. Τιμόφειος (*ім'я*); **ФЕКЛА** і **ТЕКЪЛА**, гр. Θέκλα (*ім'я*); **ФОМА** і **ТОМА**, гр. Θωμάς (*ім'я*);

в) **МАДИГАМЪ**, гр. Μαδιάμ (*ім'я*); **МАРИА**, гр. Μαρία (*ім'я*); **МАРКИАНЪ**, гр. Μαρκιανός (*ім'я*); **НАТАЛИА**, гр. Ναταλία (*ім'я*).

III. Прочитайте наведені власні та загальні назви іншомовного походження. Поясніть різницю у вимові в них звуків, позначуваних літерою *v*. Порівняйте звучання відповідних слів у сучасній українській літературній мові.

АСУРИИ, **АУДИСОТЪ**, **АУРИЛИАНЪ**, **ВАВУЛА**, **ВАВУЛОНЪ**, **ВУФІНИА**, **ЕГІПЪТЪ**, **ЕЛЕУСИИ**, **ЕУДОКИА**, **ЕУТУХИИ**, **ЗЕУСЪ**, **ИСАУРИА**, **ИСУХИИ**, **КОРІНФІАНЕ**, **КУПРЪ**, **КУРИЛЪ**, **ЛУСАНИИ**, **МУРО**, **НИНЕВИ**, **ОЛУМПИА**, **ПАУЛЪ**, **ПОЛУКАРПЪ**, **ПРЕЗВУТЕРЪ**, **СКУФЪ**, **СТУХИА**, **СУМЕОНЪ**, **СУРИА**.

IV. Відомо, що питання про те, якою за звучністю була фонема /v/ у старослов'янській мові – сонорною чи шумною дзвінкою – досі залишається дискусійним. На користь якого погляду свідчать наведені нижче паралельні написання? Обґрунтуйте Ваші міркування.

вѣкоренити ‘вкорінити’ – **оукоренити**; **вѣселкнага** ‘(населена) земля, увесь світ’ – **оуселкнага**; **лѣвѣгитѣ** ‘левіт’ – **леоуѣгитѣ**; **вѣгнѣздити сѧ** ‘угніздитися’ – **оуѣгнѣздити сѧ**; **вѣгаждати** ‘служити, догоджати’ – **оугаждати**.

V. Якими приголосними звуками розрізняються ряди наведених слів? Схарактеризуйте відповідні фонемі:

1) за участю голосу і шуму: сонорна чи шумна (глуха, дзвінка);

2) за місцем творення: губна чи язикова (передньоязикова, середньоязикова, задньоязикова);

3) за способом творення: а) для шумних: щілинна, зімкнена, афrikата; б) для сонорних: носова, плавна (бокова чи вібрант), щілинна;

4) за ознакою твердості /м'якості: м'яка чи тверда; якщо тверда, то з'ясуйте, в якому алофоні (основному чи напівпом'якшеному) вона реалізується.

а) **лѣвѣ** ‘лівий’ – **лѣпѣ** 1. ‘чудовий, гарний’; 2. ‘пристойний, належний’ – **лѣсѣ** ‘ліс’; **лѣгѣ** ‘гай, ліс’ – **лѣкѣ** ‘лук’; **младѣ** 1. ‘який щойно з'явився, ніжний’; 2. ‘дитячий’ – **млатѣ** ‘молот’; **мѣлѣ** ‘вапно’ – **мѣхѣ** ‘міх, бурдюк’; **нагѣ** ‘нагий’ – **надѣ** ‘над’; **островѣ** ‘острів’ – **острогѣ** ‘огорожа’; **плодѣ** ‘плід’ – **плотѣ** ‘пліт, огорожа’; **поливати** ‘поливати’ – **полизати** ‘облизнути’ – **полнати** ‘полити’; **подѣ** – **полѣ** 1. ‘половина’; 2. ‘берег, сторона’; **посылати** ‘посилати’ – **посыпати** ‘посипати’;

б) **садѣ** ‘рослина; сад, насадження’ – **самѣ** ‘сам’ – **санѣ** ‘сан, чин’ – **сатѣ** ‘сат’ (міра сипучих тіл); **слѣдѣ** 1. ‘слід’; 2. *присл.* ‘услід, позаду’ – **слѣпѣ** ‘сліпий’; **сыръ¹** ‘вологий; сповнений соків (про рослини)’ і **сыръ²** ‘сир’ – **сытъѣ** ‘ситий’; **сѣмо** ‘сюди’ – **сѣно** 1. ‘трава’; 2. ‘сіно’; **трѣдѣ** ‘хвороба’ – **трѣсѣ** ‘землетрус’ – **трѣтъѣ** ‘стріл, військо’; **тоукѣ** 1. ‘жир’;

2. ‘плодючість, соковитість’ – **ТОУЛЪ** ‘колчан’ – **ТОУРЪ** ‘дикий бик, тур’; **ХЛАДЪ** ‘легкий, прохолодний вітер’ – **ХЛАПЪ** ‘слуга, раб’; **ХЛѢБЪ** ‘хліб’ – **ХЛѢВЪ**.

VI. Які фонетичні явища відбито в написаннях слів:

а) **БЕЗАКОНІК** 1. ‘проти zakonний вчинок’; 2. ‘без zakonня, сваволя’; **БЕЗАКОНЬНИКЪ** ‘той, хто порушує закони; злочинець’; **БЕЗЪЛОБИК** ‘беззлобність’, **БЕЗЪЛОБЬНЪ** ‘беззлобний’, **БЕСВѢТЪНЪ** ‘позбавлений світла’, **БЕСКВРЬНЬНЪ** ‘непорочний’, **БЕСЛОВЕСЬНЪ** ‘німий’, *перен.* ‘нерозумний’; **БЕСЛЪНЬНЪ** ‘позбавлений сонячного світла’, **БЕСЪМРЬТЪНЪ** ‘безсмертний’, **БЕСЪНИК** ‘безсоння’, **ИСЪХНЪТИ** ‘засохнути’, **ИСЪПАТИ** ‘висипати’;

б) **БЕЩІНИК** ‘безчинство, нестриманість’; **БЕЩИСЛЪНЪ** ‘незліченний’, **БЕЩОУВЪСТВЪНЪ** ‘без почуттів’, **БЕЩЪСТИК** ‘безчестя’, **БЕЩАДЪНЪ** (поряд із **БЕЗЧАДЪНЪ**) ‘бездітний’, **БЕЦѢНЬНЪ** ‘безцінний, дорогоцінний’; **ИЦІСТИТИ** ‘очистити’, **ИЦІТАТИ** ‘рахувати’, **ИЦРЪПАТИ** ‘вичерпати’, **ИЦАДИК** ‘потомство’, **ИЦѢЛИТИ** ‘вилікувати, зцілити’; **РАЩІСТИ** ‘вирахувати, розрахувати’;

в) **БѢСТВО** ‘втеча’.

VII. Визначте звукове значення сполук літер **рѣ, рѣ, лѣ, лѣ**.
Запишіть слова у фонетичній транскрипції.

а) **БРѢВЪ** ‘вія’, **БРѢЗДА** ‘вудила’, **БРѢВЬНО** ‘колода’, **БРЬНЬНЪ** ‘створений із бруду, з глини’; **ВЛѢХЪВЪ** ‘чаклун, волхв, жрець’; **ВЛЪКЪ** ‘вовк’, **ВЛНА¹** ‘хвиля’, **ВЛНА²** ‘вовна’, **ВРѢВЪ** ‘мотузка’, **ВРѢХЪ** ‘верх, вершина, тім'я’; **ВРѢТѢТИ СЯ** ‘крутитися’, **ВЪСКРЪСАТИ** ‘воскресати’, **ГОРЬНИЦА** ‘світлиця, верхнє приміщення’; **ГРѢЧЬСКЪ** ‘грецький’, **ГРѢДЪНИ** ‘зверхність, гординя’; **ГРѢЛИЦА** ‘горлиця’, **ГРѢСТЬ** ‘жменя’.

грѣтань ‘горло’, **грѣмѣти** ‘гриміти’, **длѣгота** 1. ‘довжина, протяжність’; 2. ‘тривалість’;

б) **длѣгъ** ‘борг’, **длѣгъ** ‘довгий’, **дрѣва** ‘дрова’, **дрѣжава** ‘держжава, влада’; **дрѣжати** 1. ‘тримати, мати’; 2. ‘дотримуватися, сповідувати’; **дрѣзость** ‘сміливість’, **жрѣдь** ‘палиця’, **жрѣны** ‘жорно’, **жрѣтва** ‘жертва, жертвоприношення’; **зрѣно** ‘зерно’, **зрѣцало** ‘дзеркало’, **крѣвь** ‘кров’, **крѣмити**¹ ‘правити, керувати’; **крѣмити**² ‘годувати’, **крѣстъ** ‘хрест’, **млосрѣдъ** ‘милосердний’, **млѣва** ‘шум, хвилювання’; **млѣнии** ‘блискавка’, **млѣчати** ‘мовчати’, **мрѣзость** ‘мерзота’, **мрѣत्वъ** ‘мертвий’, **несѣврѣшенъ** ‘незавершений, нездійснений’;

в) **несѣтрѣпѣнь** ‘нестерпний’, **плѣзати** ‘повзати’, **плѣнь** ‘повний’, **плѣвати** ‘плювати’, **плѣтѣнь** ‘тілесний’, **плѣчити** **сѣ** ‘шикуватися в ряди’, **поглѣтити** ‘проковтнути’, **помлѣчати** ‘замовкнути’, **почрѣпало** ‘черпак’, **прискрѣвьнь** ‘засмучений’, **прослѣзити** **сѣ** ‘заплакати’, **прѣвозданъ** ‘первозданний’, **прѣстъ** ‘палець’, **прѣстень** ‘перстень’, **скрѣвна** ‘нечистоти, бруд’, *перен.* ‘мерзота’; **скрѣвь** ‘сум, тривога’; **слѣньце** ‘сонце’, **срѣдьце** 1. ‘серце’ (орган тіла); 2. *перен.* ‘серце’ (вмістилище почуттів, переживань, настроїв); 3. *перен.* ‘центр, серцевина, нутроші’; **срѣпъ** ‘серп’, **стѣлѣпъ** 1. ‘вежа’; 2. ‘стовп’; 3. *перен.* ‘твердиня, оплот’; 4. ‘пам’ятник у вигляді колони’; **сѣмрѣть** ‘смерть’;

г) **сѣтврѣдити** ‘зв’язати, скріпити’, **тврѣдь** 1. ‘твердість, міцність’; *перен.* ‘непохитність’; 2. ‘фортеця’; 3. ‘небесне склепіння’; **тѣлѣкнѣти** ‘постукати’; **тѣлѣпа** ‘натовп’, **трѣгъ** ‘ринок’, **трѣжьство** ‘урочистість’, **трѣжьбъць** ‘вила з трьома зубцями’, **трѣновъ** ‘терновий’, **трѣпѣти** 1. ‘бути терплячим’; 2. ‘витримувати’; **трѣсватъ** ‘тричі святий’; **трѣстинѣ** 1. ‘очерет’; 2. ‘солота (з очерету)’; **трѣти** ‘терти’, **оѣмлѣкнѣти** 1. ‘замовкнути’; 2. ‘перестати, заспокоїтися’;

оустрьмлати сѧ ‘прямувати’, хлѣмъ ‘пагорб’, хрьвьтъ ‘спина’, цркъы 1. ‘храм’; 2. ‘зібрання народу’; 3. ‘церква, християнська община’; чрьвь 1. ‘черв’як’; 2. ‘міль’; чрънъ ‘чорний’, чръта ‘риска’, чрътогъ ‘внутрішнє приміщення, покої’.

VIII. Прочитайте текст (притчу про сіяча), перекладіть його і запишіть у фонетичній транскрипції. Знайдіть слова, у яких засвідчено: а) складотворчі приголосні; б) літери на позначення звуків проміжної звучності.

изиде сѣѣи сѣѣтъ сѣмене своко . и кгда сѣѣаше . ово паде при пжти . и попрыано высть . пѣтица нѣснѣнѣа позобаша к . а дроуток паде на камене . и прозавъ оустше зане не имѣаше влагты . а дроуток паде посрѣдѣ тръниа . и въздрасте тръник и подави к . а дроуток паде на земли добръ . и прозавъ сѣтвори плодъ сѣторицеѣж (Мт 13: 3–8).

(Остр).

IX. У наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів знайдіть слова, написання яких засвідчує наявність у них складотворчих приголосних.

въ прѣвты же днь опрѣснѣкъ пристжпиша оученици кты йсу (Зогр). онъ же отъврѣже сѧ предъ вьсѣми глѧ . не вѣмъ чѣто глѣши (Мар). і прискрѣвенъ вѣистъ цѣрь за клѣтвты . и възлежацинѣхъ сѣ нимъ . не вѣсхотѣ отърешти сѧ ен (Мар). а сѣаное въ трънии . сь естѣ слышан слово . і печаль свѣта сего (Мар). и вѣинѣа днь і ноць въ гробѣхъ і въ горахъ вѣ вѣинѣа и тлѣкты сѧ каменіемъ (Мар). ісѣ же ісплѣнъ дѣха сѣта . възврати сѧ отъ иордана (Мар). подобно естѣ цѣрство нѣснѣное зръноу гороушѣноу . еже пріемъ члѣкъ .

въврѣже въ вѣртоград свои (Ac). и начынете вънѣ
стоѣти · и тлѣци въ двѣри глѣце · ги отврѣзи намъ (Ac).
онъ же слышавъ сн · пріскрѣвенъ быстъ (Ac). и пріде
жена отъ самаріѣ · почрѣпатъ воды (Ac).
милосрѣдовавъ же ѣ раба того · отъпусти і длѣгъ
отъдастъ ємоу (Cav). бче авраме помноуі ма · и
посъли лазора да омочитъ коньць прѣста своего въ
водѣ (Cav). и пришѣдъ зъвавъ та и оного · речетъ ти ·
даждъ семоу мѣсто · и тогда начынеши съ стоудомъ
послѣднее мѣсто дръжати (Cav).

Х. У вариантах Молитви Господньої (див. с. 31–32 цього посібника) знайдіть слова, у яких засвідчено складотворчі приголосні, і запишіть їх у фонетичній транскрипції.

Література

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 65–69.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 59–65.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – С. 69–80.

Турбин Г.А. Старославянський язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 42–46.

Хабургаев Г.А. Старославянский язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 55–59.

Словники

Скрипник Л.Г. Власні імена людей. Словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська; за ред. В.М. Русанівського. – 3-те вид., випр. – К. : Наукова думка, 2005. – 334 с.

Трійняк І.І. Словник українських імен / І.І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.

ТЕМА 3

Фонетико-фонологічна система старослов'янської мови в порівняльно-історичному висвітленні

Фонологічна система індоевропейської та праслов'янської (на ранньому етапі) мов. Розвиток праслов'янського вокалізму. Голосні монофтонгічного та дифтонгічного походження. Праслов'янський консонантизм. Походження носових голосних

Питання до теоретичного матеріалу

1. На якій мовній основі сформувалася фонетико-фонологічна система старослов'янської мови?
2. Коли діяла тенденція до перетворення кількісних відмінностей голосних звуків на якісні? Які нові звуки з'явилися внаслідок дії цієї тенденції?
3. Які зміни в дифтонгах спричинила дія закону відкритого складу?
4. Які чергування звуків виникли у старослов'янській мові внаслідок зникнення дифтонгів?
5. У чому виявилася подібність долі дифтонгічних сполук з носовими приголосними до долі дифтонгів?
6. Які чергування засвідчено у старослов'янській мові на місці дифтонгічних сполук з носовими приголосними?
7. Які приголосні успадкувала праслов'янська мова з індоевропейської на ранньому етапі свого розвитку?

Завдання

I. Порівнявши наведені лексеми зі старослов'янської та інших індоєвропейських мов, з'ясуйте відповідність старослов'янських голосних (позначених підкресленими літерами) колишнім індоєвропейським монофтонгам:

- а) **варь** – лат. *vāris* ‘гарячий’; н.в.нім. *warm* ‘теплий’;
стати – лат. *stāre* ‘стояти’, д.інд. *sthānam* ‘стоянка’;
дува – лат. *duō*, гр. *δύω*, д.інд. *duvā*;
душати – лит. *dūsėti*;
- б) **овца** – д.інд. *āviká*, лат. *ovis*, лит. *avis*;
осмь – лат. *octō*, гр. *ὀχτώ*, ірл. *ocht*, н.в.нім. *acht*;
отць – лат. *ātta*;
- в) **вудра** – лит. *ūdra*, д.інд. *udrāh* ‘водяна тварина’;
мушь – д.інд. *mūh* ‘миша, пацюк’; лат. *mūs*;
ту – лат. *tū*, нім. *du*;
- г) **пити** – д.інд. *pītah*, д.інд. *pītis* ‘пиття’, гр. *πίνω* ‘п'ю’;
живь – д.інд. *jīvāh* ‘живий’, лит. *gīvas*, лат. *vīvus* ‘живий’;
- г) **огнь** – лат. *ignīs*, д.інд. *agnih*, хет. *agniš*;
льнь – лат. *līnum*, гр. *λίνον*, лит. *linas*, прус. *linno*;
- д) **будрь** – лит. *budrus*;
мухь – лит. *musas* (*mūsos*) ‘пліснява’, лат. *mūscūs* ‘мох’;
- е) **небо** – лат. *nēbula* ‘туман’, гр. *νέφος* ‘хмара, туман’;
нім. *Nebel* ‘туман’;
медь – лит. *medūs* ‘мед’, латиськ. *medus*, гр. *μέδν*
‘хмільний напій’;
- е) **звѣрь** – лит. *žvėris* ‘звір’, лат. *fērus* ‘дикий’;
мѣра – лит. *mėtas* ‘час’, лат. *mētiōr* ‘міряю’.

II. Порівнявши наведені лексеми зі старослов'янської та інших індоєвропейських мов, з'ясуйте відповідність старослов'янських голосних (позначених підкресленими літерами) колишнім індоєвропейським дифтонгам:

оухо – лит. ausis, лтс. auss, прус. āusins, гот. ausō;

плѹти ‘пливти’ – лит. pláuti ‘мити, полоскати’; д.інд. plaváh ‘човен’;

роѹда ‘руда’ – лит. raūdas, гот. rauths ‘червоний’;

видѹ – лит. véidas ‘обличчя’, латиськ. veids ‘вид, форма’;

снѣгъ – лит. snaigyti ‘йти снігу’, гот. snaiws ‘сніг’, нім. es schneit ‘іде сніг’;

людиѣ – лит. liáudis ‘народ’, лтс. làudis ‘люди’, н.в.нім. leute.

III. З'ясуйте, які кількісні індоєвропейські чергування голосних відбиті в чергуванні кореневих голосних старослов'янської мови:

вѣложити ‘вкласти’ – **вѣлагати** 1. ‘вкладати, класти’;

2. ‘накладати’; **вѣпросити** ‘запитати’ – **вѣпрашати**

1. ‘запитувати’; 2. ‘допитувати’; **коснѣти сѧ** ‘торкнутися’ –

касати сѧ ‘торкатися’; **отѣгонити** ‘відганяти’ – **отѣганѧти**

‘відганяти’; **растворити¹** ‘розмішати, розчинити’ –

растварѧти ‘розмішувати, розчиняти’; **расѣмотрити**

‘роздивитися, *перен.* обдумати’ – **расѣматрѧти** ‘роздивлятися,

розпізнавати’; **скочити** ‘стрибнути’ – **скакати** ‘стрибати’;

сѣломити ‘зламати’ – **сѣламѧти** ‘ламати’; **оупити**

1. ‘напоїти, зросити’; 2. ‘напоїти, обпоїти’ – **оупаѧти** ‘поїти’;

ходити 1. ‘ходити, рухатися (бути в змозі пересуватися)’;

2. ‘ходити’; 3. *перен.* ‘чинити, жити’ – **хаждати** ‘ходити’;

плѣтѣ (1 *ос. одн. теп. ч.* від **плѣсти** ‘плести’) –

сѣплѣтѧти ‘сплітати, з'єднувати’; **гнѣтѣ** (1 *ос. одн. теп. ч.*

від **гнѣсти** ‘тіснити, давити’) – **оґнѣтѧти** ‘тіснити, давити,

штовхати'; **ГРЕВЖ** (1 ос. одн. теп. ч. від **ГРЕТИ** 'гребти') – **ПОГРЕВВАТИ** 'ховати';

БЬРАТИ 'збирати' – **СЬБИРАТИ** 'збирати, накопичувати'; **ДЬРАТИ** 'драти, здирати' – **РАЗДИРАТИ** 'розривати, роздирати'; **ЗЬРЬБТИ** 'бачити, дивитися' – **ЗАЗИРАТИ** 'дорікати, підозрювати'; **ЖЬДАТИ** 'чекати' – **ОЖИДАТИ** 'чекати'; **СЬЗЬДАТИ** 1. 'побудувати'; 2. 'зміцнити'; 3. 'створити' – **СЬЗИДАТИ** 1. 'будувати'; 2. 'здійснювати, робити'; **РЬЦЬБТЕ** (2 ос. мн. нак. сп. від **РЕЩИ** док., рідше недок. 1. 'говорити, повідомити / повідомляти'; 2. 'передбачити / передбачати'; 3. 'назвати / називати'; 4. 'звинуватити / звинувачувати, обмовити / обмовляти') – **НАРИЦАТИ** 'називати'; **ПОПЬРАТИ** 'потоптати, знищити' – **ПОПИРАТИ** 'топтати'; **СТЬЛАТИ** 'стелити' – **ПОСТИЛАТИ** 'стелити, розстилати';

ВЬЗДЪХНЖТИ 'зітхнути' – **ВЬЗДЪХАТИ** 'зітхати'; **ВЬЗЬВВАТИ** 1. 'заклікати, скрикнути'; 2. 'покликати'; 3. 'назвати' – **ВЬЗЬЫВАТИ** 1. 'заклікати, кричати'; 2. 'кликати, запрошувати'; **ВЬСЬЛАТИ** 'послати' – **ВЬСЬЫЛАТИ** 'висилати, спрямовувати'; **ЗАТЪКНЖТИ** 'заткнути' – **ЗАТЪКАТИ** 'затикати'; **ПОСЬЛАТИ** 'послати' – **ПОСЬЫЛАТИ** 'посилати', **СЬЗЬВВАТИ** 'склікати, запросити' – **СЬЗЬЫВАТИ** 'склікати, запрошувати'.

IV. З'ясуйте, які якісні індоєвропейські чергування голосних відбиті в чергуванні кореневих голосних старослов'янської мови:

НЕСТИ 'нести' – **НОСИТИ** 1. 'носити'; 2. 'витримувати, терпіти'; **ВЕЗЖ** (1 ос. одн. теп. ч. від **ВЕСТИ** 'везти') – **ВОЗЪ** 'віз'; **БЕРЖ** (1 ос. одн. теп. ч. від **БЬРАТИ** 'збирати') – **СЬБОРЪ** 1. 'зібрання'; 2. 'синод (єпископів), вселенський собор'; 3. 'синедріон (іудейський верховний суд)'; **ВЕЛЬБТИ** 1. 'наказувати'; 2. 'хотіти, бажати' – **ВОЛА** 1. 'воля'; 2. 'прагнення, бажання'; 3. 'насильство'; 4. 'благовоління, прихильність'; 5. 'свобода'; **ДЕРЖ** (1 ос. одн. теп. ч. від **ДЬРАТИ**

‘драти, здирати’) – **РАЗДОРЪ** ‘чвари’; **ЛЕЖАТИ** ‘лежати’ – **ЛОЖЕ** ‘постіль, ложе; ноші’;

СІДѢТИ 1. ‘сидіти’; 2. *перен.* ‘правити, сидіти (на престолах)’; 3. ‘перебувати, жити’ – **САДИТИ** *док./недок.* ‘посадити / саджати (рослини)’; **САДЪ** ‘рослина; сад, насадження’;

СІДѢТИ 1. ‘сидіти’; 2. *перен.* ‘правити, сидіти (на престолах)’; 3. ‘перебувати, жити’ – **ОСЕДЪЛАТИ** ‘осідлати’;

БЕРЖ (1 *ос. одн. теп. ч. від БЪРАТИ* ‘збирати’) – **БЪРАТИ** ‘збирати’; **РЕКЖ** (1 *ос. одн. теп. ч. від РЕЦИ* *док., рідше недок.* 1. ‘говорити, повідомити / повідомляти’; 2. ‘передбачити / передбачати’; 3. ‘назвати / називати’; 4. ‘звинуватити / звинувачувати, обмовити / обмовляти’) – **РЬЦЪТЄ** (2 *ос. мн. нак. сп. від РЕЦИ*); **СТЕЛЪЖ** (1 *ос. одн. теп. ч. від СТЬЛАТИ* ‘стелити’) – **СТЪЛАТИ** ‘стелити’.

V. Порівнявши подані приклади, з’ясуйте джерела походження носових голосних старослов’янської мови.

ДЕСАТЬ ‘десять’ – лит. *dėšimt*, прус. *dessimpts*; **ЗАТЬ** ‘наречений’ – лит. *šentas*, лат. *gener*; **ИМѦ** ‘ім’я’ – лат. *nomen*; **ПАМАТЬ** 1. ‘пам’ять’; 2. ‘спогад’ – лат. *mens*;

ГОЛЖЬ ‘голуб’ – лат. *columbus*; **ЗЖЪ** ‘зуб’ – лит. *žambas* ‘гострий предмет, грань балки, лезо’; **ПЖТЬ** 1. ‘дорога, вулиця’; 2. ‘напрямок’ – лат. *pons*, Р. в. *pontis* ‘міст’; **ПЪНАЗЪ** ‘монета, динарій’ – д.в.нім. *phenning*, нім. *Pfenning*.

VI. Поясніть, чому в пам’ятках старослов’янської мови засвідчено такі паралельні написання:

НЖДИТИ і **НОУДИТИ** 1. ‘чинити насильство, чинити тиск, пригнічувати’; 2. ‘змушувати’; **НЖДМА** і **НОУДМА** *присл.* ‘насильно, з примусу’; **НЖДА** і **НОУДА** 1. ‘насильство, змушування; зусилля’; 2. ‘потреба, необхідність’; 3. ‘страждання’; **НЖДЪНИКЪ** і **НОУДЪНИКЪ** ‘насильник’; **НЖДЪНЪ** і **НОУДЪНЪ** 1. ‘насильний’; 2. ‘узятий силою’; 3. ‘необхідний, потрібний’.

VII. Порівнявши наведені слова старослов'янської мови з відповідниками в сучасних українській та російській мовах, прокоментуйте долю праслов'янських носових у східнослов'янських мовах. Пригадайте, хто з мовознавців, коли і як виявив носовий характер звуків, позначуваних літерами **Ѧ** і **Ѧ**.

ВАЗАТИ 'в'язати', **МАСО** 'м'ясо', **МАТА** 'м'ята', **НАЧАЛО** 'початок', **ПАМАТЬ** 1. 'пам'ять'; 2. 'спогади'; **ПАТА** 'п'ята', **ПАТЬ** 'п'ять', **ТАТИВА** 'тятива', **ТАЖЬКО** 'важко', **ЧАСТО** 'часто';

ЗЪБЪ 'зуб', **ДЪБЪ** 1. 'дерево'; 2. 'дуб'; **ИДЪ** (1 ос. одн. теп. ч. від **ИТИ** 'іти'), **ЛЖКВЪ** 'дуже поганий, лукавий'; **МЖДРЪ** 'мудрий', **МЖЧИТИ** 'мучити', **НАСТЪПАТИ** 'наступати (ногою)', **ПЪТА** 'кайдани, узи, пута'; **СЖСЪДЪ** 'сусід', **ТЖЖИТИ** 'сумувати'.

VIII. У поданих словах виокремте морфеми з чергуваннями на місці колишніх дифтонгів і поясніть, як ці чергування виникли.

ГНИТИ 'гнити, гноїтися' – **ГНОИ** 1. 'гній'; 2. 'гнійна рана'; **ЖАЛОВАТИ** 'нарікати, сумувати' – **ЖАЛОУІЖ** (1 ос. одн. теп. ч.), **ЖАЛОУІШИ** (2 ос. одн. теп. ч.); **ПЛАВАТИ** 'пливти, плавати' – **ПЛОУТИ** 'пливти, плавати'; **ПЛОУТИ** – 'пливти, плавати' – **ПЛОВЖ** (1 ос. одн. теп. ч.), **ПЛОВЕШИ** (2 ос. одн. теп. ч.); **РЮТИ** 'ревти' – **РОВЖ** (1 ос. одн. теп. ч.), **РОВЕШИ** (2 ос. одн. теп. ч.); **РЮТИ** 'ревти, рикати' – **РЕВЖ** (1 ос. одн. теп. ч.), **РЕВЕШИ** (2 ос. одн. теп. ч.); **СЛОУТИ** 'мати славу, уважатися' (пор. рос. *слыть*) – **СЛОВЖ** (1 ос. одн. теп. ч.), **СЛОВЕШИ** (2 ос. одн. теп. ч.); **СТРОУТА** 'потік' – **ОСТРОВЪ** 'острів', **ЦЪЛОВАТИ** 'цілувати; вітати' – **ЦЪЛОУІЖ** (1 ос. одн. теп. ч.), **ЦЪЛОУІШИ** (2 ос. одн. теп. ч.); **ПЪТИ** 1. 'співати'; 2. 'прославляти, хвалити' – **ПОІЖ** (1 ос. одн. теп. ч.), **ПОІШИ** (2 ос. одн. теп. ч.).

IX. Спираючись на зафіксований у старослов'янській мові дієприкметник-гапак **ПОКОВАНЪ**, автори словника *Старославянский*

словарь (по рукописям X–XI веков) / Под ред. Р.М.Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – 2-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1999 реконструювали інфінітив відповідного дієслова (з урахуванням деяких особових форм минулих часів від **КОВАТИ**) як **ПОКОВАТИ**, проте навели два варіанти можливої словозміни дієслова у простому майбутньому часі: **ПОКОВЖ**, **ПОКОВЕШИ** або **ПОКОУЖ**, **ПОКОУКШИ** (с. 470). Поясніть, які явища праслов'янського періоду враховували мовознавці й чому вони не могли відтворити єдиного варіанта словозміни?

X. У поданих словах виокремте морфеми з чергуваннями на місці колишніх дифтонгічних сполук і поясніть, як ці чергування виникли.

ИЗЪТИ ‘вийняти, прибрати’ – **ИЗЪМЖ** (1 ос. одн. простого майб. ч.); **ДЪТИ** ‘дути’ – **ДЪМЖ** (1 ос. одн. теп. ч.); **ЖАТИ** ‘жати’ – **ЖЪНЖ** (1 ос. одн. теп. ч.); **КЛАТИ** ‘проклинати’ – **КЛЬНЖ** (1 ос. одн. теп. ч.); **НАЧАЛО** ‘початок’ – **НАЧИНАТИ** 1. ‘починати’; 2. ‘пробувати, намагатися’; **ПАМАТЬ** 1. ‘пам'ять’; 2. ‘спогад’ – **ПОМИНАТИ** 1. ‘згадувати, пам'ятати’; 2. ‘нагадувати’.

XI. Доведіть, що наведені нижче слова є спільнокореневими.

СЛОУТИ (**СЛОВЖ**, **СЛОВЕШИ**) ‘бути відомим’, **СЛОУТИК** ‘відомість, репутація’; **ПРОСЛОУТИК** ‘відомість, слава’ (пор. рос. *слыть* ‘мати славу, вважатися’: *он слывет знатоком*) і **СЛОВО** 1. ‘слово, промова’; 2. ‘бесіда, розповідь; звістка; проповідь’; 3. ‘заповідь, повчання’; 4. ‘розум’; 5. ‘подія, предмет розповіді’.

XII. Порівнявши наведені споріднені лексеми, з'ясуйте походження звука [x] у таких словах старослов'янської мови:

ВРЪХЪ ‘верх, вершина’ – лит. *viršus*, лтс. *viršus*;

ДОУХЪ 1. ‘дух’; 2. ‘дихання’ – лит. *daūsos* ‘повітря’;

ОУХО ‘вухо’ – лит. *ausis*, лтс. *auss*, прус. *āusins*, гот. *ausō*.

Література

Бирнбаум Х. Праславянский язык. Достижения и проблемы в его реконструкции / Х. Бирнбаум. – М. : Прогресс, 1987. – 512 с.

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 69–74, 80–81.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 76–85, 90–93.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – С. 80–86, 95–96.

Турбин Г.А. Старославянский язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 71–84.

Хабургаев Г.А. Старославянский язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 64–78.

Словники

Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков) / Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – 2-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1999. – 842 с.

Перебудова структури складу.

Дифтонгічні сполуки з плавними *r, *l на початку та в середині слів. Сполуки *r, *l зі зредукованими

Питання до теоретичного матеріалу

1. Які типи дифтонгічних сполук із плавними існували у старослов'янській мові?
2. Від чого залежала доля початкових сполук *ort, *olt у праслов'янській мові?
3. Якою була доля сполук *tort, *tolt, *tert, *telt у південно-слов'янських, західнослов'янських та східнослов'янських мовах?

4. Чому старослов'янській сполуці **-лѣ-** <*telt відповідають східнослов'янські -оло-, -ело-, а не -еле-?
5. Як з'ясувати, споконвічними чи неспоконвічними є старослов'янські сполуки **-ра-**, **-ла-**, **-рѣ-**, **-лѣ-**?
6. Які сполуки плавних зі зредукованими існували у праслов'янській мові до початку дії закону відкритого складу?
7. Яке походження складотворчих сонорних старослов'янської мови?

Завдання

I. Чим, на Вашу думку, можна пояснити співіснування у старослов'янській мові варіантів **алѣдни** і **ладни** 'човен, корабель'; **алѣкати** і **лакати** 1. 'бути голодним, голодувати'; 2. 'постити'; **възалѣкати сѧ** і **възлакати сѧ** 'зголодніти'? Прокоментуйте фонетичне оформлення слова **алѣдни** 'лань'.

II. Використовуючи етимологічні словники, відтворіть праслов'янську форму слів **рабоѣта** 'рабство, неволя', **рало** 'плуг', **рамо** 'плече', а також висловте припущення про походження початкового складу в словах **радость** 'радість', **ран** 'рай', **рана** 1. 'рана'; 2. 'удар'.

III. Доведіть, що слова **ратан** 'орач' і **орати** 'орати' є спільнокореневими.

IV. До наведених нижче реконструйованих праслов'янських лексем запишіть відповідники у старослов'янській, українській та російській мовах. Яких змін зазнали ці слова в названих мовах?

**bergъ, *volga, *volsъ, *vornъ, *vorgъ, *verme, *golsъ, *dervo, *korva, *melko, *melti, *moltъ, *morzъ, *pelnъ, *serda.*

V. З'ясуйте, споконвічними чи неспоконвічними є сполуки **-ра-**, **-ла-**, **-рѣ-**, **-лѣ-** в наведених словах. Доберіть до них східнослов'янські відповідники і реконструйте праслов'янський архетип.

а) **БЛАТО** 'болото, трясовина'; **БЛѢДЪ** 'блідий', **БРАДА** 'борода', **БРАЗДА** 'борозда', **БРАНИТИ** 'забороняти', **БРАНЬ** 'боротьба, бій'; **БРАТРЪ** і **БРАТЬ** 'брат', **БРАШЬНО** 'борошно', **БРѢГЪ** 1. 'крутий схил'; 2. 'берег'; **БРѢМЛА** 'тягар', **ВЛАГА** 'волога', **ВЛАДЪКА** 'правитель', **ВЛАСТИ** (1 *ос. одн.* – **ВЛАДЖ**) 'володіти', **ВРАВИН** 'горобець', **ВРАГЪ** 'ворог', **ВРАЖЕННІЄ** 'гадання, ворожіння'; **ВРАНЪ** 'ворон', **ВРАТА** 'ворота, двері'; **ВРАЧЬ** 'лікар', **ГЛАВА** 1. 'голова'; 2. 'розділ (книги)'; **ГЛАДЪ** 'голод';

б) **ГЛАДИТИ** 'гладити', **ГЛАСЪ** 1. 'голос'; 2. 'глас (певний наспів у церковному співі)'; **ГРАДЪ**¹ 1. 'місто'; *перен.* про мешканців міста; 2. 'міська стіна'; 3. 'сад'; **ГРАДЪ**² 'град (явище природи)', **ГРѢХЪ** 'гріх', **ГРѢЯТИ** 'гріти', **ДОЗЬРѢТИ** 'спостерігати', **ЖРѢВНИ** 1. 'жереб'; 2. 'частка, спадок'; **ЗЛАТО** 'золото', **ИСПЛѢТИ** 'виполоти', **ИСПРАВИТИ** 1. 'вирівняти'; 2. 'виправити'; **КЛАДА** 'колода', **КЛАДАЪ** 'колодязь', **КЛАНЯТИ СЯ** 'кланятися', *перен.* 'схилятися, шанувати'; **КЛАСЪ** 'колос', **КЛАТИ** 'заколювати, вбивати', **КОЛѢНО** 1. 'коліно'; 2. 'покоління, плем'я'; **КРАСА** 'прикраса', **КРАСТА** 'короста', **КРАСТИ** 'красти', **МЛѢКО** 'молоко';

в) **МЛАДЪ** 1. 'який щойно з'явився, ніжний'; 2. 'дитячий'; **МЛАТЬ** 'молот', **МЛѢТИ** 'молоти', **МРАЗЪ** 1. 'мороз'; 2. 'лід'; **МРАКЪ** 'темрява', **МРѢЖА** 'сітка', **НРАВЪ** 'норов, звичай'; **ПЛАТЬ** 'полотно', **ПЛАВАТИ** 'пливти, плавати'; **ПЛАКАТИ**¹, **ПЛАКАТИ СЯ** 'плакати', **ПЛАКАТИ**² 'мити, полоскати'; **ПЛАЧЪ** 'плач', **ПЛѢНЪ** 1. 'полон'; 2. '(воєнна) здобич'; **ПЛѢТИ** 'полоти, викорінювати'; **ПРАВДА** 1. 'справедливість'; 2. 'принцип';

3. 'істина'; **право** *присл.* 'правильно', **праздъникъ** 'свято', **прахъ** 'пил', **слабъ** 1. 'слабкий (фізично)'; 2. 'малодушний'; **слава** 1. 'слава, популярність'; 2. 'пишнота, блиск, досконалість'; 3. 'думка, враження';

г) **сладъкъ** 1. 'солодкий'; 2. 'прісний (про воду)'; 3. *перен.* 'приємний'; **сланъ** 'солоний', **слѣдъ** 1. 'слід'; 2. *присл.* 'услід, позаду'; **смадъ** 'сморід', **срамъ** 'ганьба, сором'; **срацица** 'сорочка (натільна), нижній одяг'; **срѣда** 1. 'середина, центр; серцевина'; 2. 'середовище, суспільство'; 3. 'середа (день тижня)'; **стражь** 'сторож, вартовий'; **страна** 1. 'сторона, бік'; 2. 'сторона, край, земля'; **страхъ** 1. 'страх, жах'; 2. 'благоговійний страх, трепетання'; **стрѣла** 'стріла', **стрѣха** 'дах, стріха'; **сѣдравіє** 'здоров'я', **сѣхранити** 1. 'зберегти, врятувати'; 2. 'дотриматись, виконати'; **травити** 'поїдати, пожирати'; **оупразнити** 1. 'спорожнити; *перен.* звільнити від когось, чогось'; 2. 'скасувати'; **хладъ** 'легкий, прохолодний вітер'; **хлапъ** 'слуга, раб'; **хлѣвъ** 'хліб', **хлѣвъ** 'хлів', **храврѣ** 'хоробрий', **храмъ** 'дім, будівля'; 'храм, церква', **хранитель** 'хранитель, захисник'; **чрѣви** 'взуття, черевик'; **чрѣво** 1. 'живіт'; 2. *мн.* 'нутроші'; **шлѣмъ** 'шолом'.

VI. Реконструювавши праслов'янську форму наведених слів і порівнявши її зі спорідненими лексемами в наведених європейських мовах, висловте припущення про джерела багатозначності слів старослов'янської мови. Прокоментуйте подальший розвиток значень відповідних лексем у сучасних слов'янських мовах. Для підготовки поглибленої відповіді використайте *Етимологічний словник української мови* (див. *Літературу*).

брѣгъ 1. 'крутий схил'; 2. 'берег'; д.в.н. *berg* 'гора', гот. *bairgahei* 'гори', вірм. *berj* 'висота', нім. *Berg* 'гора';

градъ¹ 1. ‘місто’; *перен.* про мешканців міста; 2. ‘міська стіна’; 3. ‘сад’; лит. *gaĩdas* ‘загорода, кошара; загорожа’; лтс. *gārdas* ‘відгороджене місце для свиней’, гот. *gards* ‘дім’, лат. *hortus* ‘садок’, нім. *Garten* ‘сад’.

VII. Поясніть чергування сполук звуків у коренях наведених нижче прикладів.

БОРЕНИК ‘боротьба’ – **БРАНИК** ‘боротьба’, **БРАНЬ** ‘боротьба, бій’; **КЛАТИ** ‘заколювати, вбивати’ – **КОЛІЖ** (1 ос. одн. теп. ч.), **КОЛКШИ** (2 ос. одн. теп. ч.); **МЛ’ЇТИ** ‘молоти’ – **МЕЛІЖ** (1 ос. одн. теп. ч.), **МЕЛКШИ** (2 ос. одн. теп. ч.).

VIII. У тексті із Зографського євангелія, наведеному на с. 15–19 цього посібника (*Притча про блудного сина*), знайдіть слова з неповноголосними сполуками і, реконструювавши праслов’янські форми цих слів, доберіть до них східнослов’янські відповідники.

Література

Леута О.І. Старослов’янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 82–84.

Майборода А.В. Старослов’янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 94–102.

Станівський М.Ф. Старослов’янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – С. 87–91.

Турбин Г.А. Старославянський язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 60–70.

Хабургаев Г.А. Старославянский язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 96–103.

Словники

Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред. та ін.)]. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – (Словники України). – Т. 1–6.

Зміни праслов'янських груп приголосних із *j.
Перше, друге і третє перехідні пом'якшення задньоязикових.
Зміни сполук *gv, *kv

Питання до теоретичного матеріалу

1. Який давній принцип побудови складу зумовив істотні зміни в системі приголосних праслов'янської мови?
2. Коли відбулася перша перехідна палаталізація (перше перехідне пом'якшення) задньоязикових приголосних? Які чергування у слов'янських мовах є її наслідком?
3. Коли і за яких умов відбулася друга перехідна палаталізація задньоязикових? Які сліди вона залишила у старослов'янській та інших слов'янських мовах?
4. Чим третя перехідна палаталізація задньоязикових відрізняється від другої? Чому її називають законом Бодуена де Куртене? Які її наслідки у старослов'янській та інших слов'янських мовах?
5. Які зміни відбулися у сполуках *gv, *kv, *xv? Чим вони зумовлені?
6. Як змінилися внаслідок взаємодії з *j
 - а) задньоязикові *g, *k, *x?
 - б) зубні *s, *z, *d, *t?
 - в) сонорні *r, *l, *n?
 - г) губні *b, *p, *v, *m?
 - г) сполуки приголосних *st, *sk, *zd, *zg?
7. Які чергування у слов'янських мовах пов'язані з долею приголосних, що вступали у взаємодію з *j?

Завдання

I. Поясніть, які фонетичні явища засвідчено в наведених словах. Порівняйте їх із відповідниками в українській та російській мовах.

а) **грѣшьникъ** ‘грішник’, **грѣшьница** ‘грішниця’, **иночьскъ** ‘самотній, чернечий’; **источникъ** ‘джерело’, **лыгъчити** ‘полегшувати’, **мрачьнъ** ‘темний, похмурий’; **мъножьство** ‘велика кількість’, **мъченикъ** ‘мученик’, **начало** ‘початок’, **ножьнъ** ‘ніжній, ніг’; **облачьнъ** ‘хмарний’, **овьчь** ‘овечий’, **ослоушьливъ** ‘який нікому не підкоряється’, **оснѣжити** ‘покрити снігом’, **остатъчьнъ** ‘який залишився; решта’;

б) **въсклицаник** ‘вигук’, **вьсь займ.** 1. ‘весь, кожний’; 2. ‘весь, цілий’; **лице** 1. ‘обличчя’; 2. ‘особа’; ‘сутність’; **къназь** ‘князь’, **овьца** ‘вівця’, **отърицати см** 1. ‘відмовлятися’; 2. ‘вибачатися, виправдовуватися’; **отъць** ‘батько’, **польза** ‘користь’, **прорицати** ‘прокувати’, **пѣназь** ‘монета, динарій’;

в) **патриаршьскъ** ‘патріархів, патріарха’; **подвижьникъ** ‘борець’, **подружик** 1. ‘жінка, дружина’; 2. ‘подружнє життя’; **положити** 1. ‘покласти’; 2. ‘постановити, призначити’; **поръчьникъ** ‘поручитель’, **поскръжьтати** ‘заскреготати’, **послоужити** ‘послужити’, **слоужьба** 1. ‘служіння, допомога’; 2. *збірн.* ‘слуги, прислуга’; 3. ‘поклоніння, культ’; **послоушьникъ** ‘слухач’, **поспѣшити** 1. ‘досягнути успіху’; 2. ‘допомогти, сприяти’; 3. ‘докласти зусиль, постаратися’; **постиженіє** ‘досягнення’, *перен.* ‘осягнення’; **постриженіє** ‘постриг’, **пророчьство** ‘пророцтво’; **разлъченіє** 1. ‘розділення, відокремлення’; 2. ‘різниця, відмінність’; **распрашити** ‘розвіяти, розсіяти’;

г) **ръчьнъ** ‘ручний’, **рожьць** ‘стручок, плід ріжкового дерева’; **рѣчьнъ** ‘річковий’, **скръжьтъ** ‘скрегіт (зубів)’, **страшьнъ** 1. ‘страшний’; 2. ‘який викликає благоговіння’; **слоуженик** 1. ‘служіння, допомога’; 2. ‘богослужіння, церковна служба’; **соушити** 1. ‘сушити’; 2. *перен.* ‘виснажувати, мучити’; **теченик** 1. ‘течія, потік’; 2. ‘рух, біг’; **оубожьство** 1. ‘злидні’;

2. ‘нестача (необхідного)’; **оуспѣшьнѣ** ‘корисний’, **оученикѣ** ‘учень, послідовник’; **оучинити** ‘влаштувати, організувати, впорядкувати’; **южьскѣ** ‘південний’, **язычъникѣ** ‘язичник’.

II. У наведених нижче спільнокореневих лексемах визначте корінь і поясніть чергування приголосних звуків у ньому:

врагѣ ‘ворог’ – **вражда** ‘ворожнеча, злоба’; **вѣлагати** 1. ‘вкладати, класти’; 2. ‘накладати’ – **вѣложити** ‘вкласти’; **вѣходѣ** ‘вхід, прихід’ – **шьдѣ** (*акт. дієприкм. мин ч. від ити*); **грѣхѣ** ‘гріх’ – **грѣшьнѣ** ‘грішний’; **кѣнига** 1. ‘книга; твір, опис; Святе Письмо’; 2. ‘грамота, послання’; 3. ‘букви, письмена’ – **кѣнижьникѣ** 1. ‘знавець закону, книжник’; 2. ‘писар’; **подвигѣ** ‘боротьба; подвиг; аскетичне життя’ – **подвижьникѣ** ‘борець’; **спѣхѣ** 1. ‘старанність’; 2. ‘користь, прагнення (до успіху)’ – **спѣшити** ‘старатися, прагнути (до успіху)’; **трѣгѣ** 1. ‘ринкова площа’ – **трѣжище** ‘площа (зазвичай торгова)’ – **трѣжьникѣ** ‘мінйало’; **чловѣкѣ** ‘людина’ – **чловѣчьскѣ** ‘людський, який стосується людини’.

III. У наведених словоформах визначте корінь і поясніть чергування приголосних звуків у ньому: **гѣнати** 1. ‘гнати’; 2. ‘іти за кимось невідступно’ – **женѣ** (*1 ос. одн. теп. ч.*), **женѣши** (*2 ос. одн. теп. ч.*).

IV. Доведіть, що шиплячі звуки в наведених формах інфінітива є наслідком першої перехідної палаталізації. Поясніть, який голосний і чому після цих шиплячих змінився на [а].

вѣтьшати ‘старіти’, **кричати** ‘кричати’; **мльчати** ‘мовчати’; **слѣшати** *недок. / док.* 1. ‘чути, мати слух’; 2. ‘чути / почути’; 3. ‘дізнатися’.

V. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть наслідки першої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних:

і въшьдъ къ неі аглъ рече · радюі сѧ блгоудѣтънаѣ
гѣ съ тобож · блгсвена ты въ женахъ (Зогр). дръзай
чадо отъпоуштажтъ ти сѧ грѣси твои (Зогр). онъ же
отъврѣже сѧ предъ всѣми глѧ · не вѣмъ чьто глѣши
(Мар). тоу бждетъ плачь и скръжьтъ зжвомъ · егда
оузьрите авраама · и исаака иѣкова · и въса прѣркты · въ
црѣствіи бѣжи (Ac). о семь бо дівъно естъ · ѣко въи не
вѣсте отъ кждоу естъ · и отврѣзе очи мои · вѣмъ же ·
ѣко грѣшникъ бѣ не послушаетъ (Ac). и въпросіша и
оученици его глште · оучителю · кто съгрѣши · съ лі
родителѣ его · да слѣпъ роді сѧ (Ac). аще же и о цркви
неродіти въчнетъ · да бждетъ ті ѣко и ѡзъичьникъ
и мѣтарь (Ac). и прістѣплъ едінъ отъ кнннжннкъ рече
емоу · оучителю идж по тебѣ (Ac). не можетъ бо боу
слоужити и мамонѣ (Cav). приведе сѧ емоу едінъ
длѣжннкъ тѣмѣ талантъ (Cav). имамъ бо · ѣ ·
братиа моєѧ · ѧко да съвѣдѣтельствуетъ имъ · да
не и ти приджтъ на мѣсто се мжчъное (Cav). да егда
придетъ зъвавъы тѧ · речетъ ти · дроуже посади
въше · тогда бждетъ ти слава (Cav). и посълавъ ѧ въ
виѣлѣомъ рече · шѣдъше испытаіте извѣстно о
отрочати (Cav).

VI. У наведених фрагментах зі старослов'янських текстів знайдіть наслідки другої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних:

въ ризѣ ветъсѣ (Зогр, Мар); не по мнозѣхъ днѣхъ
(Зогр); отъпоуштажтъ ти сѧ грѣси твои (Зогр); създа

своѣхъ храмѣхъ на пѣсѣцѣхъ (*Остр*); и възидѣхъ мнози въ ѿмъ (*Мар*); добръѣѣ ти естъ внити въ животъ хромоу ли бѣдѣноу неже двѣ рѣцѣ и двѣ носѣ имѣшю въврѣжену быти въ огнь вѣчныи (*Мар*). и пристѣпше оученици его възвѣстѣхъ тѣло его и погрѣсѣ є (*Мар*). темна вода въ облацѣхъ аерныхъ (*Син*). ꙗко мнози пѣци и праведници възделѣша видѣти · ꙗже видите и не видѣша (*Мар*). і ишедше ѿси нечисти · възидѣхъ въ свиниѣ (*Мар*). комоу оуподоблѣхъ црствоє бжїє · подобно естъ квасу · іже приемши жена · съкры въ мѣцѣ трї сѣти · дондеже възкысѣхъ въсѣ (*Ас*). блажені кротци ꙗко ти наслѣдѣхъ земляхъ (*Ас*). бже хвалѣхъ тебѣ възидѣхъ · ꙗко нѣсмъ ꙗко и прочїи члци · хъицьници · неправедници · прѣлюбодѣи (*Ас*). нъ градѣтъ година и инѣ естъ · егда истиннии поклонници поклонѣтъ сѣ ѿцю · ѿхомъ и истинноу (*Ас*). отвѣшташа и рѣша емоу · въ грѣсѣхъ твоихъ родилъ сѣ єси весь (*Ас*). не пыцѣте сѣ дшею своею · что гасе · ли что пиете (*Сав*). видѣвъше же подроузи его бываѣща · съжалиша сѣ зѣло (*Сав*). ісоу рождшю сѣ въ виѣлеомѣ иудѣискѣмъ · въ дни ирода цра · се вльсви отъ възтокъ придѣхъ въ єрлмъ глѣще · кѣде естъ рождѣти сѣ црѣ иудѣискѣ · видѣхомъ бо звѣздѣхъ его на възтоцѣхъ (*Сав*).

VII. Яке фонетичне явище відбито в наведенихъ нижче прикладахъ?

влѣсви *мн.* (*Н.в. одн.* **влѣхвѣ** ‘чаклун, волхв, жрец’); **процвѣтати** ‘процвітати’, **цвѣтило** ‘луг’, **цвѣсти** ‘цвісти, перен. процвітати’; **цвѣтъ** ‘квітка; перен. цвіт, краща, відбірна частина’ (*Ас*).

VIII. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть наслідки третьої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних:

отъ пльти нѣстъ польза никакоу же (Зогр).
оуготоваіте пжть гнь · правы творите стьза его (Зогр).
нъ градеть година и инѣ естъ · егда истинни
поклонници поклонатъ сѧ ѡцю · дѣхомъ и истиною · ибо
ѡць тацѣхъ ищетъ · кланѣжциихъ сѧ емоу (Ac). глѣж
во вамъ · ѣко ни аї лі ихъ на нѣсехъ · вынж відатъ
лице ѡца моего іже естъ на нѣсехъ (Ac). въ "о вѣніде
нѣтъ въ иерѣмъ · естъ же въ ерѣмѣхъ на овчїи кжпѣлі ·
ѣже нарицаетъ вітезда · пьтъ притворъ имжшті (Ac).
зачънѣшю же емоу сѣрицати слово · приведе сѧ емоу
единъ длѣжъникъ тѣмѣ талантъ (Cav). и шѣдъ рабъ
тъ обрѣте единого подрѣгъ своихъ · иже вѣ длѣжънѣ
емоу · ѣ · мѣ пѣназъ (Cav). въ оно · выстъ вѣнити їсви
въ домъ единого кѣназа фарисеїска (Cav). повелѣ ...
свѣшѣта горжшѣта принести на лице ка · и потомъ по
всемоу тѣлоу прижити (Cunp).

IX. Яке походження шиплячих звуків у наведених формах дієслів 1-ї особи однини теперішнього та простого майбутнього часів та в іменниках? Реконструйте відповідні праслов'янські форми.

а) вѣвѣшж (інф. вѣвѣсити 'повісити всередину, підвісити');
вѣжж (інф. вѣзати 'в'язати'); вѣкоушж (інф. вѣкоусити
'вжити їжу, скуштувати'); исѣшж (інф. исѣхати 'засохнути');
лижж (інф. лизати 'лизати'); лѣжж (інф. лѣгати 'брехати');
лѣжж (інф. лѣгати 'лежати'); мажж (інф. мазати 'мазати');
ношж (інф. носити 1. 'носити'; 2. 'витримувати, терпіти');
плѣшж (інф. плѣсати 'танцювати'); погашж (інф. погасити

‘погасити’); **погрѣжж** (*інф.* **погрѣжити** ‘втопити, повантажити’); **прошж** (*інф.* **просити** ‘просити’);

б) **просльжж сѧ** (*інф.* **просльжити сѧ** ‘заплакати, просльозитися’); **плачж¹** (*інф.* **плакати¹** ‘плакати’); **плачж²** (*інф.* **плакати²** ‘мити, полоскати’); **проображж** (*інф.* **прообразити** ‘показати, представити’); **проражж** (*інф.* **проразити** ‘пробити, прорвати’); **раздражж** (*інф.* **раздразити** ‘розбити, уразити’); **рѣжж** (*інф.* **рѣзати** ‘іржати’); **рѣжж** (*інф.* **рѣзати** ‘різати’); **тешж** (*інф.* **тесати**); **оукрашж** (*інф.* **оукрашити** 1. ‘прикрасити’; 2. ‘впорядкувати’); **оумѣшж** (*інф.* **оумѣсити** ‘замісити (тісто)’), **оубражж** (*інф.* **оубразити** ‘створити’); **оурѣжж** (*інф.* **оурѣзати** ‘відрізати, відрубати’); **чешж** (*інф.* **чесати** ‘рвати, збирати (плоди)’); **скачж** (*інф.* **скакати** ‘стрибати’); **стрѣчж** (*інф.* **стрѣкати** 1. ‘колоти, жалити’; 2. *перен.* ‘підбурювати, спонукати’);

в) **доуша** ‘душа’, **кожа** ‘шкіра, шкура’; **кличь** ‘крик’, **кричь** ‘крик, гомін’; **лѣжа** ‘брехня’, **ножь** ‘ніж’, **соуша** ‘суша’, **притѣча** (‘притча’; *підказка:* споріднене з **притѣкъ** ‘гострий’).

Х. Яке походження фонетичних сполук, позначуваних літерами **жд**, **ци**, у дієслівних формах 1-ої особи однини теперішнього чи простого майбутнього часів? Реконструйте відповідні праслов'янські форми. Знайдіть, де це можливо, відповідники в сучасних українській та російській мовах.

а) **възбоудж** (*інф.* **възбоудити** ‘розбудити’), **възвѣщж** (*інф.* **възвѣстити** ‘повідомити’), **възграждж** (*інф.* **възградити** ‘побудувати’), **възлещж** (*інф.* **възлетѣти** ‘злетіти’), **въмѣщж** (*інф.* **въмѣстити** ‘вмістити’), **гощж** (*інф.* **гостити** ‘пригощати’), **зижждж** (*інф.* **зѣдати** 1. ‘будувати’; 2. ‘створювати’), **измещж** (*інф.* **изметати** ‘викинути’), **исхъщж** (*інф.* **исхътити** ‘вирвати, вихопити’);

клатиѣж (*інф.* **клатити** ‘хитати’), **мастиѣж** (*інф.* **мастити** ‘змастити’), **наслѣждѣж** (*інф.* **наслѣдити** ‘успадкувати’), **обогастиѣж** (*інф.* **обогатити** ‘збагатити, обдарувати’); **обратиѣж** (*інф.* **обратити** 1. ‘повернути’; 2. ‘перетворити, змінити’; 3. ‘відвернути, відхилити’; 4. ‘повернути, привести назад’);

б) **обростиѣж** (*інф.* **обрѣсти** 1. ‘знайти’; 2. ‘здобути, досягти’); **ожестиѣж** (*інф.* **ожестити** ‘зробити жорстоким’), **оклеветиѣж** (*інф.* **оклеветати** 1. ‘звести наклеп’; 2. ‘звинуватити’); **остратиѣж** (*інф.* **острастити** ‘завдати страждань’), **ощоустиѣж** (*інф.* **ощоустити** ‘відчути’), **плестиѣж** (*інф.* **плескати** ‘плескати в долоні’), **плождѣж сѣ** (*інф.* **плодити сѣ** ‘приносити плоди’), **поглаждѣж** (*інф.* **погладити** 1. ‘погладити’; 2. ‘стерти’); **порѣпѣстиѣж** (*інф.* **порѣпѣтати** ‘почати нарікати’), **похватиѣж** (*інф.* **похватити** ‘схопити’);

в) **пошадѣж сѣ** (*інф.* **пошадѣти сѣ** ‘пошадити’), **приражѣж сѣ** (*інф.* **приразити сѣ** ‘обвалитися’), **причѣстиѣж** (*інф.* **причестити** ‘зробити співучасником’), **прѣстиѣж** (*інф.* **прѣстити** 1. ‘погрожувати, докоряти’; 2. ‘наказувати’; 3. ‘засмучуватися, бути схвильованим’); **провождѣж** (*інф.* **проводити** ‘проводжати’), **проростиѣж** (*інф.* **проростити** ‘виростити’), **простиѣж** (*інф.* **простити** 1. ‘звільнити’; 2. ‘простити’; 3. з *інф.* ‘дозволити’); **поустиѣж** (*інф.* **поустити** 1. ‘відпустити’; 2. ‘видати (закон, наказ)’; 3. ‘послати, відправити’); **раждѣж** (*інф.* **радити** ‘підкуватися, турбуватися’), **растиѣж** (*інф.* **растити** ‘плодоносити (про землю)’), **рѣстиѣж сѣ** (*інф.* **рѣстити сѣ** ‘змагатися’), **ристиѣж** (*інф.* **ристати** ‘бігти’), **роштиѣж сѣ** (*інф.* **ротити сѣ** ‘присягатися’), **рождѣж** (*інф.* **родити** ‘народити’), **рѣпѣстиѣж** (*інф.* **рѣпѣтати** ‘висловлювати незадоволення, нарікати’); **саждѣж** (*інф.* **садити** *док./недок.* ‘посадити / саджати

(рослини)'); **страждж** (*інф.* **страдати** 1. 'тяжко працювати'; 2. 'страждати, мучитися'; 3. 'бути позбавленим когось, чогось'); **свѣщж** (*інф.* **свѣтити** 'світити, давати світло');

г) **тѣчж** (*інф.* **тѣкати** 1. 'доторкатися, штовхати, стукати'; 2. 'ткати'); **тращж** (*інф.* **тратати** 'переслідувати'); **трепещж** (*інф.* **трепетати** 'тремтіти'); **троуждж** (*інф.* **троудити** 1. 'турбувати, завдавати клопоту'; 2. 'подолати, осилити'; 3. **троудити сѧ** 'працювати'; 4. **троудити сѧ** 'втомитися, знесилитися'); **оґнѣждж сѧ** (*інф.* **оґнѣздити сѧ** 'звити гніздо'), **оґкрощж** (*інф.* **оґкротити** 'заспокоїти, приборкати'); **оґльщж** (*інф.* **оґльстити** 'оббрехати'), **оґмащж** (*інф.* **оґмастити** 'змастити'), **оґмрьщвльж** (*інф.* **оґмрьтвити** 'убити'), **оґстоуждж** (*інф.* **оґстоудити** 'охолодити, вистудити'); **оґщж** (*інф.* **оґстити** 'підбурювати, під'юджувати'); **хождж** (*інф.* **ходити** 1. 'ходити'; 2. *перен.* 'вчиняти, жити'); **хощж** (*інф.* **хотѣти** 'хотіти'), **чищж** (*інф.* **чистити** 'чистити'); **щѧждж** (*інф.* **щѧдѣти** 'берегти, щадити'), **шьпѣщж** (*інф.* **шьпѣтати** 'шептати', *перен.* 'зводить наклеп, обмовляти').

XI. Спираючись на споріднені з наведеними нижче старослов'янськими лексемами слова в сучасних українській та російській мовах, з'ясуйте походження фонетичних сполук, позначуваних літерами **жд, щ**.

а) **вельбѣждь** 'верблюжий', **вождь** 1. 'поводир'; 2. 'вождь, володар'; **врѣждение** 'пошкодження', **въгаждати** 'служити, догоджати'; **въгнѣждати сѧ** 'гніздитися', **крьцати** 'хрестити', **насыщати** 'годувати', **отъмьщати** 'мститися', **поваждати** 'підбурювати', **попущати** 'допускати, дозволяти'; **посѣщати** 'відвідувати', **похващати** 'захоплювати, схоплювати'; **пригваждати** 'прибивати гвіздками',

прихаждати ‘приходити’; **просвѣцати** 1. ‘освітлювати’; 2. ‘запалювати’; **развращати** ‘відводити (від прямої дороги)’; **разхъцати** ‘розкрадати, розтягувати’; **раждати** ‘народжувати’, **саждати** ‘саджати’, **свобаждати** ‘звільняти’, **свацати** ‘святити, освячувати’; **оучицати** ‘очищати’;

б) **госпожда** ‘пані’, **дамацанинъ** ‘житель Дамаска’, **заждь** ‘зад’, **зажда** ‘спина’, **жажда** ‘спрага’, **кръценіє** 1. ‘хрещення’; 2. ‘миття, омивання’; ‘хрестити’, **лъценіє** ‘обман, хитрість’; **межда** ‘провулк’, **можданъ** ‘мозковий’, **ноць** ‘ніч’, **освѣцаник** ‘сяйво’, **пець** 1. ‘піч’; 2. ‘печера’; **пица** 1. ‘їжа’; 2. ‘блаженство, насолода’; **плацаница** ‘полотно, полотнище’; **пригвожденіє** ‘прибивання гвіздками’, **прицацаник** ‘причастя, причащення’; **проходженіє** ‘прохід, проходження’; **рождество** 1. ‘пологи’; 2. ‘народження’; 3. ‘день народження’; **свѣца** 1. ‘світильник, факел, свіча’; 2. ‘вогонь’; **троуждати** 1. ‘турбувати, докучати’; 2. **троуждати сѧ** ‘трудитися’; **тъца** ‘теща’, **оугожденіє** ‘бажане’.

ХІІ. Яке, на Вашу думку, походження шиплячого в таких словах старослов'янської мови:

помъшлаганик ‘задум, думка’; **помъшлагати** 1. ‘думати, розмірковувати’; 2. ‘замислювати щось (проти когось)’; 3. ‘задумувати, бажати’; **помъшлякеник** 1. ‘думка, помисел’; 2. ‘бажання’ (пор. із **помъслъ** 1. ‘думка, задум’; 2. ‘бажання’); **размъшлагати** ‘розмірковувати’; **размъшлякеник** ‘розмірковування’ (пор. із **размъслити** ‘обміркувати’).

ХІІІ. Яке походження епентетичного [л'] у наведених формах дієслів 1-ої особи однини теперішнього чи простого майбутнього часів та в іменниках? Реконструйте їхні праслов'янські форми і порівняйте їх із відповідниками в сучасних українській та російській мовах.

ГОТОВАЉ (інф. ГОТОВИТИ ‘готувати’), ДРОБЛЯЖ (інф. ДРОБИТИ ‘розламувати’), КОЛ’БЕЛЯЖ (інф. КОЛ’БВАТИ ‘хитати’), КОУПЛЯЖ (інф. КОУПИТИ ‘купити’), КЪПЛЯЖ (інф. КЪП’БТИ ‘вирувати, пінитися’), ЛОВЛЯЖ (інф. ЛОВИТИ ‘ловити, полювати’); ЛОМЛЯЖ (інф. ЛОМИТИ ‘ламати’), ЛЮБЛЯЖ (інф. ЛЮБИТИ ‘любити’), НАСТАВЛЯЖ (інф. НАСТАВИТИ ‘показати шлях, довести’); ОБНОВЛЯЖ (інф. ОБНОВИТИ ‘поновити’), ОКРОПЛЯЖ (інф. ОКРОПИТИ ‘окропити’), ПОГОУБЛЯЖ (інф. ПОГОУБИТИ 1. ‘погубити, знищити’; 2. ‘загубити, розтратити’); ПРОСЛАВЛЯЖ (інф. ПРОСЛАВИТИ ‘прославити’), СТЪПЛЯЖ (інф. СТЪПИТИ ‘ступити, зробити крок’); ТОМЛЯЖ (інф. ТОМИТИ ‘мучити’); ХАПАЛЯЖ (інф. ХАПАТИ ‘кусати’);

ВЪПЛЬ ‘крик’, БЛЮДО ‘блюдо’, КАПЛА ‘крапля’, КРЪМЛА ‘їжа’.

XIV. Знайдіть слова, які в пам'ятках старослов'янської мови зафіксовані й з епентетичним [л'], і без нього. Поясніть, чим зумовлено таке написання.

ДРОУГАА ЖЕ ПАДЪ НА ЗЕМЛИ ДОБРЪ · І ДАЪХЪ ПЛОДЪ (Mar). а сѢАНОЕ НА ДОБРЪ ЗЕМИ СЪ ЕСТЬ СЛЪШАИ СЛОВО И РАЗОУМЪВАА Є (Mar). еліко аще сѢВЖЕТЕ НА ЗЕМИ · ВЖДЕТЬ СѢВЖАНО НА НѢСХЪ · И еліко аще раздрѣшите на земи · ВЖДЕТЬ раздрѣшено на нѢСХЪ (Ac). сі рекъ плинъ на земляж · и сѣтворі брѣниє от пліновениѣ (Ac). а сжщеі въ корави поклониша сѧ емоу глѣще · іако тѣ еси въ истинѣ Ѣжні снѣ · и прѣплѣвъше · придж въ земаж генисаредь (Cav).

і вѣлѣзъ въ коравь іс · прѣѣде і приде въ свои град (Zogr). і вѣко вѣлѣзъ въ коравь сѣде и весь народъ на помори стоѣше (Mar). і излѣзъшоу емоу ис коравлѣ сѣрѣте и отъ гробъ чѣтъ нечистомъ дѣмь (Mar).

XV. Знайдіть у наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів наслідки сполук приголосних із*ј.

і рече мьниі снѣ єю ѡцю · ѡче даждь ми · достоінжжъ часть · імѣнѣѣ (Зогр). рече же ѡць кѣ равомѣ своїмѣ · скоро ізнесѣте одежджъ прѣвжжъ · і облѣцѣте і (Зогр). онѣ отѣвѣштавѣ рече ѡцю своемоу · се колико лѣтъ работаѣ тебѣ · і николиже заповѣди твоєѣ не прѣстжпихѣ (Зогр). вѣ прѣвты же днѣ опрѣснѣкъ прѣстжпиша оученици кѣ їсѣ · глѣжште кѣ немоу · кѣде хоштеши і оуготоваємѣ ти ѣсти пасха (Зогр). і приклоучьшо сѣ днѣи потрѣвѣноу егда иродѣ рождѣствоу своемоу вечерѣ творѣаше (Мар). проси глѣжшти хоцѣ да даси ми (Мар). она же ишедѣши рече кѣ матери своєи · часо прошѣ (Мар). и прѣстжпѣше оученици рѣша ємоу · по что прѣтѣчѣми глаголеши имѣ (Мар). вѣ оно^ѣ · пришѣдѣ ісѣ вѣ домѣ петровѣ · видѣ тѣщѣ ємоу лежѣщѣ и болѣщѣ огньмѣ (Сав). вѣсе еліко имаші продаждѣ · и раздан ништинимѣ (Ас). иѣ же троуждѣ сѣ отѣ пѣті сѣдѣаше тако на стоуденци (Ас). глѣ єи иѣ даждѣ ми піті · оученици бо єго ошьлі бѣахѣ вѣ градѣ (Ас). глѣ кѣ немоу жена · їи даждѣ мѣ сѣи водѣ · да ні жѣждѣ ні прѣхождѣ сѣмо почрѣпатѣ (Ас). глѣ ємоу жена · їи виждѣ ѣко прѣкрѣ есі ты (Ас). рече їи прѣтѣчѣ сѣи · подобно єстѣ црѣствіє нѣскоє · члѣкоу црѣю · иже изволи сѣвѣщѣати слово сѣ рабѣи своїми (Сав). и посѣли лазора да омочитѣ конѣць прѣста своєго вѣ водѣ · и оустоудитѣ азѣкъ моі · іако страждѣ вѣ пламени сѣмѣ (Сав). междю нами и вами пропасть велика оутѣрѣди сѣ (Сав). ісѣоу рождѣшю сѣ вѣ виѣлѣомѣ иудѣисѣѣмѣ · вѣ

**дни нрода ѿра · се вльсви отъ вѣстокъ придж въ еѣлмъ
гѣжце · кѣде естѣ рожды са ѿръ нюдѣискъ (Сав).**

XVI. Реконструйте праслов'янські форми наведених нижче прикладів, маючи на увазі, що в кожному з них відбито водночас по два наслідки праслов'янських фонетичних процесів. Схарактеризуйте ці процеси.

глашж (*інф.* **гласити** ‘кликати’), **гражданинъ** ‘громадянин, мешканець’; **прохлаждж** (*інф.* **прохладити** ‘охолодити’), **стража** 1. ‘сторожа, охорона’; 2. ‘час між змінами караулу (як міра часу)’.

XVII. У наведеному на с. 15–19 тексті із Зографського євангелія (*Притчі про блудного сина*) знайдіть і випишіть слова, у яких засвідчено явища першого, другого і третього перехідних пом'якшень задньоязикових, а також наслідки сполук приголосних із *j. Прокоментуйте ці фонетичні явища.

Література

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 75–79.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 108–122.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – С. 97–106.

Турбин Г.А. Старославянський язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 91–104.

Хабургаев Г.А. Старославянский язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 79–84, 103–108.

Зміни приголосних у кінці слів. Протетичні приголосні.
 Дисиміляція. Спрощення груп приголосних.
 Фонетичні зміни у старослов'янській мові X–XI ст.

Питання до теоретичного матеріалу

1. Дія якого закону призвела до втрати у словах кінцевих приголосних?
2. Які приголосні називають протетичними? Що зумовило їх виникнення?
3. У чому полягає суть фонетичного явища дисиміляції?
4. У яких групах праслов'янських приголосних відбувалося спрощення? Чим воно було зумовлене?
5. Які фонетичні зміни, пов'язані з занепадом зредукованих, відбувалися у старослов'янській мові X–XI ст.?
6. Які фонетичні зміни, не пов'язані з занепадом зредукованих, мали місце у старослов'янській мові X–XI ст.?

Завдання

I. Спрощення яких праслов'янських груп приголосних відбито в наведених парах спільнокорених слів чи граматичних форм старослов'янської мови?

КАНЖТИ ‘виділити вологу, крапати’ – **КАПАТИ** ‘крапати’ – **КАПЛА** ‘крапля’; **СЪПАТИ** ‘спати’ – **СЪНЪ** 1. ‘сон’ (стан); 2. ‘сновидіння’; пор. лит. *sapnas* ‘сон’; **СЪГЪБАТИ** ‘зігнути’ – **СЪГЪНЖТИ** ‘зігнути’; **ВЪДАТЬ** (3 ос. мн. теп. ч.) – **ВЪМЪ** (1 ос. одн. теп. ч.), інф. **ВЪДЪТИ** 1. ‘знати’; 2. ‘бачити’; **ІАДАТЬ** (3 ос. мн. теп. ч.) – **ІАМЪ** (1 ос. одн. теп. ч.), інф. **ІАСТИ** ‘їсти’; **СОТИ** (сопсти) ‘грати на сопілці’ – **СОПЪ** (1 ос. одн. теп. ч.); **ГРЕТИ** ‘гребти’ – **ГРЕВЪ** (1 ос. одн. теп. ч.); **ПОГРЕТИ** 1. ‘поховати’; 2. ‘закопати’ – **ПОГРЕВЪ**

(1 ос. одн. простого майб. ч.); **ТѢТИ** ‘шмагати, бити’ – **ТЕПЖ** (1 ос. одн. теп. ч.).

II. Про які явища старослов'янської мови свідчать наведені нижче написання? Чим вони зумовлені?

авити і авити 1. ‘явити, зробити явним’; 2. ‘призначити, зробити когось кимось’; **авліати і авліати** 1. ‘являти, робити явним’; 2. **авліати сѧ** ‘здаватися’; 3. **авліати сѧ** ‘ставати, бути’; **авлєннє і авлєннє** 1. ‘одкровення (божественне)’; 2. ‘видіння’; 3. ‘знамення, знак’; **авлєнѣ і авлєнѣ** присл. ‘явно, неприховано’; **авѣ і авѣ** присл. 1. ‘явно, неприховано’; 2. ‘напевно’; **агньць і агньць** ‘ягня’; **оуже і юже** ‘вже’; **югда і єгода, єг’да** спол. і присл. I. спол. 1. часовий ‘коли’; 2. умовний ‘якщо’; II. присл. ‘коли’; **єзеро і єзеро** ‘озеро’; **клень і єлень** ‘олень’.

III. Реконструйте праслов'янську форму інфінітива, беручи до уваги наведену в дужках форму 1-ї особи однини теперішнього чи простого майбутнього часу відповідного старослов'янського дієслова. Поясніть пізніші зміни у формах старослов'янського інфінітива.

а) **блѹсти (блѹдѣ)** 1. ‘дивитися, стежити’; 2. ‘оберігати’; 3. ‘дотримуватися’; **бѹсти (бѹдѣ)** ‘колоти’; **вѣсти (вѣдѣ)** ‘вести’; **владѣсти (владѣ)** ‘володіти’; **гнѣсти (гнѣтѣ)** ‘тіснити, давити’; **градѣсти (градѣ)** ‘йти, проходити’; **кладѣсти (кладѣ)** ‘класти’; **плѣсти (плѣтѣ)** ‘плести’; **помѣсти (помѣтѣ)** ‘замести’; **прѣсти (прѣдѣ)** ‘прясти’; **сѣмѣсти (сѣмѣтѣ)** 1. ‘привести в рух, сколихнути’; 2. ‘збентежити, знітити, злякати’; **оукраѣсти (оукрадѣ)** ‘вкрасти’;

б) **нѣсти (нѣсѣ)** ‘нести’; **трѣсти (трѣсѣ)** ‘трясти’;

в) **влѣци (влѣкж)** ‘волокти, тягнути’; **врѣци (врьгж)** ‘кинути’; **въпраци (въпрагж)** ‘впрягти’; **леци (лагж)** ‘лягти’; **пеци (пекж)** ‘пекти’; **помоци (помогж)** ‘допомогти’; **пожеци (пожегж)** ‘спалити’;

г) **припраци (припрагж)** ‘приєднати, з’єднати’; **присаци (присагж)** ‘доторкнутися’; **реци (рекж)** *док., рідше недок.* 1. ‘говорити, повідомити / повідомляти’; 2. ‘передбачити / передбачати’; 3. ‘назвати / називати’; 4. ‘звинуватити / звинувачувати, обмовити / обмовляти’); **стрици (стригж)** 1. ‘стригти’; 2. ‘постригати (в ченці)’; **стрѣци (стрѣгж)** ‘стерегти’; **сѣци (сѣкж)** 1. ‘рубати, сікти’; 2. ‘відсікати голову’; **теци (текж)** 1. ‘текти’; 2. ‘бігти’;

г) **ити (идж)** ‘іти’; **тєти (тєпж)** ‘шмагати, бити’.

IV. Реконструйте праслов'янську форму наведеного старослов'янського інфінітива, маючи на увазі, що в ньому відбито водночас два наслідки праслов'янських фонетичних процесів. Схарактеризуйте ці процеси.

процвисти (*1 ос. одн. теп. ч. процвьтъж*) ‘розквітнути’.

V. У наведених нижче уривках знайдіть форми інфінітива і реконструйте відповідний праслов'янський архетип.

и повелѣ народоу · възлеци по трѣвѣ (Сав). **въложи въ своѣ дѣш · всѣ такоже рєшти кротость (Супр).** **также и за приклоучьша сѧ юмоу пешти (Супр).** **повелѣша жжемъ за ногъ повръзъше и влѣшти (Супр).** **и огнь великъ нача жєшти и (Супр).**

VI. Які фонетичні процеси відбито в наведених нижче написаннях, засвідчених у старослов'янських рукописах?

БЕЗДНА, БЕЗНА (замість **БЕЗДНА** ‘безодня’); **БЪРАТИ** (замість **БЪРАТИ** ‘збирати’); **ВЪСЬ, ВСЬ, ВЕСЬ, ВСЬ, ВЕС**

(замість **ВЬСЬ**¹ 1. ‘село’; 2. ‘садиба, земельна ділянка’); **ВЬСЬ**, **ВЬСЬ**, **ВЕСЬ**, **ВСЬ** (замість **ВЬСЬ**² *займ.* 1. ‘весь, кожний’; 2. ‘весь, цілий’); **ВЕСЬДЕ** (замість **ВЬСЬДЕ** 1. ‘усюди’; 2. ‘завжди’); **ВЬСЄГДА**, **В’СЄГДА**, **ВСЄГДА** (замість **ВЬСЄГДА** ‘завжди’); **ДЕНЬ**, **ДЕН** (замість **ДЬНЬ** ‘день’); **ДЬНЬСЬ**, **ДЬН’СЬ**, **ДЬНЕСЬ**, **ДЬНЕСЬ**, **Д’НЕСЬ**, **Д’НЕСЬ**, **ДНЬСЬ**, **ДНЬСЬ**, **ДНЕСЬ**, **ДНЕСЬ** (замість **ДЬНЬСЬ** *присл.* ‘сьогодні’); **ЗЬЛОБА**, **ЗЛОБА** (замість **ЗЬЛОБА** ‘усе погане’); **КДЕ**, **КДЕ** (замість **КЪДЕ** *присл.* 1. *питальний* ‘де’; 2. *неозначений* ‘де-небудь’); 3. *відносний* ‘де’); **К’ТО**, **КТО** (замість **КЪТО** *займ.* 1. *питальний* ‘хто’; 2. *неозначений* ‘хтось, хто-небудь’; 3. *відносний* ‘хто’); **ЛЕСТЬ** (замість **ЛЬСТЬ** 1. ‘хитрощі’, ‘підступність’; 2. ‘спокуса’; 3. ‘омана, помилка’); **МЬНОГО**, **М’НОГО**, **МНОГО** (замість **М’НОГО** ‘багато, дуже’); **ОЦЕТЬ** (замість **ОЦЬТЬ** ‘оцет, кисле вино’); **П’ШЕНИЦА**, **ПШЕНИЦА**, **П’ШЕНИЦА** (замість **ПЬШЕНИЦА** ‘пшениця, хліб’); **Ч’ТО**, **ЧТО**, **Ч’ТО** (замість **ЧЬТО** *займ.* 1. *питальний* ‘що’; 2. *відносний* ‘що’; 3. *неозначений* ‘що-небудь, дещо, щось’); **СОНЬ** (замість **СЪНЬ** 1. ‘сон’ (стан); 2. ‘сновидіння’); **ШЕСТЬКІ** (замість **ШЬСТЬКІ** ‘подорож, мандрювання’).

VII. Про який етап утрати зредукованих свідчить написання багатьох слів у текстах із Ассеманієвого євангелія (Див. *Тексти*)?

VIII. Порівняйте наведені нижче тексти з різних євангелій. Які написання тих самих слів свідчать про занепад зредукованих? Обґрунтуйте Ваші міркування.

<p>оузрѣвъъ же иѣсъ . многъ народъ окръстъ себе . повелѣ ити на онъ полъ . и пристѣпль едінъ отъ кънижъникъ рече емоу . оучителю идж по тебѣ . ꙗкоже колиждо идеши . и глѧ емоу иѣсъ . лиси ꙗзвинъы имжтъ . и пѣтица нѣсънъыѧ гнѣзда . а ѣнъ члѣчъ не иматъ кѣде главъы подѣклонити . дроугъы же отъ оученикъ рече емоу . ги . повелѣ ми прѣжде ити и погрети ѡца моего . иѣсъ же глѧ емоу . по мнѣ иди . и остави мрътвѣныѧ погрети своѧ мрътвѣца . и вълѣзьшю емоу въ корабль . по немъ идж оучении его (Ac). (Мт 8: 18–22).</p>	<p>оузрѣвъъ же иѣсъ . многы народы окръстъ себѣ . повелѣ ити на онъ полъ . и пристѣпль едінъ кънижъчи . и рече емоу . оучителю идж по тебѣ . ꙗкоже колиждо идеши . и глѧ кмоу иѣсъ . лисица ложа имжтъ . пѣтица нѣсъскыѧ гнѣзда . а съинъ чловѣчъскыи не иматъ кѣде главъы подѣклонити . дроугъыи же отъ оученикъ рече кмоу . ги . повели ми прѣжде ити и погрети ѡца моего . иѣсъ же глѧ емоу . по мнѣ гради . и остави мрътвѣныѧ погрети своѧ мрътвѣца . и вълѣзьшю емоу въ корабль . по немъ идоша оученици кго (Oсmp).</p>	<p>видѣвъъ же иѣсъ . многъ народъ о себѣ . повелѣ прѣйти на съ полъ . и пристѣпи едінъ кънижъникъ . рече емоу . оучителю . идж ли въ слѣдъ тебе . ꙗкоже идеши . глѧ емоу иѣсъ . лиси ꙗзвинъы имжтъ . и пѣтица нѣсънъыѧ обитѣли . а ѣнъ члѣскыи не иматъ кѣде главъы подѣклонити . дроугъы же отъ оученикъ рече емоу . ги повели ми прѣжде ити и погрети ѡца своего . иѣсъ же глѧ емѣ . по мнѣ гради . остави мрътвѣныѧ погрети своіхъ мрътвѣхъ . и вълѣзьшю емоу въ корабль . по немъ ѡченици его идж (Cав).</p>
--	--	--

ІХ. Опрацювавши наведену в списку літератури статтю А.Т. Бевзенко, С.П. Бевзенка "Заміна зредукованих [ъ], [ь] у Клоцовому збірнику XI ст.", з'ясуйте, про що свідчить послідовна заміна **ѣ > ѣ** після шиплячих у цій пам'ятці.

Література

Бевзенко А.Т. Заміна зредукованих [ъ], [ь] у Клоцовому збірнику XI ст. / А.Т. Бевзенко, С.П. Бевзенко // Мовознавство. – 1985. – № 5. – С. 51–54.

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 84–91.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 66–75, 102–108.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – С. 108–133.

Турбин Г.А. Старославянський язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 85–91.

Хабургаев Г.А. Старославянский язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 84–90.

ЛЕКСИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ

ТЕМА 4

Словниковий склад старослов'янських рукописів

Словниковий склад старослов'янських рукописів.
Праслов'янський лексичний пласт. Грецизми. Гапакси.
Лексико-семантичні групи. Багатство синоніміки
старослов'янської мови. Антоніми. Омоніми.
Свідома мовотворчість слов'янських книжників

Питання до теоретичного матеріалу

1. Чим зумовлені особливості лексичного складу старослов'янської мови?
2. Як співвідносяться обсяги лексики старослов'янської мови і лексики старослов'янських пам'яток?
3. Які джерела формування лексики старослов'янської мови?
4. Які слова називають гапаксами? На які групи їх поділяють?
5. Які лексико-семантичні групи можна виокремити у словниковому складі старослов'янської мови?
6. У чому полягала свідома мовотворчість слов'янських книжників?

Завдання

I. Схарактеризуйте соціальну структуру середньовічного суспільства на основі наведеної нижче старослов'янської лексики. Які групи назв осіб можна в ній виокремити? Порівнявши

старослов'янські назви з відповідниками в українській та російській мовах, виокремте корені праслов'янського походження; для контролю використовуйте етимологічні словники.

БОГОСЛОВЪ ‘богослов’, **БОГОСЛОВЬЦЪ** ‘богослов’;
ЕВАНГЕЛИСТЪ ‘євангеліст’, **ПѢВЬЦЪ** ‘півчий’, **САКЕЛАРИИ** ‘хранитель церковної скарбниці’, **ЧЬТЬЦЪ** ‘читець (у церкві)’,
СЛУЖИТЕЛЬ ‘служитель (церковний)’;

ЗАКОНОДАВЬЦЪ ‘законодавець’, **ЗАКОНЬНИКЪ** 1. ‘знавець закону, учитель закону’; 2. ‘священик’; **ЗАКОНООУЧИТЕЛЬ** ‘учитель закону’; **КЪНИГЪЧНИ** ‘знавець законів, учитель законів, книжник’; **СЪДИИ** ‘суддя’, **СЪДИТЕЛЬ** ‘суддя’;

КЪНИЖЬНИКЪ 1. ‘знавець закону, книжник’; 2. ‘писар’;
ИДРОПИШЬЦЪ ‘скорописець’, **СЛОВОПИСАТЕЛЬ** ‘літописець’,
ШАРОПИСАТЕЛЬ ‘той, хто пише фарбами, живописець’;
ШАРЪЧНИ ‘той, хто пише фарбами, живописець’;

КАЗАТЕЛЬ ‘наставник’, **НАСТАВЬНИКЪ** ‘керівник, наставник’;
ПѢСТОУНЪ ‘вихователь, наставник’; **ОУЧИТЕЛЬ** ‘учитель, наставник’;

ВИНАРЬ ‘виноградар’, **ВРЪТОГРАДАРЬ** ‘садівник’, **ГРЪНЬЧАРЬ** ‘гончар’, **СКЪДЬЛЬНИКЪ** ‘гончар’ < **СКЪДЬЛЪ** ‘глиняний черепок’;
ДРѢВОДѢЛА ‘тесля’, **ДѢЛАТЕЛЬ** 1. ‘діяч’; 2. ‘працівник, селянин, землероб’; **ЖАТЕЛЬ** ‘жнець’,
ЖАТЕЛІАНИНЪ ‘жнець’; **ЛОВЬЦЪ** ‘мисливець’, **ПАСТЪЫРЬ** ‘пастух’, **ПАСТОУХЪ** ‘пастух’; **РАТАИ** ‘орач’, **РЪЫВАРЬ** ‘рибалка’,
РЪЫБИТВЪ ‘рибалка’, **СОКАЧИИ** 1. ‘м'ясник’; 2. ‘кухар’;

КОРАБЛЬНИКЪ ‘капітан корабля’, **КОРАБЪЧНИ** ‘корабельник’,
КРЪМЬНИКЪ ‘стерновий’, **КРЪМЬЧНИ** ‘стерновий’, **ПРѢЖДЬНИКЪ** ‘помічник стернового’;

ГОСТИНЬНИКЪ ‘власник заїжджого двору’, **ГОСТЪНИКЪ** ‘власник заїжджого двору’;

БАЛИИ ‘лікар’, **ВРАЧЬ** ‘лікар’, **ЦѢЛИТЕЛЬ** ‘цілитель, лікар’;

ЗАИМОДАВЦЬ ‘кредитор’, **КОУПЦЬ** ‘купець’,
П’ВНАЖЬНИКЪ ‘мінйяло’, **ТРЪЖЬНИКЪ** ‘мінйяло’;
МЪТГАРЬ ‘збирач податків’, **МЪТГОИМЬЦЬ** ‘збирач
податків’, **МЪЗДОИМЬЦЬ** ‘збирач податків’;
МЖЧИТЕЛЬ 1. ‘мучитель, кат’; 2. ‘тиран’; **СЪВЪЦА** ‘кат’,
СЪВЪЦЬ ‘кат’;
НАИМЬНИКЪ ‘найманый робітник’, **РАБОТЪНИКЪ** ‘слуга’,
РОБИЧИЦЬ ‘слуга’;
РАБЪ 1. ‘раб, невільник’; 2. ‘слуга’; **РАБА** ‘рабиня, невільниця,
служанка’; **РАВЪНИ** ‘рабиня, невільниця, служанка’.

II. Прокоментуйте таке міркування Т.І. Вендіної: "... хотілося б звернути увагу на мотивацію трьох слів – **РАБОТЪНИКЪ** ‘слуга’, **РОБИЧИЦЬ** ‘слуга’, **ТЪЖАТЕЛЬ** ‘працівник’, які проливають світло на звички свідомості середньовічної людини, зокрема на її ставлення до праці, яка сприймалася як підневільна і тяжка (усі ці імена позначають людину не вільну, а підневільну, оскільки у старослов'янській мові не було спільної назви для людини, яка працює, старослов'янське слово **ТРОУДЪНИКЪ** означало ‘подвижник’). У цих назвах імпліцитно наявна моральна оцінка праці як покарання, оцінка, що була складовою частиною етики раннього християнського Середньовіччя. Лише пізніше праця стає однією з основних цінностей християнства, яке починає засуджувати життя жебрацтвом" (*Вендина Т.И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка. – М.: Индрик, 2002. – С. 36*).

III. Спираючись на наведений нижче мовний матеріал, доведіть правомірність твердження Т.І. Вендіної про те, що в старослов'янській мові "опис людини відбувається ніби "згори вниз" – від божественно визначеної наперед сутності до її гріховних порушень. Відповідно до цієї божественної ідеї відбувається структуриція всього словникового складу старослов'янської мови, пов'язаного з людиною, оскільки

особистість розглядалася передусім у її стосунках з Богом..." (Вендина Т.И. *Средневековый человек в зеркале старославянского языка*. – М.: Индрик, 2002. – С. 39).

Які групи назв осіб можна виокремити в наведеній нижче лексичі? Які чесноти і гріхи середньовічної людини найбільш "оброблені" в мовному плані? Порівнявши старослов'янські назви з відповідними словами української та російської мов, виокремте корені праслов'янського походження; для контролю використовуйте етимологічні словники.

БОГОВИДЬЦЬ 'той, хто бачить Бога'; **БОГОЛЮБЬЦЬ** 'той, хто любить Бога'; **БОГОНОСЬЦЬ** 'той, хто носить у собі Бога'; **БОГОПРИЄМЬЦЬ** 'той, хто тримає Бога на руках'; **БОГОНЕВ'ЄСТА** 'наречена Бога'; **БОГОЧЬТЬЦЬ** 'набожна, благочестива людина'; **ХРИСТОЛЮБЬЦЬ** 'христолюбець';

МЖЧЕНИКЪ 'мученик', **СВЯЩЕНОМЖЧЕНИКЪ** 'священно-мученик', **ОБЛАЖЕНИКЪ** 'блаженний, святий'; **ПРАВЬДНИКЪ** 'праведник', **СВЯТЬЦЬ** 'святий', **ПРОПОВ'ЄДАТЕЛЬ** 'проповідник', **ПРОРОКЪ** 'пророк', **СТРАСТОНОСЬЦЬ** 'страждалець, мученик'; **СТРАСТОТРЬПЬЦЬ** 'страждалець, мученик'; **СТРАСТЬНИКЪ** 'мученик, подвижник'; **ОУГОДЬНИКЪ** 'той, хто бажаний Богу';

ЧЛОВ'ЬКОЛЮБЬЦЬ 'той, хто любить людей'; **НИЦЕЛЮБЬЦЬ** 'той, хто любить бідних'; **СТРАНЬНОПРИЄМЬЦЬ** 'гостинна людина';

БЛАГОДАТЬНИКЪ 'той, хто робить добро'; **БЛАГОДАВЬЦЬ** 'добродійник', **БЛАГОДАТЕЛЬ** 'добродійник';

ДАВЬЦЬ 'той, хто дарує, дає'; **ДАТЕЛЬ** 'той, хто дарує, дає'; **ПОДАТЕЛЬ** 'той, хто дарує, дає'; **ПОДАДИТЕЛЬ** 'той, хто дарує, дає'; **РАЗДАВЬНИКЪ** 'той, хто роздаровує (своє майно)'; **БЕЗМЪЗДЬНИКЪ** 'безсрібник';

ПОСП'ЄШЬНИКЪ 'помічник', **СЪПОСП'ЄШЬНИКЪ** 'помічник', **ПОМОЦЬНИКЪ** 'помічник', **ДОБРОПОМОЦЬНИЦА** 'добра помічниця', **СЪД'ВІСТВЬНИКЪ** 'помічник, сподвижник, соратник'; **ЗАСТ'ЖПЬНИКЪ** 'заступник, захисник, помічник';

ЗАСТЪПНИЦА ‘заступниця, помічниця’; **ЗАЩИТИТЕЛЬ** ‘захисник’, **ЗАЩИТНИКЪ** ‘захисник’; **ИСХОДАТАИ** ‘ходатай, заступник’; **ИСХОДАТАНИКЪ** ‘ходатай, заступник’; **ПОДЪЯТЕЛЬ** ‘той, хто підтримує, захисник’; **ПОКРЪВНТЕЛЬ**, **ПОКРОВНТЕЛЬ** ‘захисник, покровитель’; **ПРОМЪСЛЬНИКЪ** ‘захисник, наставник, піклувальник’; **СЪСТАВЪНИКЪ** ‘заступник, захисник’; **ХОДАТАИ** ‘заступник, захисник; посередник, ходатай’;

КРОТОЛЮБЪЦЬ ‘миролюбна людина’, **МИРОТВОРЬЦЬ** ‘миротворець’;

ЧИСТОЛЮБЪЦЬ ‘прихильник цнотливості, чистоти’;

БОГОВОРЬЦЬ ‘богоборець’, **БОГОСВАРЬНИКЪ** ‘богоборець’, **ХРИСТОВОРЬЦЬ** ‘противник Христа’; **НЕПОДОВЬНИКЪ** ‘безбожник’, **ХОУЛЬНИКЪ** ‘богохульник, еретик’; **ИДОЛОСЛОУЖИТЕЛЬ** ‘ідолопоклонник’, **ПОГАНИНЪ** ‘язичник’, **ЯЗЪЧЬНИКЪ** ‘язичник’;

ЗЪЛОДЪИ ‘той, хто творить зло’; **ОУБИЦА** ‘убивця’, **ОУБОНЦА** ‘убивця’, **ЧЛОВЪКОУБОНЦА** ‘убивця’, **ВЪСЪХЪЩНИКЪ** ‘грабіжник’, **ХЪЩНИКЪ** ‘грабіжник, розбійник’; **НАЖДЪНИКЪ** ‘насильник’, **ГОУБИТЕЛЬ** ‘губитель’, **ПАГОУБЬНИКЪ** ‘губитель’, **ПРОКОУДЪНИКЪ** ‘губитель’ < **ПРОКОУДИТИ** 1. ‘зіпсувати, пошкодити’; 2. ‘зганьбити, осквернити’; **РАЗБОЙНИКЪ** ‘розбійник, убивця’;

ЛИЦЕМЪРЪ ‘лицемір’, **ЛЪЖЕСЪВЪДЪТЕЛЬ** ‘лжесвідок’, **ЛЪЖИПОСЛОУХЪ** ‘лжесвідок’, **ЛЪСТЬЦЬ** ‘обманщик’, **ПРЪЛЪСТЬНИКЪ** ‘обманщик, спокусник’; **ПРЪДАВЪНИКЪ** ‘зрадник’, **ПРЪДАНЬНИКЪ** ‘зрадник’, **ПРЪДАТЕЛЬ** ‘зрадник’, **КЛЕВЕТЬНИКЪ** ‘наклепник’;

ЛЮТЬЦЬ ‘жорстока людина’, **НЕЧЛОВЪКЪ** ‘жорстокосерда людина’, **МЪЧИТЕЛЬ** ‘мучитель’, **ПАКОСТЬНИКЪ** ‘мучитель’, **ТОМИТЕЛЬ** ‘мучитель’;

БЛЪДЪНИКЪ ‘розпусник’, **БЛЪДЪНИЦА** ‘розпусниця’, **ЛЮБОДЪИ** *прикм. у знач. ім.* ‘блудник’, **ЛЮБОДЪИЦА** ‘блудниця’;

ЛЮБОДЪВЪЦЬ ‘блудник’, **ПРЪЛЮБОДЪВЪ** *прикм. у знач. ім.* ‘перелюбник’, **ХОТЬ** ‘коханець’, **ЛЮБЛЪННИКЪ** ‘коханець’;

БЕСРАМЪКЪ ‘безсоромник’, **БЕСТОУДЪННИКЪ** ‘безсоромник’, **БЕСТОУДЪЦЬ** ‘безсоромник’;

СВАРЪННИКЪ ‘сварлива людина’, **СЪВАДЪННИКЪ** ‘сварлива людина’ < **СЪВАДА** ‘сварка’;

ВЕЛИКІАДЪ ‘ненажера’, **ІАДЪЦА** ‘ненажера’;

ВИНОПІВЪЦА ‘п’яниця’, **ВИНОПІИЦА** ‘п’яниця’, **ПІВЪЦА** ‘п’яниця’, **ПІІАНИЦА** ‘п’яниця’;

ЛАКОМЪ *прикм. у знач. ім.* ‘жадібний’; **ЛИХОКМЪЛЪИ** *дієприкм. у знач. ім.* ‘користолюбець’, **СЪРЪБРОЛЮБЪЦЬ** ‘срібролюбець, користолюбець’;

ЗАВИДАИ *дієприкм. у знач. ім.* ‘зздрісник’, **ЗАВИСТЪННИКЪ** ‘зздрісник’;

ЗАСЪДЪННИКЪ ‘підступна людина’, **ЛАІАТЕЛЬ** ‘той, хто замишляє лихе’;

ОВАВЪННИКЪ ‘заклинатель, чаклун’; **ЧАРОДЪВЪ** ‘заклинатель, чаклун, чародій’; **ЧАРОДЪВЪЦА** ‘чаклун; шарлатан, обманщик’;

ПРАЗДЪНОУМЪИ *дієприкм. у знач. ім.* ‘нероба, ледар’.

IV. За якими ознаками характеризують середньовічну людину наведені нижче прикметники і дієприкметники? Яку специфіку мовної картини світу, об’єктивованої старослов’янською мовою, вони засвідчують? Порівнявши подану старослов’янську лексику з відповідними словами української та російської мов, виокремте корені праслов’янського походження; для контролю використовуйте етимологічні словники.

ПЪТЪНЪИ *прикм. у знач. ім.* ‘людина’, **СЪМРЪТЪНЪ** ‘смертний, підвладний смерті’, **ТЪЛЪНЪНЪ** ‘тлінний, смертний’;

БОЛЪНЪ ‘хворий’, **НЕДЪЖЪНЪ** ‘хворий’, **ТРЪДОВИТЪ** ‘хворий’, **БОЛЪЗНЪНЪ** 1. ‘хворий’; 2. ‘хворобливий’; **МЪНОГОБОЛЪЗНЪНЪ** ‘який хворіє багатьма хворобами;

багатостраждальний'; **НЕСЪДРАВЪ** 'нездоровий', **НЕМОЦЬНЪ** 'немічний, хворий'; **ВОДНОТРЖДОВИТЪ** 'хворий на водянку'; **ГНОНИЪ** 'укритий виразками, гнійний'; **КРЪВОТОЧИВЪ** 'який страждає на кровотечу', **ПРОКАЖЕНЪ** 'прокажений', **ПЪГОТИВЪ** 'прокажений' < **ПЪГОТЪ** 'проказа', **СТРОУПИВЪ** 'прокажений', **НЕИЦЪЛИМЪ** 'невиліковний', **РАСЛАБЛЕНЪ** 1. 'знесилений, слабкий (від хвороби)'; 2. 'паралізований'; **СОУХОНОГЪ** 'який не володіє ногою', **СОУХОРЖКЪ** 'який не володіє рукою', **ОБОУЕНЪ** 'божевільний', **ОТЪЧАГАНЪ** 'божевільний', **БЪСЬНЪ** 'несамовитий, одержимий злими духами'; **ВЪСТОЧИВЪ** 'несамовитий, сказаний';

ГЛАДИВЪ 'голодний', **ЖАДЬНЪ** 'спраглий';

ЦЪЛЪ 'здоровий, зцілений'; **БЪДРЪ** 'бадьорий', **БЪЖДРЪ** 'бадьорий', **БЪДРИВЪ** 'бадьорий', **ПОУСТЪНЪ** 'бадьорий';

ДЪТЬСКЪ 'дитячий', **МЛАДЬНЪ** 'дитячий'; **ОТРОЧНИ** 'підлітковий', **СТАРЪ** 'старий (за віком)', **ЮНЪ** 'юний';

ВЪСОКЪ 'високий', **МАЛЪ** 'малий', **ХОУДЪ** 1. 'малий, невеликий'; 2. 'малий, нікчемний, слабкий'; **СЪЛЖКЪ** 'згорблений';

БЛАГОЛЪПЬНЪ 'гарний', **ДОБРОЛИЧЬНЪ** 'гарний', **ДОБРЪ** 1. 'хороший, добрий'; 2. 'красивий'; **КРАСЬНЪ** 1. 'красивий'; 2. 'приємний'; **ЛЪПЪ** 1. 'чудовий, красивий'; 2. 'пристойний, належний';

БОГОЛЮБИВЪ 'який любить Бога', **БОГОВЕСЕЛЬНЪ** 'який радіє Богові', **БОГОНОСИВЪ** 'який носить у собі Бога', **БОГОЧЪСТИВЪ** 'який шанує Бога', **ХРЪСТОЛЮБЪВЪНЪ** 'який любить Христа', **БЛАГОВЪБРЬНЪ** 'набожний, благочестивий'; **БЛАГОЧЪСТИВЪ** 'набожний, благочестивий'; **ДОБРОЧЪСТИВЪ** 'благочестивий, набожний'; **БЛАГОЧЪСТЪНЪ** 'набожний, благочестивий'; **ДОБРОЧЪСТЪНЪ** 'благочестивий, набожний'; **ЧЪСТИВЪ** 'благочестивий, набожний'; **МИЛОСТИВЪ** 1. 'милосердний'; 2. 'набожний';

БЛАГОТВОРИВЪ ‘який робить добро’, **БЛАГОСТЪНЪ** ‘добрий, милостивий’; **МИЛОСРЪДЪ** ‘милосердний’, **МИЛОСРЪДНЪ** ‘милосердний’, **МИЛОСТИВЪ** ‘милосердний, ласкавий’; **ЩЕДРЪ** 1. ‘милосердний, милостивий’; 2. ‘щедрий’;

ЧЛОВѢКОЛЮБИВЪ ‘який любить людей’, **ЛЮБОНИЦЪ** ‘який любить бідних’, **ЧАДОЛЮБИВЪ** ‘який любить дітей’;

ПРАВЪДИВЪ ‘справедливий’, **ПРАВЪДНЪ** ‘справедливий’; **БЕЗГНѢВЪНЪ** ‘незлюбивий’, **БЕЗЪЛОБИВЪ** ‘незлюбивий, лагідний’; **БЕЗЪЛОБНЪ** ‘незлюбивий, лагідний’; **БЕЗДРЪПЪТЪНЪ** ‘покірний’, **СЪМЪРКНЪ** ‘смирений, покірний’; **ПОСЛОУШЛИВЪ** ‘слухняний’;

ЦѢЛОМЪДРЪНЪ 1. ‘розсудливий’; 2. ‘цнотливий’; **ТРѢЗВЪ** ‘тверезий, поміркований’;

ОПАСИВЪ ‘уважний, старанний’; **ПОДВИЖНЪ** 1. ‘старанний’; 2. у знач. ім. ‘борець’; **ПРИЛЕЖНЪ** ‘старанний, ретельний’;

НЕЗАВИДЛИВЪ ‘незаздрісний’, **НЕЗАВИСТЛИВЪ** ‘незаздрісний’.

ДОБЛЬ ‘доблесний, мужній’; **НЕПОВѢДНЪ** ‘непереможний’, **НЕПРѢВОРКМЪ** ‘непереможний’;

БЕЗБОЖНЪ ‘безбожний’, **БОГОВОРЪНЪ** ‘який бореться проти Бога’, **БОГОСВАРЪНЪ** ‘який бореться проти Бога’, **ХРЪСТОНЕНАВИДНЪ** ‘який ненавидить Христа’, **НЕПРѢПОДОВЪНЪ** ‘безбожний’, **ЗЪЛОЧЪСТЪНЪ** ‘безбожний’, **НЕЧЪСТИВЪ** ‘безбожний, нечестивий’; **НЕЧЪСТЪНЪ** ‘безбожний, нечестивий’;

ЛЪЖИВЪ ‘брехливий’, **ЛЖКАВЪ** ‘підступний, лукавий’; **ЛЖКАВЪНЪ** ‘підступний, лукавий’; **РАЗЛЖЧЕНЪ** ‘підступний, лукавий’; **ПРОКАЗИВЪ** ‘підступний, лукавий’; **ЛЪСТИВЪ** ‘хитрий, лукавий’; **БЕЦЪСТВЪНЪ** ‘безчесний’;

ГНѢВЛИВЪ ‘гнівний, злий’; **ГНѢВЪНЪ** ‘гнівний, злий’; **ЗЪЛОНРАВЪНЪ** ‘неморальний’; **ЗЪЛОБИВЪ** ‘який робить зло,

злий'; **неприазнинъ** 1. 'злий'; 2. 'диявольський, злого духа'; **пронъривъ** 'злий, гидкий, підступний';

безоуман 'нерозумний', **боун** 'нерозумний', **неразоумивъ** 'нерозумний', **несловеснь** 'нерозумний', **несъмъисльнь** 'нерозумний', **хоудооумъ** 'нерозумний', **хоудооумьнь** 'нерозумний', **безоумьнь** 'нерозумний, безрозсудний'; **неразоумичьнь** 'нетямущий', **неразоумьничьнь** 'нетямущий', **неразоумьливъ** 'нетямущий'; **жродивъ** 'дурний, нерозумний'; **жродьнь** 'дурний, нерозумний';

жестосръдивъ 'жорстокосердий', **жестосръдъ** 'жорстокосердий', **тажькосръдъ** 'жорстокосердий', **безмилостивъ** 'немилосердний', **нечловѣчьнь** 'нелюдяний';

блждьнь 'розпусний', **прѣлюбодѣиствьнь** 'перелюбний', **плѣтолюбивъ** 'сластолюбний', **бесрамынь** 'безсоромний', **вестоудьнь** 'безсоромний',

любомѣвньнь 'користолюбний, жадібний'; **лакомъ** 'жадібний', **несытънь** 'ненаситний', **несытъ** 'ненаситний, жадібний';

бездарьствьнь 'невдячний', **невъзблагодѣтънь** 'невдячний', **невъзблагодатънь** 'невдячний';

величавъ 'гордовитий, зарозумілий'; **грѣдъ** 'який загордився, зарозумілий'; **вельрѣчивъ** 'хвастиливий';

непокорьнь 'непокірний, неслухняний'; **непослоушьливъ** 'неслухняний', **ослоушьливъ** 'свавільний, який нікому не підкоряється';

завидьливъ 'заздрісний', **завистьливъ** 'заздрісний'.

V. Прокоментуйте таке спостереження Т.І. Вендіної: "... для середньовічної людини надзвичайно важливою була ознака 'міцні ноги' (пор. **благоголѣвньнь** 'який має міцні ноги'). Ця дивна для сучасної людини ознака стає зрозумілою, якщо ми звернемося до дієслова, у якому "дієслова руху" (переважна

більшість яких позначала пересування пішки) посідають одне з центральних місць" (*Вендина Т.И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка. – М.: Индрик, 2002. – С. 70*).

VI. Розгляньте наведені дієслова руху в старослов'янській мові й порівняйте їх із відповідниками в сучасних українській та російській мовах. Спираючись на етимологічні словники, зробіть висновок про походження дієслівних коренів.

ити 'іти; їхати; вийти / виходити; прийти / приходити; увійти / входити'; **ходити** 1. 'ходити (бути в змозі рухатися)'; 2. 'ходити; іти; проходити; мандрувати'; **хаждати** 'ходити'; **двиґнѣти сѧ** 'рушити', **движати сѧ** 'рухатися', **грѣсти** 'іти, приходити'; **шьствовати** 'іти, іти за кимось'; **бѣгати** 'бігти, тікати'; **стґпати** 'крокувати'; **слѣдити** 'іти за кимось услід'; **теци** 1. 'текти'; 2. 'бігти'; **ристати** 'бігти', **пѣхати** 'їхати', **плѣти** 'пливти, плавати'; **плавати** 'пливти, плавати'; **вести**¹ 'вести / повести'; **вести**² 'везти'; **водити** 'водити, супроводжувати'; **гонити** 'гнати'; **влачити** 'волочити, тягнути'; **влѣци** 'волочити, тягнути'.

VII. Чим, на Вашу думку, зумовлена відмінність у значенні старослов'янських дієслів на позначення процесу праці **работати** 1. 'перебувати в рабстві'; 2. 'служити'; 3. 'трудитися, (тяжко) працювати (*на когось*)' та **троудити сѧ док. / недок.** 1. 'попрацювати / працювати; потрудитися / трудитися'; 'докласти / докладати зусиль'; *недок.* 'вести аскетичний спосіб життя'; 'підкуватися про когось'; 2. 'втомитися, знесилитися'?

VIII. На основі наведених нижче прикладів зробіть висновок про позначення часу в старослов'янській мові й порівняйте його з відповідними конструкціями в сучасних українській та російській мовах.

годіна же бѣ ѣко шестаа (Ac). бѣ же година третиа (Ac). поздѣ же бѣвѣшю въ ·д̄· ѿж (=въ четвѣртѣж) же годинѣ ноци ·приде къ нимъ іс по мороу хода (Cav).

IX. Прочитайте назви місяців, засвідчені в пам'ятках старослов'янської мови. Які місяці позначають ці назви? Яке їхнє походження? У яких сучасних слов'янських мовах і в якій формі вони вживаються?

єноуарь і єнварь; ферварь; мартъ і мартин; априль, мани, июнь, июль; августъ і авъгоустъ; септѣбрь і септѣбрь; октобрь, октѣбрь і октѣбрь; ноябрь; декабрь і декабрь.

Як Ви можете пояснити наявність у старослов'янській мові слова-гапакса **листопадъ** 'жовтень' поряд із назвами **октобрь, октѣбрь і октѣбрь**? Яка внутрішня форма наведеного гапакса? Порівняйте його значення зі значенням відповідного слова в сучасній українській мові.

X. Спираючись на наведений фрагмент тексту, з'ясуйте позначення географічних сторін світу в старослов'янській мові.

и придѣтъ отъ вѣстокъ и западъ и сѣвера и юга (Ostr).

Як утворено похідні прикметники **вѣсточьнъ, западънъ і западъскъ, сѣверовъ, южьскъ**? Яке фонетичне явище відображено в деяких із них? Чим Ви поясните різні словотворчі засоби?

XI. Прочитайте географічні назви, засвідчені в пам'ятках старослов'янської мови. Порівняйте звучання цих топонімів у сучасних українській та російській мовах. Які назви дійшли до нас з іншим значенням? Що Ви думаєте про давність наведених топонімів? Походження яких із них Вам відоме?

арменія країна, асія країна, африка країна, атингы місто, вавулонъ місто і країна, витълеємъ і ви-олеємъ місто, голъгота гора, дамаскъ місто, доунавъ річка, дьнапръ річка, єгуптъ країна, єтни вулкан, єфратъ річка, италиа країна, икרוусалимъ місто, иорданъ річка, кипръ острів, римъ місто, сина гора, сурига країна, хоривъ гора.

Довідка. Гора Хорив (гора Мойсея, гора Синай), яка згадується у Святому Письмі, розташована на Синайському півострові в Єгипті.

ХІІ. Засвідчені в пам'ятках старослов'янської мови слова **ангелъ** 'ангел', **апостолъ** 1. 'посланець'; 2. 'апостол'; **архангелъ** 'архангел', **архидиаконъ** 'архидиякон', **архиепискоупъ / архиепископъ** 'архієпископ', **архиереи / архиерѣи** 'перво-священик, архієрей', **архистратигъ** 'верховний воєначальник', **євангеліа** 'євангеліє', **євангеліє** 1. 'блага вість', 2. 'євангеліє'; **єресь** 'єресь', **литоургия** 'літургія', **псалъмъ** 'псалом', **фарисей / фарисѣи** 'фарисей' та ін. були запозичені старослов'янськими книжниками з грецької мови. Прокоментуйте вживання цих лексем у сучасній українській літературній мові й висловте припущення про шлях їх входження в неї.

ХІІІ. Якого походження, на Вашу думку, засвідчені в пам'ятках старослов'янської мови слова **аєръ** 'повітря', **ароматъ** 'аромат', **кедръ** 'кедр', **ганъгрена** 'гангрена', **геона** 'геєна, пекло', **санъдаліа** 'сандалія', **сканъдалъ** 'спокуса'? Які з них уживаються в сучасній українській літературній мові і з яким значенням? Як вони туди потрапили? Перевірте Ваші припущення за допомогою "Етимологічного словника української мови".

ХІV. Ознайомившись із параграфом 2.5.2. "*Піч (її частини) та печера*": до взаємозв'язку реалій та їхніх позначень у

слов'янських мовах" із монографії Т.О. Черниш "Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні" (К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2003. – С. 100–105), поясніть, чому старослов'янське слово **пещь** < *ректъ мало такі значення: 1. 'піч'; 2. 'печера'.

XV. Порівняйте прямі й переносні значення наведених багатозначних слів. Як, на Вашу думку, розвинулися ці переносні значення?

горьцьѣ *присл.* 'гірко', *перен.* 'жорстоко';

дебельство 'повнота', *перен.* 'грубість';

жестокъ 'твердий, жорсткий'; *перен.* 'жорстокий';

сладъкъ 1. 'солодкий'; 2. 'прісний (про воду)'; 3. *перен.* 'приємний';

сладъко 'солодко'; *перен.* 'приємно, із задоволенням';

сѣдѣти 1. 'сидіти'; 2. *перен.* 'правити, сидіти (на престолі)'; 3. 'перебувати, жити';

пастырь 'пастух', *перен.* 'пастир';

пронырь *ім.* 1. 'підлість, підступність'; 2. *перен.* 'диявол';

пьсати, писати 1. 'писати / написати'; 2. 'малювати / намалювати'; *перен.* 'виявляти, повідомляти';

свѣтъло *присл.* 1. 'світло'; 2. 'ясно, чітко'; 3. *перен.* 'блискуче, чудово; урочисто';

стрыкати 1. 'колоти, жалити'; 2. *перен.* 'підбурювати, спонукати';

сынѣдати 'з'їдати, пожирати'; *перен.* 'викорінювати, розоряти, знищувати';

тихо 'тихо'; *перен.* 'лагідно, покірно';

тихость 'тихість'; *перен.* 'лагідність, м'якість';

шумнь 'шумний', *перен.* 'хмільний, п'яний';

шьпѣтати 'шептати', *перен.* 'зводити наклеп, обмовляти';

цвисти 'цвісти', *перен.* 'процвітати';

цвѣтъ 'квітка'; *перен.* 'цвіт, краща, відбірна частина'.

XVI. З'ясуйте джерела синонімії:

адъ ‘пекло’ – **геона**, гр. γέεσσα ‘геєна, пекло’ – **тръторъ**, гр. τάρταρος ‘пекло, тартар’; **аеръ**, гр. ἀήρ ‘повітря’ – **въздоухъ** ‘повітря’; **аспида**, гр. ἀσπίς ‘змія, гадюка’ – **єхидна**, гр. ἐχίδνα ‘гадюка’ – **змиа** ‘змія, змій’; **кедръ**, гр. κέδρος ‘кедр’ – **тиса** ‘кедр’.

XVII. Прокоментуйте наявність у старослов'янській мові наведених різнокореневих синонімів, порівняйте їх із відповідними словами сучасних української та російської мов. Поясніть, де це можливо, внутрішню форму лексем:

а) **балии** ‘лікар’ – **врачь** ‘лікар’ – **цѣлитель** ‘цілитель, лікар’; **бедра** (ж. р., одн., Р. в. -ты) – **стегно** ‘стегно’; **бездъна** – **ровъникъ** ‘безодня’; **бесрамик** – **бестоудик** ‘бессоромність’; **брадъы** – **секъыра** – **сѣчиво** ‘сокира’; **брань** ‘боротьба, бій, битва’ – **сѣчь** ‘січ, бій’ – **рать** ‘війна, битва’; **болѣзнь** – **неджгъ** ‘хвороба’; **варъ** – **знои** ‘спека’; **боура** ‘буря, гроза’ – **вигалица** ‘буря’; **вълазъ** – **въходъ** ‘вхід’; **въга** – **шига** ‘шия’; **лоуна** – **мѣсць** ‘місяць’; **кладасъ** ‘колодязь’ – **стоуденьць** ‘водойма, колодязь’; **невѣстьникъ** – **женихъ** ‘наречений’; **островъ** – **отокъ** ‘острів’; **стелга** – **стрѣха** ‘дах, покрівля’; **стѣнь** – **сѣнь** ‘тінь’; **томленик** – **мжченик** ‘мука’;

б) **аерънь** – **въздоушьнь** ‘повітряний’; **аспидовъ** ‘змійний, гадючий’ – **єхидновъ** ‘гадючий’ – **зминънь** ‘змійний’ – **змиквъ** ‘змійний’; **быстръ** – **скоръ** – **юдръ** ‘швидкий’; **лоуньскъ** – **мѣсачънь** ‘місячний’; **стоудень** ‘холодний’ – **хладънь** ‘прохолодний; який освіжає, бадьорить’; **безоумънь** ‘нерозумний, безрозсудний’ – **боуи** ‘нерозумний, дурний’; **больнь** – **неджживъ** – **неджжънь** ‘хворий’; **неиздреченъ** – **неисповѣданъ** – **неисповѣдимъ** ‘який не передається словами’; **вѣчно** ‘вічно’ – **присно** ‘завжди, постійно’.

XVIII. Як утворилися наведені спільнокореневі антоніми? Порівняйте їх із відповідними словами в сучасних українській і російській мовах.

правда 1. ‘справедливість’ (пор. інші значення: 2. ‘засада, принцип’; 3. ‘істина, правда’) – **неправда** ‘несправедливість, неправда’; **слава** 1. ‘слава, популярність’ (пор. інші значення: 2. ‘пишнота, блиск, досконалість’; 3. ‘думка, враження’) – **неслава** ‘неслава, безчестя’; **сытость** ‘ситість’ – **несытость** ‘ненаситність’; **сѣдравъ** ‘здоровий’ – **несѣдравъ** ‘нездоровий’; **чловѣкъ** ‘людина’ – **нечловѣкъ** ‘жорстока людина’; **чьсть** 1. ‘честь, повага, шанування’ (пор. інше значення: 2. ‘чин, звання, посада’) – **нечьсть** 1. ‘ганьба, безчестя’ (пор. інше значення: ‘безбожність’); **ядъ** ‘отрута’ – **отыядъ** ‘протияддя’.

XIX. До якого лексичного розряду належать наведені слова? Для похідних визначте твірну основу і спосіб словотворення.

а) **власъ**¹ ‘волосся’ і **власъ**² ‘Влас’ (ім'я); **вльна**¹ ‘хвиля’ і **вльна**² ‘вовна’; **вьсь**¹ 1. ‘село’; 2. ‘садиба, земельна ділянка’ і **вьсь**² *займ.* 1. ‘весь, кожний’; 2. ‘весь, цілий’; **дроугъ**¹ ‘друг, товариш’ і **дроугъ**² 1. ‘інший’; 2. ‘другий’; **крѣма**¹ ‘корма’ (задня частина корабля) і **крѣма**² ‘їжа’; **коупъ**¹ ‘купа’ і **коупъ**² ‘торгівля’; **львъ**¹ ‘лев’ і **львъ**² ‘Лев’ (ім'я);

б) **миръ**¹ ‘мир, спокій’ і **миръ**² ‘світ, всесвіт’; **мжка**¹ ‘борошно’ і **мжка**² 1. ‘мука, муки’; 2. ‘знаряддя тортур’; **полъ**¹ 1. ‘половина’; 2. ‘берег, сторона’ і **полъ**² ‘стать’; **свѣтъ**¹ 1. ‘світло, сяйво’; 2. ‘світильник, лампа’ і **свѣтъ**² ‘світ, всесвіт’; **сждъ**¹ 1. ‘судовий процес’; 2. ‘суд (установа)’ і **сждъ**² 1. ‘кровоносна судина’; 2. ‘інструмент’; **токъ**¹ ‘тік’ і **токъ**² ‘кровотеча’; **родъство**¹ 1. ‘народження’; 2. ‘спорідненість, кривність’; 3. ‘родовід’ і **родъство**² ‘геєна огненна, ад’;

в) **житънь**¹ ‘життєвий’ і **житънь**² ‘хлібний’; **винънь**¹ 1. ‘який є причиною’; 2. ‘винний (у чомусь)’ і **винънь**² ‘виноградний’;

г) **поити**¹ (**поидѣж**, **поидѣши**) ‘піти’ і **поити**² (**поѣж**, **поиши**) ‘поїти’; **почисти**¹ (**почьтѣж**, **почьтѣши**) ‘прочитати’ і **почисти**² (**почьтѣж**, **почьтѣши**) ‘вшанувати’; **плакати**¹ (**плачѣж**, **плачѣши**) ‘плакати’ і **плакати**² (**плачѣж**, **плачѣши**) ‘мити, полоскати’;

г) **моци**¹ *ж.р. мн.* ‘мощі’ і **моци**² (**могѣж**, **можѣши**) 1. ‘могти’; 2. ‘бути сильним, мати владу’; **притгъкъ**¹ ‘ланка (ланцюга)’ і **притгъкъ**² *прикм.* ‘гострий’;

д) **вечерь**¹ ‘вечір’ і **вечерь**² *присл.* ‘увечері’; **оутро**¹ ‘ранок’ і **оутро**² *присл.* 1. ‘уранці’; 2. ‘завтра, наступного дня’; **поустошь**¹ ‘пустослів'я’ і **поустошь**² *присл.* ‘даремно’.

XX. З'ясуйте джерела омонімії:

а) інфінітивних форм **пасти**¹ (**падѣж**, **падѣши**) ‘впасти’ і **пасти**² (**пасѣж**, **пасѣши**) ‘пасти’; **вести** (**ведѣж**, **ведѣши**) ‘вести’ і **вести** (**везѣж**, **везѣши**) ‘везти’; *пор.* **извести**¹ (**изведѣж**, **изведѣши**) ‘вивести’ і **извести**² (**извезѣж**, **извезѣши**) ‘вивезти’; **съпасти**¹ (**съпасѣж**, **съпасѣши**) 1. ‘врятувати’; 2. ‘зцілити, вилікувати’ і **съпасти**² (**съпадѣж**, **съпадѣши**) ‘впасти’; **оупасти**¹ (**оупадѣж**, **оупадѣши**) ‘опастися, впасти’ і **оупасти**² (**оупасѣж**, **оупасѣши**) 1. ‘оберегти, зберегти’; 2. ‘прогодувати (на пасовиську)’; 3. ‘підкорити, оволодіти’;

б) іменників **власъ**¹ ‘волосся’ і **власъ**² ‘Влас’ (ім'я); **градъ**¹ 1. ‘місто’; *перен.* про мешканців міста; 2. ‘міська стіна’; 3. ‘сад’; **градъ**² ‘град (явище природи)’;

скждальникъ¹ ‘гончар’ і **скждальникъ**² ‘глиняна посудина, горщик’ < **скждальъ** ‘глиняний черепок’; **чрьница**¹ ‘шовковиця, тугове дерево’ і **чрьница**² ‘черниця’;

в) прикметників **ВИНЬНЪ**¹ 1. 'який є причиною'; 2. 'винний' і **ВИНЬНЪ**² 'виноградний'; **ЖИТЬНЪ**¹ 'життєвий' і **ЖИТЬНЪ**² 'хлібний'.

XXI. Прокоментуйте уривок із наведеної в списку літератури до теми статті В.С. Єфимової "Про вплив мови грецьких оригіналів на словотворчі процеси в старослов'янській мові".

"Наші спостереження свідчать, що для стародавніх книжників був важливим вигляд старослов'янського слова, яке перекладало відповідне слово грецького оригіналу: слов'янське слово повинно було бути "гідним" виконання своєї функції, не гіршим за грецьке (тобто досить складним і книжним). При власне деривації помітним є їхнє прагнення використовувати "яскравий" продуктивний афікс, який матеріально складався з виразної послідовності фонем, яка чітко сприймалася давнім книжником як значуща частина слова. Щодо структури книжних слів можна також помітити таке: чим ближче був морфемний склад слов'янської лексеми, яку давній книжник використовував чи спеціально створював для конкретного перекладу, до морфемного складу грецького відповідника, тим більшою мірою це його задовольняло. Дотримання цього принципу наростало в міру становлення і розвитку старослов'янської мови, і книжники Преславської школи сповідували його більш "старанно", ніж слов'янські першовчителі св. Кирило і Мефодій" (*Єфимова В.С. О влиянии языка греческих оригиналов на словообразовательные процессы в старославянском языке // Славяноведение. – 2004. – № 4. – С. 36.*)

XXII. У кожному з абзаців, що містять уривки зі старослов'янських текстів, знайдіть сполуку слів чи вислів, які можна вважати сталими. Обґрунтуйте свою думку. Порівняйте вживання відповідних сполук у сучасній українській літературній мові та в сучасній російській літературній мові.

і примъ чашѣ · і хвалѣ въздавъ дастъ імъ глѣ ·
пнѣте отъ немѣ вси се естъ крѣвь моѣ · новаго

завѣта (Зогр). фарисеи же ставъ сѣце въ себѣ молѣаше
сѧ · бже хвалѧ тебѣ въздаѧ · ꙗко нѣсмъ ꙗко и прочіи
члци · хънищнїци · неправеднїци · прѣлюбодѣи (Ac).

҃а еи иѣъ жено · вѣрѧ ми имї · ꙗко грьдѣтъ годїна ·
егда ни въ горѣ сѣи ни въ ермѣхъ поклонїте сѧ ѡцю
(Ac). не ѡша же вѣрѣи иудеи о немъ · ꙗко слѣпъ бѣ и
прозрѣ (Ac). отвѣшта онъ и рече · и кто естъ ꙗи да
вѣрѧ имѧ въ нъ (Ac). инѣи сїсе · а себе не можетъ
сѣпасти · хъсъ црѣ излѣкѣ да сѣнидетъ нѣнѣ сѣ
крѣста да видимъ и вѣрѧ имемъ ꙗмоу (Ac). рече же
емоу аще мосеа и проро не послоушаѣтъ · и аще кто
отъ мрѣтѣхъ въскрѣснетъ · не имѣтъ вѣрѣи (Cав).

въ оно время чкъ етеръ прїде къ иѣоу (Ac). въ оно
время въ слѣдѣ иѣа идѧ народї мнози от галилеѧ и
декаполъ и от иерлѣма (Ac). въ оно время вѣнїде иѣъ въ
иерлѣмъ · естъ же въ ермѣхъ на овчїи кѣпѣлї · бже
наріцаетъ вїтезда (Ac). въ оно время вѣнїде иѣъ въ
градъ самарѣнскъ · наріцаемѣи соухарѣ (Ac). въ оно
время прѣхода иѣсъ · вїдѣ чѣа слѣпа о родства (Ac). въ
оно время вѣшѣдѣшоу иѣсоу въ капернаоумъ ·
прїстѣпи къ нему сѣтъникъ · мола и и глѣа (Ac). въ
врѣма оно · воини имѣше иѣса · ведоша и вѣнѣтрѣ на
дворѣ иже естъ преторѣ (Ac).

штѣстѣпїте отъ мене · вѣсї дѣлатѣле неправѣдѣ ·
тоу бждѣтъ плачь и скрѣжѣтъ жѣвомъ · егда оузрїте
авраама · и исаака и ꙗкова · и вѣсѧ прѣркѣи · въ црѣствїи
бжїи (Ac). а сївѣ свѣта изгнани бждѣтъ въ тѣмѣ
кромѣщнїкѣ · тоу бждѣтъ плачь и скрѣжетъ
жѣвомъ (Ac). посѣлетъ ꙗи ангѣлы сво · и сѣверѣтъ ѡ

КОНЬЦЪ ЗЕМЛА ВЪСА СЪБЛАЗНЫ · И ТВОРАЩАА БЕЗАКОНІЕ · И ВЪВРЪГЖТЪ А ВЪ ПЕЦЬ УГНЪНЖ · ТОУ БЖДЕ ПЛАЧЪ И СКРЪЖЕТЪ ЗЖВОМЪ (Унд).

А ДРОУГА ПАДЖ ВЪ ТРЪНИИ · І ВЪЗИДЕ ТРЪНИК И ПОДАВИ Ъ · ДРОУГАА ЖЕ ПАДЖ НА ЗЕМЛИ ДОБРЪ · І ДАЪХЖ ПЛОДЪ · ОВО СЪТО · ОВО ШЕСТЬ ДЕСАТЪ · ОВО ТРИ ДЕСАТИ · ІМЪАИ ОУШИ СЛЪШАТИ ДА СЛЪШИТЪ (Мар). И РЕЧЕ · ВЪ ИСТИНЖ · ГЛІЖ ВАМ · ЪКО ВЪДОВИЦА СІ ОУБОГАА · БОЛЕ ВЪСЪХЪ ВЪВРЪЖЕ · ВСІ БО СІИ · ОТ ИЗБЫТЪКА СВОЕГО · ВЪВРЪГЖ ВЪ Д^АРЪ · А СІ О ЛИШЕНІЪ СВОГО · ВСЕ ІМЪАНИЕ ЕЖЕ ІМЪАШЕ ВЪВРЪЖЕ · СИИ ГЛЪ ВЪЗГЛАСІ · ІМЪАИ ОУШИ СЛЪШАТИ ДА СЛЪШИТЪ (Ас). ПОСЪЛЕТЪ ГЪ АНГЛЪ СВО^А · И СЪВЕРЖТЪ Ѡ КОНЬЦЪ ЗЕМЛА ВЪСА СЪБЛАЗНЫ · И ТВОРАЩАА БЕЗАКОНІЕ · И ВЪВРЪГЖТЪ А ВЪ ПЕЦЬ УГНЪНЖ · ТОУ БЖДЕ ПЛАЧЪ И СКРЪЖЕТЪ ЗЖВОМЪ · ТОГДА ПРАВЕДЪНИ ПРОСВЪТАТЪСА ЪКО И СЛЪНЪЦЕ · ВЪ ЦРСТВИ ЪЦА МОЕГО · ІМЪАИ ОУШИ СЛЪШАТИ ДА СЛЪШИТЪ (Унд).

XXIII. Прочитайте наведені нижче фразеологічні одиниці старослов'янської мови і доберіть до них відповідники в сучасній українській літературній мові та в сучасній російській літературній мові. Поясніть значення цих висловів.

АГНЬЦЪ БОЖИИ, АНГЕЛЪ БОЖИИ, АНГЕЛЪ ГОСПОДЪНЪ, АНГЕЛЪ НЕБЕСЪНЪИ, АПОСТОЛЪ СВАТЪИ, АПОСТОЛЬСКАА ЦРЬКЪ, БЕЗГРЪШНА(ТА) ДОУША, БЕСЛОВЕСЬНО(К) ЖИВОТЪНО, БЛАГО(К) ДЪЛО, БЛАГА ЗЕМЬНАА, БЛАГО ВЕЛИКО(К), БЛАГОДАТЬ БОЖИА, БЛАГОСЛОВЕНИК ПРИНАТИ, БЛАГОСЛОВЕНИК ДАТИ, БЛАДЪНЪИ СЫНЪ, БОГЪ ВСЕДРЪЖИТЕЛЬ, БРАТ(Р)И (МОИ) МЪНЪШИИ, БРЪНІА ПРАВЪДЪ, ВЕЛИКЪИ ПОСТЪ, ВЕТЪХЪ(И) ЗАВЪТЪ, ВЛАДЪКА БОГЪ, ВЛЪЦИ ВЪ ОДЕЖДАХЪ

овъчахъ, воля божия, врагъ родоу чловѣчьскоу, врата адова, в дъни онты, вѣра божия, вѣчнѣныа мжкты, геона огньна, гласъ въпиѣщааго въ поустыни, глоухъ и нѣмъ, гнѣвъ божии, гроби поваплени(и), грѣхъ адама, грѣхъ юности, грѣшнѣныи рабъ, даръ божии, дрѣво добра и зъла, доуховьнаа пища, законъ божии, зѣница ока, кедръ ливаньскъ(и), кжпина неопалимаа, кжпѣль силоуамьскаа, лепѣта въдовица, мънога лѣта, окаменение срьдъца, пжчина морьскаа, рабъ божии, ребро адамово, сладъкъ паче меда, страсти христовы, страхъ божии, сила божия, слово божие, сынъ божии, тварь божия, тръновъ(и) вѣнѣць, чоудеса господьна, щитъ вѣрты, ждоль плачевьна(а), жома невѣрнѣ(и);

акты овъча на заколение веденъ; бестълѣнникъ тълѣнѣкъ отъгънати; бесчъст(в)нѣ примати / прияти; бити сѧ въ (своѧ) пръси; бѣсы изгонати / изгънати; вино новокъ въ мѣхы новы вълиати; въ себѣ прити / прити въ сѧ; въ съдравьи прѣбывати; господи помилуѣи; господи съпаси; грѣхъ загладити; грѣхы отъпоускати, отъпоущати / отъпоустити; дати слово; дано съвѣше; дагати жизнь; до небесе възносити / възнести; дръжати въ памати; дръжати слово; заклинати богомъ; иди съ мирѣмъ; изливати / излити срьдъце; изъ оустъ исходити; искоупити крѣвию; испити чашю; ищите и обрщете; камене на камене не оставити; крѣвь (неповиньнѧ) проливати / пролити; мѣтати бисеръ прѣдъ свиньами; надеждѧ възлагати; на истинѧ наставити; носити / нести свои крѣстъ; призывати на помощь; прити на помощь; прити на оумъ; прити сквозѣ огнь и водю; съвѣзати

по рѣцѣ и по нозѣ; оупѣвати на бога; оуши имѣти и не слышати; цѣнты не имѣти;

аще кѣто иматъ оуши слышати да слышитъ; аще кѣто тѣ оударитъ въ деснѣхъ ланитѣхъ обрати сѣ емоу другоу / аще тѣ кѣто заоушитъ о деснѣхъ ланитѣхъ обрати кѣмоу и другоу; бални исцѣли сѣ самъ; благословенъ плодъ чрѣва (твоюго); богоу богово кѣсарю кѣсареву; видиши сжчѣць иже естъ въ очесе брата твоюго а брѣвна еже естъ въ оцѣ твоюмъ не чюкши; врази чловѣкоу домашьнии юго; възлюби ближняго / подроуга / искрѣнаго своюго ако и самъ сѣ; въ началѣ бѣ слово / испрѣва бѣ слово; да минуѣтъ мене чаша сна; дрѣво отъ плода своюго познаѣтъ сѣ; не о хлѣбе кдиноу живѣ бждѣтъ чловѣкъ; не чюѣтъ шюица (твоюа) чѣто творитъ десница (твоюа).

XXIV. Знайдіть фонетичні та лексичні старослов'янізми в уривках із поезій Тараса Шевченка. Поясніть, за якими ознаками ви їх вирізли в тексті. Які стилістичні функції вони виконують?

Блаженный муж на лукаву
Не вступае раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде.
А в законі Господньому
Серце його й воля
Навчається, і стане він,
Як на добрім полі
Над водою посажене
Древо зеленіє,
Плодом вкрите. Так і муж той
В добрі своїм спіє,
А лукавих, нечестивих

І слід пропадає,
Як той попіл над землею
Вітер розмахас.
І не встануть з праведними
Злії з домовини,
Діла́ добрих оновляться,
Діла́ злих загинуть.
"Давидові псалми"

І всі злії посміяться,
Як упаду в руки,
В руки вражі, спаси мене
Од лютої муки.
Спаси мене, помолюся
І воспою знову
Твої блага чистим серцем,
Псалмом тихим, новим.
"Давидові псалми"

А Бог дивиться, чи є ще
Взискающий Бога.
Нема добретворящого,
Нема ні одного...
Колись Бог нам верне волю,
Розіб'є неволю.
Восхвалимо тебе, Боже,
Хваленієм всяким;
Возрадується Ізраїль
І святий Іаков.
"Давидові псалми"

Все упованіє моє
На Тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє твоє,
Все упованіє моє
На Тебе, Мати, возлагаю.

Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, Благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників. Подай їм силу
Твого мученика-Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю.
Достойно петая! Благаю!
Царице неба і землі!
Вонми їх стону і пошли
Благий кінець, о Всеблагая!
А я, незлобний, воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим, і веселим
Святу доленьку Твою.
А нині плач, і скорбь, і сльози
Душі убогої – убогий
Остатню лепту подаю.

"Марія"

Злочинаюущих спина,
У пута кутії не куй,
В склепи глибокі не муруй.

А доброзидущим рукам
І покажи, і поможи,
Святу силу ниспошли.

А чистих серцем? Коло їх
Постави ангели свої
І чистоту їх соблюди.

А всім нам вкупі на землі
Єдинодуміє подай
І братолубіє пошли

"Злочинаюущих спина... "

Старенька сестро Аполлона,
Якби Ви часом хоч на час
Придубали-таки до нас,
Та, як бувало во дні они,
Возвисили б свій Божий глас
До оди пишно-чепурної,
Та й заходилися б обоє
Царів абощо воспівать.
Бо як по правді вам сказать,
То дуже вже й мені самому
Обридли тії мужики,
Та паничі, та покритки.
Хотілося б зогнать оскому
На коронованих главах,
На тих помазаниках Божих...

"[Царі]"

XXV. Які стійкі сполуки, відомі ще зі старослов'янської мови, використав Тарас Шевченко в наведених нижче уривках із поезій? З якою метою поет це зробив?

Не сотні вас, а міліони
Полян, дулебів і древлян
Гаврилич гнув во время оно.

"Юродивий"

Колись-то ще, во время оно,
Помпій Нума, римський цар,
Тихенький, кроткий государ,
Втомившись, пишуци закони,
Пішов любенько погулять
І одпочить.

"Колись-то ще, во время оно..."

Во Іудеї во дні они,
Во время Ірода-царя,
Кругом Сіона й на Сіоні
Романські п'яні легіони
Паскудились.

"Во Іудеї во дні они..."

XXVI. Яке слово, створене старослов'янськими книжниками й уживане до XVIII ст. у церковнослов'янській та староукраїнській літературній мовах (і дотепер – в українських діалектах), використовує дідусь-селянин, персонаж роману В. Барки "Жовтий князь", розмірковуючи про звіра зла? Яку стилістичну функцію виконує це слово в тексті?

"Він не в пеклі: там горяч і туди вкинуть його в судний день. Тепер же ширяє під небесами – у воздуху, так названо простір між небесами і земним світом, інший простір, ніж повітряний і зірковий" (*Барка В. Жовтий князь: роман / Василь Барка. – К.: Дніпро, 1991. – С. 93*).

XXVII. У якому фонетичному оформленні й у яких контекстах уживаються в сучасній українській літературній мові відомі зі старослов'янської мови лексеми **кѣпина** 'кущ', **прѣвозданѣ** 'первозданний', **прѣдѣтѣча** 'предтеча (про Йоана Хрестителя)', **скрижалѣ** 'дошка з написаним на ній священним текстом', **ѣдоль** 'долина'? Наведіть відомі вам приклади з художньої літератури.

XXVIII. За матеріалами словника *Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков) / Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – 2-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1999* підготуйте реферат на одну з наведених нижче тем.

1. Синонімічне багатство старослов'янської мови.
2. Антоніми в старослов'янській мові.
3. Омоніми в старослов'янській мові.
4. Багатозначні слова в старослов'янській мові.

5. Лексика на позначення богословських понять у старослов'янській мові.

6. Лексика на позначення процесів мислення і говоріння в старослов'янській мові.

7. Лексика на позначення процесів руху в старослов'янській мові.

8. Лексика на позначення часових понять у старослов'янській мові.

9. Лексика на позначення просторових понять у старослов'янській мові.

10. Лексика на позначення частин тіла в старослов'янській мові.

11. Лексика на позначення спорідненості та свояцтва в старослов'янській мові.

12. Лексика на позначення явищ природи в старослов'янській мові.

13. Лексика на позначення об'єктів рослинного світу в старослов'янській мові.

14. Лексика на позначення об'єктів тваринного світу в старослов'янській мові.

15. Лексика на позначення психоемоційних станів людини в старослов'янській мові.

16. Лексика на позначення кольорів та їх відтінків у старослов'янській мові.

17. Лексика на позначення процесів праці в старослов'янській мові.

Література

Вендина Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т. И. Вендина; РАН, Ин-т славяноведения. – М. : Индрик, 2002. – 334 с.

Ефимова В.С. О влиянии языка греческих оригиналов на словообразовательные процессы в старославянском языке / В.С. Ефимова // Славяноведение. – 2004. – № 4. – С. 35–47.

Хабургаев Г.А. Старославянский язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 109–129.

Цейтлин Р.М. Лексика старославянского языка: Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X – XI веков / Р.М. Цейтлин. – М. : Наука, 1977. – 336 с.

Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні / Т.О. Черниш. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2003. – С. 100–105.

Словники

Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред. та ін.)]. – К. : Наукова думка, 1982. (Словники України). – Т. 1–6.

Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков) / Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – 2-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1999. – 842 с.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1964–1973. – Т. 1–4.

Фразеологический словарь старославянского языка (проспект) / Под ред. С.Г. Шулежковой. – М.; Магнитогорск : ООО "Издательство ЭЛПИС", 2006. – 340 с.

СЛОВОТВІР І МОРФОЛОГІЯ

ТЕМА 5

Іменник

Словотвір іменників. Граматичні категорії іменників.
Відмінювання іменників з колишніми основами
на *ā, *jā; *ō, *jō; *ǫ; *ū; *ī та на приголосний.
Походження відмінкових закінчень

Питання до теоретичного матеріалу

1. Які граматичні категорії були властиві старослов'янському іменнику? Порівняйте їх із відповідними граматичними категоріями іменника в сучасних українській та російській мовах.
2. Назвіть способи творення іменників у старослов'янській мові. Які з них були найбільш продуктивними?
3. Назвіть морфологічні ознаки іменників чоловічого, жіночого та середнього родів у старослов'янській мові.
4. Чим визначався тип відмінювання іменників у старослов'янській мові?
5. Які іменники належали до колишніх основ на *ā?
6. Які іменники належали до колишніх основ на *jā?
7. У чому полягала відмінність у відмінюванні іменників колишніх основ на *ā та колишніх основ на *jā?
8. Які іменники належали до колишніх основ на *ō?
9. Які іменники належали до колишніх основ на *jō?
10. У чому полягала відмінність у відмінюванні іменників колишніх основ на *ō та колишніх основ на *jō?

11. У яких відмінкових формах іменників старослов'янської мови найбільш чітко виявлялися сліди колишніх індоєвропейських основ?
12. Які іменники належали до колишніх основ на *ǫ?
13. Як взаємодіяли іменники колишніх основ на *ǫ з іменниками колишніх основ на *ǫ?
14. Які іменники належали до колишніх основ на *ǫ?
15. Які іменники належали до колишніх основ на *ǫ?
16. Які іменники належали до колишніх основ на приголосний?
17. Які іменники належали до різновідмінюваних?

Завдання

I. З'ясуйте морфемний склад наведених слів. Прокоментуйте зміни, яких зазнають морфеми при словотворенні.

извѣстити 1. 'повідомити'; 2. 'підтримати, зміцнити';
извѣсть *прикм.* 1. 'відомий'; 2. 'безсумнівний, правильний',
вѣсть 'звістка', **вѣстникъ** 'вісник'; **извѣцати** 'повідомляти, оголошувати'; **извѣценик** 'доказ, підтвердження';

кънигъчии 'знавець законів, учитель законів, книжник';
кънигы *ж.р. мн.* (старослов'янські пам'ятки фіксують це слово лише у формі множини) 1. 'книга, книги'; 2. 'грамота, послання';
 3. 'літери, письмена'; **кънижица** 'грамота, послання';
кънижникъ 1. 'знавець закону, книжник'; 2. 'писар';

мъсль 1. 'думка'; 2. 'намір'; **мъслити** 1. 'думати, мислити'; 2. 'мати намір, замислювати'; **помъсль** 1. 'думка, задум'; 2. 'бажання'; **помъшлати** 1. 'думати, обмірковувати'; 2. 'замислювати'; **помъшланик** 1. 'думка, задум'; 2. 'бажання';
примъшлани 'вігадка'; **размъслити** 'обдумати',
размъшлати 'обдумувати', **съмъсль** 1. 'розум, спосіб мислення'; 2. 'задум, намір'; 3. 'мета, значення, смисл'.

II. Спираючись на наведені нижче приклади, прокоментуйте думку Т.І. Вендіної: "Якщо подивитися на словниковий склад старослов'янської мови з позицій такої мовної універсалії, як "суб'єкт і світ", то вже перше знайомство зі словником виявляє, що весь його лексикон організований навколо людини. Саме ця ідеографічна сфера є найбільш лексично і словотвірною "опрацьованою" (Вендіна Т.І. *Средневековый человек в зеркале старославянского языка.* – М.: Индрик, 2002. – С. 22).

З'ясуйте спосіб творення наведених нижче назв осіб у старослов'янській мові. Установіть твірну основу та словотворчі засоби. Порівняйте їх із відповідними словотворчими засобами сучасних української та російської мов.

БОРЬЦЬ 'борець', **ВИДЬЦЬ** 'очевидець', **ЖЬРЬЦЬ** 'священнослужитель, жрець'; **ЛОВЬЦЬ** 'мисливець', **ЛЬСТЬЦЬ** 'обманщик', **ЛЮТЬЦЬ** 'жорстока людина', **СЛѢПЬЦЬ** 'сліпий', **СТАРЬЦЬ** 1. 'старий чоловік'; 2. 'старійшина'; 3. 'предок'; **ХРОМЬЦЬ** 'кульгавий чоловік', **ЧРЬНЬЦЬ** 'чернець';

ВЛАДЪЧИЦА 'правителька', **ПРОРОЧИЦА** 'провидиця', **СТАРИЦА** 'стара жінка', **ЧРЬНИЦА** 'черниця', **ЦѢСАРИЦА** 'правителька, цариця';

МЬСТЬНИКЪ 'месник', **СЪТЬНИКЪ** 'центуріон, сотник'; **ГРАДЬНИКЪ** 'громадянин, житель'; **ГРѢШЬНИКЪ** 'грішник', **ДВЬРЬНИКЪ** 'привратник', **ДЛЪЖЬНИКЪ** 'боржник', **ЗАВИСТЬНИКЪ** 'заздрісник', **ВѢСТЬНИКЪ** 'вісник', **КРАМОЛЬНИКЪ** 'бунтівник', **ПОРЖЬНИКЪ** 'поручитель', **ПОСЛОУШЬНИКЪ** 'слухач', **ПОСПѢШЬНИКЪ** 'помічник', **ПРАВЬДЬНИКЪ** 'праведник', **ПРИСТАВЬНИКЪ** 'управитель', **ПРОТИВЬНИКЪ** 'супротивник', **ПРѢДАВЬНИКЪ** 'зрадник', **ПЖТЬНИКЪ** 'подорожній', **РАБОТЬНИКЪ** 'служитель, слуга'; **ОУЧЕНИКЪ** 'учень, послідовник (учення)';

БЛЖДЬНИЦА 'розпусниця', **ГРѢШЬНИЦА** 'грішниця', **ДВЬРЬНИЦА** 'привратниця', **ЗАСТЪПЬНИЦА** 'заступниця, помічниця'; **ПОУЦІЕННИЦА** 'розлучена (жінка)', **РОДИТЕЛЬНИЦА** 'породілля, мати'; **ОУЧЕНИЦА** 'учениця, послідовниця (вчення)';

ВЪЗДАТЕЛЬ ‘який віддає належне’, **ГОНИТЕЛЬ** ‘переслідувач’, **ГОУБИТЕЛЬ** ‘губитель’, **ДАТЕЛЬ** ‘який дарує’, **ДОВОДИТЕЛЬ** ‘вождь’, **ДОСАДИТЕЛЬ** ‘той, хто ображає’; **ЖАТЕЛЬ** ‘жнець’, **ЗИЖДИТЕЛЬ** ‘творець’, **ИЗБАВИТЕЛЬ** ‘спаситель, визволитель’; **ИЦЪЛИТЕЛЬ** ‘лікар, цілитель’; **КАЗАТЕЛЬ** ‘наставник’, **ЛАГАТЕЛЬ** ‘той, хто замишляє лихе’; **ПРОСИТЕЛЬ** ‘жебрак’, **ОУЧИТЕЛЬ** ‘учитель, наставник’;

ВИНАРЬ ‘виноградар’, **ВРЪТОГРАДАРЬ** ‘садівник’, **КЛЕВЕТАРЬ** ‘обвинувач’, **КЛЮЧАРЬ** ‘ключник’, **МЪЧТАРЬ** ‘збирач податків’, **РЪЫБАРЬ** ‘рибалка’;

КОРАБЪЧНИ ‘корабельник’, **КРЪМЪЧНИ** ‘стерновий’, **КЪНИГЪЧНИ** ‘знавець законів, учитель законів, книжник’; **САМЪЧНИ** ‘начальник’, **СОКАЧНИ** 1. ‘мясник’; 2. ‘кухар’;

ПОВОДАТАИ ‘вождь’, **РАТАИ** ‘орач’, **ХОДАТАИ** ‘заступник, захисник, посередник, ходатай’;

ЕГЪПЪТЪВНИНЪ ‘єгиптянин’, **ИЗДРАИЛЪВНИНЪ** і **ИЗДРАИЛИТЪВНИНЪ** ‘ізраїльтянин’, **ИКРОУСАЛИМЛІАНИНЪ** ‘житель Іерусалима’, **РИМЛІАНИНЪ** ‘римлянин’, **САМАРЪВНИНЪ** ‘самарянин’, **ХЕРСОНІАНИНЪ** ‘житель Херсона’;

ПРАДЪДЪ і **ПРЪДЪДЪ** ‘прадід, предок’; **ПРАОТЬЦЪ** і **ПРЪОТЬЦЪ** ‘праотець, предок’;

БОГОВИДЬЦЪ ‘той, хто бачить Бога’; **БОГОЛЮБЬЦЪ** ‘той, хто любить Бога’; **БОГОНОСЬЦЪ** ‘той, хто носить у собі Бога’; **БОГОЧЪТЬЦЪ** ‘набожна, благочестива людина’; **ХРИСТОЛЮБЬЦЪ** ‘христоробець’, **ДОМАЖИВЬЦЪ** ‘місцевий житель’, **САМОВЛАСТЬЦЪ** ‘самодержець’, **СТРАНЬНОПРИИМЬЦЪ** ‘гостинна людина’, **СЪРЕБРОЛЮБЬЦЪ** ‘срібролюбець, користолубець’;

ЗАКОНПРЪСТЪПНИКЪ ‘той, хто порушує закони’; **ЗАКОНОУЧИТЕЛЬ** ‘учитель закону’;

ВИНОПИВЬЦА ‘п'яниця’, **ВИНОПИИЦА** ‘п'яниця’.

III. З'ясуйте спосіб творення наведених збірних іменників у старослов'янській мові. Установіть твірну основу та словотворчі засоби. Порівняйте їх із відповідними словотворчими засобами сучасних української та російської мов.

ВОИНСТВО 1. 'військо, воїнство' (пор. 2. 'військова служба, належність до воїнського стану'); **БРАТРСТВО, БРАТЬСТВО** 'братство'; **ЖЕНСТВО** 'жіночі властивості, особливості';

БЪЛИК 'трави', **ВЪТВИК** 'гілки', **КАМЕНИК** 'каміння', **ЛИСТВИК** 'листя', **ЛОЗИК** 'виноградні лози'.

IV. З'ясуйте спосіб творення наведених іменників у старослов'янській мові. Установіть твірну основу та словотворчі засоби. Порівняйте їх із відповідними словотворчими засобами сучасних української та російської мов.

ВЪЗГЛАВНИЦА 'подушка', **КОШНИЦА** 'кошик', **КРИНИЦА** 'глечик', **ЛАДНИЦА** 'човен', **ЛЪСТВИЦА** 'драбина', **ПАЛИЦА** 'посох, палиця'; **ПАНИЦА** 'чан, посудина'; **ПАНИЧИЦА** 'чан, посудина'; **ПЛЕНИЦА** 'ланцюг', **ПОНАВИЦА** 'полотно, полотнище'; **ШОУНИЦА** 'ліва рука', **ЖДИЦА** 'вудка';

ГОРЬНИЦА 'світлиця, верхнє приміщення'; **ЖИТЬНИЦА** 'житниця, комора'; **КОУМИРНИЦА** 'язичницький храм', **ЛЪГАЛЬНИЦА** 'спальня', **МЪТЪНИЦА** 'місце, де збирають податки'; **МЪЗДЪНИЦА** 'місце, де збирають податки'; **ПЕЦЬНИЦА** 'піч', **СЪНЬНИЦА** 'сарай для сіна';

ЖИЛИЦЕ 'житло', **ОУВЪЖИЦЕ** 'сховище, притулок'; **ЖОУПИЦЕ** 'могила, гробниця'; **ИСХОДИЦЕ** 'житло', **НЪРИЦЕ** 'пристанище, лігво'; **ПОКРОВИЦЕ** 'полотно, покривало'; **ПРИСТАНИЦЕ** 'гавань, пристань'; **ТАИЛИЦЕ** 'тайник, схов';

БРЪСАЛО 'рушник', **НАКОВАЛО** 'ковадло', **ОДЪАЛО** 'одяг', **ОРАЛО** 'рало, плуг', **ПОЧРЪПАЛО** 'черпак', **СЪДАЛО** 'стілець', **СТРЪКАЛО** 'вістря, жало';

КАДИЛО ‘ладан, фіміам’; **КАНЪДИЛО** ‘лампа, лампада’; **МЪБИЛО** ‘ваги’, **СВЪТИЛО** ‘світильник’, **СОЛИЛО** ‘миска’, **СТАВИЛО** ‘терези’, **ТОЧИЛО** ‘прес для вичавлювання винограду’, **ХРАНИЛО** ‘намордник’, **ЧРЬНИЛО** ‘чорна фарба, сажа’; **ОСИЛО** 1. ‘пастка, сіті’; 2. ‘петля’; **СОУШИЛО** ‘хмиз’,

ГАЗВИНА ‘нора, дупло’; **КЪПИНА** ‘кущ’, **ПАСТВИНА** ‘пасовисько’, **ПАЖЧИНА** ‘павутина’, **РАСПАЛИНА** ‘щілина, тріщина’; **РОГОЗИНА** ‘циновка, роγοжа’,

ГОВОРЪ ‘шум, гул’; **ИСХОДЪ** ‘вихід’, **ПОТОПЪ** ‘повінь’, **ПРИНОСЪ** 1. ‘дар, жертва’; 2. ‘прибуток’; **ПРИХОДЪ** ‘прихід’, **ХОДЪ** ‘хід, рух, біг’;

V. З'ясуйте спосіб творення наведених абстрактних іменників у старослов'янській мові. Установіть твірну основу та словотворчі засоби. Порівняйте їх із відповідними словотворчими засобами сучасних української та російської мов.

БЪДРОСТЬ ‘бадьорість’, **БЪЛОСТЬ** ‘білизна, чистота’; **ГОРКЕСТЬ** ‘гіркота’, **ГРЪДОСТЬ** ‘зверхність, гординя’; **ДОБЛЕСТЬ** ‘доблесть, подвиг’; **ДОБРОСТЬ** ‘добродієність’, **ЖЕСТОСТЬ** ‘суворість, жорстокість’; **КРОТОСТЬ** ‘покірність’, **КРЪПОСТЬ** ‘сила, міць’; **ЛЮТОСТЬ** ‘жорстокість’, **МИЛОСТЬ** 1. ‘милосердя’; 2. ‘милостиня’; **МРЪЗОСТЬ** ‘мерзенність’, **ПРАВОСТЬ** ‘правильність, справедливість’; **ПРИСНОСТЬ** ‘вічність’, **ПРОСТОСТЬ** ‘щиросердієність’, **СКЪПОСТЬ** ‘скупість’, **СЛАБОСТЬ** ‘слабкість’, **ТЪЖЕСТЬ** ‘тягар, вантаж’;

АПОСТОЛЬСТВО ‘апостольство’, **БЕЗБОЖЬСТВО** ‘безбожність’, **ДЕБЕЛЬСТВО** ‘повнота’, *перен.* ‘грубієність’; **ДОСТОИНСТВО** ‘гідність, честь’; **ДРАХЛЬСТВО** ‘сум’;

ВЕЛИКОТА ‘надзвичайна величина’, **ГЛЪБИНА** ‘глибина’, **ДЪЛГОТА** 1. ‘довжина, протяжність’; 2. ‘тривалість’; **ДОБРОТА** 1. ‘добродієність’; 2. ‘краса’; **КРАСОТА** ‘краса’, **ПОУСТОТА**

‘порожнеча’, **РАБОТА** ‘рабство, неволя’; **СВѢТЪЛОТА** ‘блиск, пишність’; **СКОРОТА** ‘швидкість’, **СРАМОТА** ‘ганьба’, **СОУХОТА** ‘сухість’;

БЕЗАКОНИК 1. ‘порушення закону’; 2. ‘беззаконня, сваволя’;
БЕЗБОЯЗНИК ‘безстрашність’, **БЕЗОУМИК** ‘безумство’,
БЕСПРАВЪДИК ‘несправедливість’, **БЕСРАМИК** ‘безсоромність’,
БЕСЪМЪРТИК ‘безсмертя’;

БЪТИК ‘існування, буття’; **ВЪГАЖДАНИК** ‘догодження, служіння’; **ВЪПЪЩЕНИК** ‘втілення’, **ВЪЗМЪЗДИК** ‘відплата’,
ГОНКНИК ‘гоніння’;

СВАТЪНИ 1. ‘святість’; 2. ‘освячення’; **БЛАГОСТЪНИ**
‘доброта, доброзичливість’; **БЛАГЪНИ** 1. ‘добро’; 2. ‘майно’;
3. ‘доброта, доброзичливість’; **ГРЪДЪНИ** ‘зарозумілість,
гординя’; **ЛЪГЪНИ** ‘легкість, полегшення’.

VI. Чим, на Вашу думку, зумовлена наявність у старослов'янських текстах наведених нижче словотвірних варіантів? Визначте, якими словотворчими афіксами вони розрізняються.

БЕСТОУДЪНИКЪ – **БЕСТОУДЪЦЪ** ‘безсоромник’; **ИЗБАВИТЕЛЬ**
– **ИЗБАВНИКЪ** ‘спаситель, визволитель’; **КРЪМЪНИКЪ** –
КРЪМЪЧНИ ‘кормовий, стерновий’; **ПИВЪЦА** – **ПИПАНИЦА**
‘п'яниця’; **ПОЗОРАТАН** – **ПОЗОРЪНИКЪ** ‘глядач’;
ПРЪДАВЪНИКЪ – **ПРЪДАНЪНИКЪ** – **ПРЪДАТЕЛЬ** ‘зрадник’;
ЮНОТА – **ЮНОША** ‘юнак’;

БЕЗДЪНА – **БЕЗДЪНИК** ‘безодня’; **ЗЛАТИКЪ** – **ЗЛАТИЦА**
‘золотий, золота монета’; **КРЪМА** – **КРЪМЛА** ‘їжа’; **ПОЧРЪПАЛО**
– **ПОЧРЪПАЛЬНИКЪ** ‘черпак’; **ПРОПАДЪ** – **ПРОПАСТЬ** ‘безодня’;
СТРАЖА – **СТРАЖЪВА** – **СТРАЖЪДА** ‘сторожа’; **ОСТРИК** –
ОСТРОСТЬ ‘вістря’; **ОТЪВЪТЪ** – **ОТЪВЪЩАНИК** ‘відповідь’;
ТАТЬБА – **ТАТЬВИНА** ‘кража, пограбування’; **ТАГОСТЬ** –
ТАЖЕСТЬ ‘тягар’;

БЕЗЪЛОБИК – **НЕЗЪЛОБИК** ‘беззлобність, невинність’;
КАПАЗНЪ – **КАПАНИК** ‘каяття’; **НАГОСТЬ** – **НАГОТА** ‘нагота’;
НЕВЪДЪСТВО – **НЕВЪДЪНИК** – **НЕВЪДЪСТВОНИК** –
НЕВЪЖДЪСТВО – **НЕВЪСТЬ** ‘незнання, невідання’; **НЕВЪРНИК**
– **НЕВЪРЬСТВОНИК** – **НЕВЪРЬСТВО** ‘невіра’; **НЕНАВИДЪНИК** –
НЕНАВИСТИК – **НЕНАВИСТЬ** ‘ненависть’; **НЕПОКОРА** –
НЕПОКОРНИК ‘непокірність’; **НЕСЪТГОСТЬ** – **НЕСЪТГСТВО**
‘ненаситність’; **НЕЧАПАНИК** – **ОТЪЧАПАНИК** ‘безнадія, відчай’;
ПРАВОСТЬ – **ПРАВОТА** ‘правильність, справедливість’; **СЪВЪДЪ**
‘совість’ – **СЪВЪСТЬ** (пор. також інші значення цього слова:
1. ‘свідомість, думка’; 2. ‘свідोцтво, підтвердження’); **ТИХОСТЬ** –
ТИХОТА ‘тихість’; *перен.* ‘лагідність, м’якість’; **ЧИСТИНА** –
ЧИСТОСТЬ – **ЧИСТОТА** ‘чистота’.

VII. Наведені нижче композити не мають грецьких відповідників, вони є наслідком свідомої мовотворчості старослов’янських книжників. З’ясуйте, як вони утворилися.

ДОМАЖИВЪЦЪ ‘місцевий житель’; **ЛИХОКЛАТВА** ‘лжеприсяга’;
МАКЪКОЛЪГАНИК ‘лежання в м’якому ліжку’; **СОУХОПАДЪЦЪ**
‘той, хто, дотримуючись строгого посту, вживає суху їжу.

VIII. З’ясуйте, які з наведених іменників уживалися лише в однині, а які – тільки в множині. Порівняйте їх із відповідними іменниками української чи російської мов.

АДЪ ‘пекло’, **АФРИКА** ‘Африка’, **ВЕЩЬСТИК** ‘безчестя’,
БРАШНО ‘їжа’, **БЪЛОСТЬ** ‘білизна, чистота’; **ВЕЩЬСТВО**
‘матеріальна дійсність’, **ВЛАГА** ‘волога’, **ВРАТА** ‘ворота’,
ВЪЗДОУХЪ ‘повітря’, **ВЪСЕЛЕНАГА** ‘земля, весь світ’; **ГЖЛИ**
‘струнний інструмент’, **ДРЪВА** ‘дрова’, **ЖЕСТОСТЬ** ‘суворість,
жорстокість’; **ЖАЖДА** ‘спрага’, **МЪДЪ** ‘мідь’, **ПЖТА** ‘кайдани,
пути’; **НОЖЬНИЦА** ‘піхви’, **ОКОВИ** ‘кайдани’, **РАИ** ‘рай’, **ОУСТА**

‘уста’, **чари** ‘чаклунство, чари’; **чръсла** ‘стегна; поясниця’; **юность** ‘юність’, **ясли** ‘ясла’.

IX. Визначте рід наведених іменників. На основі яких граматичних показників це можна зробити?

варъ ‘спека’, **ведро** ‘гарна погода’, **въспитаник** ‘домашня рогата худоба’, **гостиньць** ‘широка дорога, вулиця’; **дивъ** ‘подив’, **дрюга** ‘подруга’, **доунавъ** ‘Дунай’, **дньница** ‘ранкова зірка’, **желѧ** ‘печаль, горе’; **облакъ** ‘хмара’, **острость** ‘вістря’, **поустота** ‘порожнеча’, **ратан** ‘орач’, **ръжда** ‘іржа’, **сваръ** ‘сварка’.

X. Орієнтуючись на подані в дужках займенники та прикметники, узгоджені з наведеними іменниками в Н. в. одн., визначте рід останніх у старослов'янській мові й порівняйте його з родом відповідних іменників у сучасних українській чи російській мовах.

(**твоя**) **бѣдра** ‘стегно’; (**мои**) **грѣтань** ‘горло, гортань’; (**зѣла**) **игрь** ‘гра’; (**та**) **лоуча** ‘промінь’; (**вѣчьныи**) **яръмь** ‘ярмо’, *перен.* ‘ярмо, іго’.

XI. Наведені нижче іменники старослов'янської мови засвідчили хитання в граматичному роді. Визначте рід цих іменників, орієнтуючись на початкову форму та подану поряд форму родового відмінка однини. Чи є хитання в роді у відповідних іменників у сучасній українській мові?

блюдо, **-а** – **блюдъ**, **-а** ‘блюдо’; **вительемъ**, **-а** – **виолемъ**, **-и**; **евангелиа**, **-иѧ** ‘євангеліє’ – **евангелик**, **-иѧ**
1. ‘блага звістка’; 2. ‘євангеліє’; **ѡзеро**, **-а** – **ѡзеръ**, **-а** ‘озеро’.

XII. Запозичений старослов'янськими книжниками з грецької мови іменник γαζοφυλάκιον ‘скарбниця’ засвідчений у текстах

у формі *ж.р. газофиллакита* та *ч.р. газофиллакни*. Чим, на Вашу думку, зумовлено таке явище?

XIII. Іменники старослов'янської мови *двьрь ж.р. – двьри мн.* ‘двері, ворота’ засвідчили хитання в числі. Чому, на Вашу думку, мало місце таке явище?

XIV. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть іменники колишніх *ā-основ та *jā-основ і зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: *початкова форма, лексичне значення, рід, число, відмінок, колишня (індоєвропейська) основа.*

і вѣшьдѣ кѣ неі аглѣ рече · радоуі сѧ благодѣтѣнаѣ гѣ сѣ товоуж · бл҃гсвена тѣ вѣ женахѣ (Зогр). і посѣла рабѣ своѧ вѣ годинѧ вечера · рече зѣванѣмѣ градѣте (Зогр). і примѣ чашѧ · і хвалѧ въздавѣ дастѣ імѣ гл҃а · пиіте отѣ неѧ вси се естѣ кръвѣ моѣ · новаєго завѣта (Зогр). они же гл҃аша · не имамѣ съде · тѣкмо · ѣ · хлѣбѣ · и двѣ ривѣ · онѣ же рече принесѣте сѣмо · и повелѣ народоу · възлещи по трѣвѣ (Сав.) рече же дѣць кѣ рабомѣ своімѣ · изнесѣте одеждѧ прѣвѣж · и облѣцѣте и · и дадите прѣстень на рѣкѣ юго и сапогѣ на нозѣ (Остр).

XV. Провідмініяйте іменники **владѣка** ‘правитель, владика’, **змиа** ‘змія’, **тѣча** ‘дощ, злива’, **богѣни** ‘богиня’, попередньо визначивши й обґрунтувавши їх тип відмінювання. Поясніть зміни, яких зазнають при відмінюванні задньоязикові приголосні в кінці основи слова.

XVI. Самостійно опрацюйте § 61 "Походження відмінкових закінчень іменників з основою на *ā, *jā" з підручника

А.В. Майбороди (с. 138–140, див. *Література*). Спираючись на наведені там реконструкції, відтворіть праслов'янські парадигми однини, множини та двоїни іменників **нога** < *nogā і **боуґра** < *buḡrjā, поясніть фонетичні зміни у відмінкових формах.

XVII. У тексті "Тамна вечеря" (Див. *Тексти*, с. 184) знайдіть іменники колишніх *ǫ-основ та *jǫ-основ і зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: *початкова форма, лексичне значення, рід, число, відмінок, колишня (індоєвропейська) основа.*

XVIII. Провідмініяйте іменники **друзь** 'друг', **мужь** 'чоловік', **ратан** 'орач', **кънигъчни** 'знавець законів, учитель законів, книжник'; **лѣто** 1. 'літо'; 2. 'рік'; 3. 'час'; **копикъ** 'спис', попередньо визначивши й обґрунтувавши їх тип відмінювання. Поясніть зміни, яких зазнають при відмінюванні задньоязикові приголосні в кінці основи слова.

XIX. Самостійно опрацюйте § 64 "Походження відмінкових закінчень іменників з основою на *ǫ, *jǫ з підручника А.В. Майбороди (с. 145–147, див. *Література*). Спираючись на наведені там реконструкції, відтворіть праслов'янські парадигми однини, множини та двоїни іменника **друзь** < *drugǫs і **кленъ** < *jelenjǫs, поясніть фонетичні зміни у відмінкових формах.

XX. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть іменники колишніх *ŷ-основ і зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: *початкова форма, лексичне значення, рід, число, відмінок, колишня (індоєвропейська) основа.*

і вѣцритъ сѧ вѣ домоу іѣковли вѣ вѣкты · і ѿрствоу его не вѣдетъ коньца (*Зогр*). **пришьдъшоу же емоу вѣ домъ · пристѣписте къ нему слѣп'ца** (*Зогр*). **і не по мънозѣхъ днєхъ · събъравъ вѣсе мни стынъ · отиде на странѣ далече** (*Остр*). **вѣ слѣдъ нѣѧ идѣ народі**

мнози от галилеѡ и декаполъ и от иерлѡма · и иудеѡ ·
съ оно҃го полоу҃ иердана (Ac). оу҃зрьѡвѡ же иѡтъ мно҃гъ
народъ окръ҃стѡ себе · п°велѡ ити на онъ полъ (Ac).

XXI. Самостійно опрацюйте § 67 "Походження відмінкових закінчень іменників з основою на *й" з підручника А.В. Майбороди (с. 149–150, див. *Література*). Спираючись на наведені там реконструкції, відтворіть праслов'янські парадигми однини, множини та двоїни іменника **домъ** < *domŭs.

XXII. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть іменники колишніх *ї-основ і зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: *початкова форма, лексичне значення, рід, число, відмінок, колишня (індоєвропейська) основа.*

і глѡ іма їс · вѣроуѡта ли · ѡко мож се створити ·
глѡсте ємоу · єі їи (Зогр). і рече мьниі ѡнъ єю ѡцю · ѡче
даждь ми · достоїнѡжъ часть імѡньѡ · і раздели іма
імѡньє (Зогр). і рече їъ рабоу · ізиди на пѡти · і
халжгы · і оу҃вѣди вьнити · да наплънитъ сѡ домъ моі
(Зогр). онъ отъвѣштѡвѡ рече ѡцоу҃ своємоу · се колико
лѡтъ работаѡ тебѡ · і николиже заповѣди твоєѡ не
прѣстѡжихъ (Зогр). вѡ оно^ѡ · пришѡдъ іѡ вѡ домъ
петровъ · видѡ тѡщѡ ємоу лежѡщѡ и болащѡ огньмь ·
и коснѡ сѡ єі ржцѡ · и остави ѡж огнь (Сав). обрѡте
богоборънѡѡ єреси потопъ доушънѡѡи (Супр). і
послоушаѡ єго мъного творѡше · і вѡ сласть єго
послоушааше (Мар). а сѡное на камене · съ єстѡ слышѡи
слово і авиє съ радостнѡжъ приемѡ є · не имѡтѡ же корене
вь себеѡ (Мар). а сѡное вѡ тръниі · съ єстѡ слышѡи
слово · і печаль свѡта сєго · і льстѡ вѡтѡства
подавлѡетѡ є і бес плода вѡываетѡ (Мар). мьнѡ
подобаєтѡ дѡлаті дѡла посѡлавѡшаѡго мѡ · донѡдеже

денъ естѣ · прїдетѣ ноцѣ · егда никтоже не мо(же)тѣ
дѣлати (Ac). а жателе ан҃гли сѣтѣ · ѣко же оубо плѣвели
сѣбиражтѣса · и шнемѣ сѣжизажтѣся (Унд).

XXIII. Спираючись на наведені нижче уривки з текстів, поясніть особливість іменникової категорії істот / неістот у старослов'янській мові.

послѣдъ же послѣла кѣ нимѣ сынѣ свои глагола ·
оусрамаѣжитѣ са сына моего · дѣлателе же егда
оузрьѣша сынѣ · рѣша въ себѣ сѣ естѣ наслѣдѣникѣ
(Mar). вѣмѣ же · ѣко грѣшникѣ бѣ не послушаеѣтѣ ·
нѣ аще кѣто бочѣтецѣ естѣ · и волю єго творитѣ · того
послушаеѣтѣ (Ac). оузрьѣвѣ же нѣтъ многѣ народѣ
окръстѣ себе (Ac). милосрѣдовавѣ же гѣ раба того ·
отѣпоустѣ і длѣгѣ отѣдастѣ ємоу (Cav). не подобаше
ли и тебѣ помиловати подроуга своего · такоже и азѣ
тебе помиловахѣ (Cav).

XXIV. Самостійно опрацюйте § 70 "Походження відмінкових закінчень іменників з основою на *ї" з підручника А.В. Майбороди (с. 152–153, див. *Література*). Спираючись на наведені там реконструкції, відтворіть праслов'янські парадигми однини, множини та двоїни іменника **ноцѣ** < *nokŭs.

XXV. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть іменники колишніх *ŭ-основ і зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: *початкова форма, лексичне значення, рід, число, відмінок, колишня (індоєвропейська) основа*.

і се елисаветѣ · жжика твоѣ · і та зачѣнетѣ въ
старостѣ своѣ · і се мѣць шестѣ естѣ єі · нарицаемѣі
неплодѣви · ѣко не ізнеможеѣтѣ отѣ бѣа въсѣкѣ глѣ
(Зогр). і примѣ чашѣ · і хвалаѣ въздавѣ дастѣ імѣ глѣ ·

пнїте отъ неѡ вси се естѣ кръвь моѣ · новаго завѣта
(Зогр). съ рече · можъ разорїті црковь бжїю · и трьми
дньми създатї юж *(Ас)*. и глїжше · оуба · разарїаши
цркве · и трьми дньми създаша · спси сѡ самъ · и
съниди съ кръста *(Ас)*. бѣъ любгы естѣ · ижъ
прѣвѣваетъ въ любвѣи · въ бзѣ прѣвѣваетъ *(Єн)*. а
бгы бо минѡлъ смокве имѣла бгы смокви змиа гнѣздо
своє бє смрѣти · нѣ приде къ смокви и оусуши юж *(Супр)*.

XXVI. Самостійно опрацюйте § 73 "Походження
відмінкових закінчень іменників з основою на *ū" (с. 154–155) з
підручника А.В. Майбороди (с. 154–155, див. *Література*).
Спираючись на наведені там реконструкції, відтворіть
праслов'янські парадигми однини та множини іменника **СМОКТЫ**
< *smokūs.

XXVII. У наведених уривках зі старослов'янських текстів
знайдіть іменники колишніх основ на приголосний і зробіть їх
морфологічний аналіз за такою схемою: *початкова форма, лексичне
значення, рід, число, відмінок, колишня (індоєвропейська) основа.*

і мнѣ николиже не далъ еси козляте · да съ
другы моїми възвеселилъ сѡ бнмь *(Зогр)*. оучитель
глѣтъ · врѣма мое близъ естѣ оу тебе сътворѣ пасхъ
съ оученикы своїми *(Зогр)*. рече гѣ свѣтильникъ тѣлоу
естѣ око *(Сав)*. изиде сѣи сѣятъ сѣмене своєго · и
кгда сѣяше · ово паде при пжти · и попрыано бысть ·
пѣтица нѣснѣша позобаша ꙗ · а дроугоє паде на
камене *(Остр)*. вѣставъ идѣ къ ѡцю моєму · и рекѣ
емоу ѡче съгрѣшихъ на небо і прѣдъ тобою · оуже
нѣсмь достоинъ нарешти сѡ снѣ твои *(Остр)* и
въшедъши дъштери єѡ иродидѣ · і пажсавъши
и оугождъши иродови *(Мар)*. она же ишедъши рече къ

матери своен · чесо прошж (*Map*). а сѣаное на добрѣ
земи съ естѣ слышан слово и разоумѣваа е (*Map*).
заповѣди вѣси · не оуби и не прѣлюбѣи сътвори · не
оукради не лѣжи съвѣдѣтель бѣди · чѣти оца и мѣтрѣ
твоѣж (*Ac*). радоуи те са и веселите ꙗко мѣзда ваша многа
естѣ на нѣсехъ (*Ac*). и дѣрзньвѣ въниде къ пилатоу ·
и проси тѣлесе исоусова (*Остр*). и вѣложи и вѣ гробѣ ·
иже бѣ исѣченъ отъ камене · и привали камень на двѣри
гробоу (*Остр*). · пришедѣше же раби гѣна рѣша емоу · гѣ
не добре ли сѣма сѣвлѣ еси на селѣ своемъ (*Унд*).

XXVIII. Самостійно опрацюйте § 76 "Походження
відмінкових закінчень іменників з основою на приголосний" з
підручника А.В. Майбороди (с. 159–162, див. *Література*).
Чому, на Вашу думку, походження деяких відмінкових форм
залишається досі не з'ясованим?

XXIX. У наведених уривках зі старослов'янських текстів
знайдіть різновідмінювані іменники і зробіть їх морфологічний
аналіз за такою схемою: *початкова форма, лексичне значення,
рід, число, відмінок*. Поясніть, чому ці іменники належать до
різновідмінюваних.

тѣгда коснѣ ѣ въ очи гѣла · по вѣрѣ ваю бѣди вама ·
і отвѣрѣзосте са очи іма (*Зогр*). отлѣстѣ бо сѣдце людеи
сихъ · і оушима тѣжѣко слышаша · і очи свои
сѣмѣжиша · еда когда оузьрѣтъ очима · і оушима
оуслышѣтъ і сѣдцемъ разоумѣжѣтъ (*Map*). егда же
привлѣжи са вѣрѣма плодомъ посла рабѣи свои кѣ
дѣлателемъ прияти плодѣ его (*Map*). а мѣитарѣ
издалече стоѣа · не хотѣваше очі вѣзвесті на нѣво (*Ac*).
и прогнѣваѣвѣ са гѣ его · прѣдастѣ і мѣжителемъ ·
донѣдеже вѣздастѣ всѣ дѣлѣгѣ свои (*Сав*). самарѣнинѣ

же етеръ градъ приде къ немуу · и видѣвъ і мѣрдова ·
и пристѣпъ обяза гзвѣты его възлвѣм олѣи и вино (Сав).

XXX. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть іменники колишніх *ѡ-основ, які зазнали впливу іменників *ѣ-основ, та іменники *ѣ-основ, які зазнали впливу іменників *ѡ-основ.

і прѣходаштѣ иѣви · по немь ідете ѡ· слѣпца ·
зовжшта і глѣжшта · помилоуі нѣы іс сѣе дѣвъ (Зогр). не
по мѣногоу же пристѣпше стоѣштен рѣшѣ петрови
въ истинѣ и тѣы отъ нихъ еси (Мар). глѣше бо иоанѣ
иродови · не достоитъ тебѣ имѣти женѣы филипа
брѣтра своего (Мар). і възъпивъ гласомь велиемь глѣ ·
что мѣнѣ і тебѣ иѣе сѣе ѡа въшѣиѣаго · закликаѣ тѣ
ѡмь не мѣчи мене (Мар). воини же емѣше иѣа вѣса и
къ канафѣ архіереові · идеже кѣнѣжнѣици и старѣци
сѣбѣраша са (Ас). егда въ мѣрѣ есмѣ свѣтѣ есмѣ
мѣрови (Ас). и пришѣдѣше сѣказашѣ ѣви его · вса
бѣвъшѣаѣ(Сав).

Підказка: ѣви = господєви, иѣви = исоусови, сѣе = сѣне

XXXI. Розподіліть наведені нижче іменники за типами відмінювання.

врѣхъ 'верх', господѣни 'пані', житѣ ж.р. 'життя',
завистѣ 'заздрістѣ', закровѣ 'укриття', жирѣ 'пасовисько',
зарѣа 'зоря, світло, промѣнѣ'; зачѣло 'початок', заѣць
'заєць', звѣрь 'звѣр', зизаниѣ 'бур'ян', зѣница 'зіниця',
игрѣ ж.р. 'гра, розвага; жарт'; икона 'зображення',
индиктѣ 'індикт (період 15 років)', искра 'іскра', исто
'утроба, внутрішностѣ'; источѣникѣ 'джерело', казѣтель
'наставник', китѣ 'кит', клѣса 'в'ючна тварина', копрѣ
'крѣп', корєнѣ 'корінѣ', кошѣ ч.р. 'кошик', кѣнигѣчѣни

‘книжник’, **ЛЮБЪ** 1. ‘любов’; 2. ‘пристрасть’; **МАТИ** ‘мати’, **МЕДЪ** ‘мед’, **МЕЖДА** ‘провулок’, **МЛЪННИ** ‘блискавка’, **МОНИСТО** ‘намисто’, **МЪТАРЬ** ‘збирач податків’, **НАВОДИК** ‘повінь’, **НЕПЛОДЪ** ‘безплідна жінка’, **ОВИТЕЛЬ** ‘житло’, **ОКО** ‘око’, **ОЛЪИ** ‘оля, елей’; **ОСЛА** ‘ослик’, **ОТРОЧА** ‘дитина’, **ПЕЧАТЬ** ‘печатка’, **ПИСМА** 1. ‘буква’; 2. ‘письмена, текст’; **ПОВОДАТАН** ‘вождь’, **ПОГАНЪНИ** ‘язичниця’, **ПРАВЪНИ** ‘справедливість’, **САМЪЧНИ** ‘начальник’, **САМАРЪНЪНИ** ‘жителька Самарії’, **СВИНИА** ‘свиня’, **СЪДИИ** ‘суддя’.

XXXII. Знайдіть іменники, які мають форму двоїни, і зробіть їх морфологічний аналіз.

пришьдъшоу же емоу въ домъ · пристъписте къ немуу слѣпца · і гла іма ѿс · въроуета ли · ѣко мож се створити (*Зогр*). відѣвъ же етеръ въдовицъ оубогъ · въмѣтаищъ тоу · двѣ лептѣ (*Ас*). онъ же рече имъ · врьниє положи мнѣ на очию и оумъихъ са и виждъ (*Ас*). · и съ нимъ распаша дѣва разбоиника · єдиног о деснѣхъ · а дроугаго о лѣвѣхъ кгю · и събъистъ са писаник кже глѣтъ · и съ беззаконьникомъ причътенъ въистъ (*Ас*).

Література

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 92–108.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 128–162.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – С. 134–156.

Турбин Г.А. Старославянський язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 107–128.

Хабургаев Г.А. Старославянський язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 131–153.

ТЕМА 6

Займенник

Родові та неродові займенники.
Розряди займенників. Їх відмінювання

Питання до теоретичного матеріалу

1. Які займенники у старослов'янській мові належали до безродових?
2. Які займенники у старослов'янській мові належали до родових?
3. Які існували типи відмінювання родових займенників? Від чого залежав тип відмінювання?
4. Які розряди займенників за значенням можна виокремити у старослов'янській мові?
5. Які граматичні категорії були властиві особовим і зворотному займенникам?
6. Що таке еклітичні форми займенників? Які їхні характерні особливості? У яких відмінках і числах уживалися еклітики?
7. Які займенники у старослов'янській мові вказували на 3-ю особу?

Завдання

I. Розподіліть наведені нижче займенники за значеннєвими розрядами (зверніть увагу, що деякі слова можуть належати до кількох розрядів) і порівняйте їх із відповідними займенниками сучасних української та російської мов.

мон, мога, моє; нѣкъто; съ, си, се; азъ; вьсь, вьста (вьса), вьсе; ты; чьто; чин, чига, чик; тъ, та, то; свои, своя, свои; себе; къто; овъ, ова, ово; нѣкакъ, нѣкака, нѣкако; етеръ, етера, етеро; инъ, ина, ино; нѣкторъин, нѣктората,

нѣкотороу; нашъ, наша, наше; онъ, она, оно; сиць, сица, сице; вашъ, ваша, ваше; всѣакъ, всѣака, всѣако; нѣкъти, нѣкага, нѣкоу; самъ, сама, само; мѣ; никъто; нѣчьто; какъ, кака, како; иже, гаже, юже; такъ, така, тако.

II. Пояснить, як утворилися займенники кѣиждо (кѣиждѣ), кагаждо (кагаждѣ), коуждо (коуждѣ) 'будьякий, -а, -е; кожний, -а, -е'; никътоже 'ніхто'; ничътоже 'ніщо'; никакъже, никакаже, никакоже 'ніякий, -а, -е'; никѣиже, никагаже, никоуже 1. 'ніякий, -а, -е'; 2. 'ніхто'; никѣдинъже, никѣдинаже, никѣдиноже 1. 'ніякий, -а, -е'; 2. 'ніхто'.

III. Знайдіть у наведених уривках зі старослов'янських текстів особові займенники, зробіть їх морфологічний аналіз і пояснить історичне підґрунтя наявності в них приставного [н] після прийменника.

і въшьдъ къ неі аглъ рече · радюі сѣ блгодѣтънаѣ гь сь тобоуж (Зогр). въ ть же день ишьдъ иѣъ из домоу сѣдѣше при мори · і сѣвѣрашѣ сѣ къ немоу народи мѣнози (Зогр). і въходѣцю емоу въ ладницѣ · молѣаше и бѣсѣновавъы сѣ · да ви сь нимъ вѣылъ (Зогр). і молишѣ и вси бѣси глѣшце · постѣли нѣы въ свинниѣ да въ на вьнидемъ (Зогр). въ истинѣ и тѣы отъ нихъ еси · ібо и бесѣда твоѣ авѣ та творитъ (Зогр). і прѣходѣштю иѣви · по немъ ідете ·ѣ· слѣпца · зовѣшта і глѣшѣта (Зогр). ѣнъ же ѣскѣі ідетъ ѣкоже естъ псано о немъ (Зогр). іродиѣ же гнѣвааше сѣ на нь і хотѣаше и оувити и не можааше (Мар). і примъ чашѣ · і хвалѣ въздавъ дастъ імъ глѣ · пиѣте отъ неѣа вси се естъ крѣвъ моѣ · новаѣго завѣта (Мар).

IV. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть займенники і зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: початкова форма, родовий чи неродовий, розряд за значенням, для родових: рід, число, відмінок; для неродових: число, відмінок.

петръ же вьнѣ сѣдѣаше на дворѣ і пристѣпи къ нѣмоу єдина рабѣни глѣшти . і ты вѣ съ нѣсмь галиенскѣмъ . онъ же отъврѣже сѧ предъ вьсѣми глѣ . не вѣмь чѣто глѣши (Map). глѣж же вамъ . ѣко не імамь пити отъ плода сего лозѣнаго . до того дне . єгда пнѣж съ вами . но въ црси ѡца моего (Map). повелѣ принести главѣ єго . онъ же шедъ оусѣкнѣж и въ темници . і принесе главѣ єго на мисѣ и дастъ ѣж дѣвници і дѣвица дастъ ѣж матери своєи (Map). вьсѣкѣ оубо иже слышитъ словеса моѣ си и творитъ ѣ . оуподоблѣж и мжжѣж мждроу . иже созѣда храмнѣж своѣж на камене (Map). і ни желѣзномъ жжемь єго никтоже не можааше сѣвзати (Map). і не ѣстѣ ничьсоже въ ты дни (Map). і рече ємоу дивѣволъ тебе дамъ власть сіѣж вьсѣж и славѣ ихъ (Map). вѣдовица сі оубогаа . боле вѣсѣхъ вѣврѣже . вьсі бо сн . от избѣйтѣка своєго . вѣврѣгѣж въ д^арты . а сі о лишєніѣ своєго . вьсе имѣнне єже имѣаше вѣврѣже (Ac). єгда истинни поклонници поклонѣтѣ сѧ ѡцю . дѣхомъ и истиноѣж . ибо ѡць тацѣхъ ицетъ . кланѣжциихъ сѧ ємоу (Ac). съ ли естѣ ѡнъ ваю . єго же вѣи глѣта ѣко слѣпъ роди сѧ . како оубо ѣнѣ видитъ . штѣвѣцѣсте имь родителѣ єго и рѣсте . вѣ вѣвѣ . ѣко съ естѣ сынъ наю . и ако слѣпъ роди сѧ (Ac). ови глѣахѣж ѣко съ

**ЕСТЬ · А НИИ ГЛАХЖ · ПОДОВЕН ЕМОУ ЕСТЬ · ОНЪ ЖЕ ГЛААШЕ
ѢКО АЗЪ ЕСМЪ (Ac).**

V. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть короткі форми займенників і зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: *початкова форма, розряд за значенням, число, відмінок, наявність / відсутність власного наголосу*. Поясніть, у чому полягає відмінність між короткими формами займенників у давальному та знахідному відмінках.

**І ВЪЗЪПВІВЪ ГЛАСОМЪ ВЕЛИЕМЪ ГЛА · ЧТО МЫНѢ І ТЕБѢ
ИСѢ СІЕ БѢ ВЪШЪИѢАГО · ЗАКЛИКАИЖ ТѢ БѢМЪ НЕ МЖЧИ
МЕНЕ · ГЛА ЕМОУ ИЗИДИ ДѢШЕ НЕЧИСТЪИИ ОТЬ ЧЛѢКА · І
ВЪПРАШАШЕ И КАКО ТИ ЕСТЬ ИМА (Мар). І МОЛИША И ВСИ
БѢСИ ГЛѢЖЩЕ · ПОСЪЛИ НЪИ ВЪ СВИНИИѢ ДА ВЪ НА ВЪНИДЕМЪ
(Мар). ТОГДА НАЧЫНЕТЕ ГЛАТИ · ВЪХОМЪ ПРѢДЪ ТОВОИЖ И
ПІХОМЪ · И НА РАСПЖТІИХЪ НАШИХЪ ОУЧІЛЪ НЪИ ЕСІ (Ac).
РЕЧЕ ЖЕ ЕМОУ ИСѢ · ЧЬТО МА ГЛѢШИ БЛАГА · НИКТО ЖЕ
БЛАГЪ ТЪКЪМО ЕДИНЪ БѢ (Ac). БЛАЖЕНІ ЕСТЕ ЕГДА
ПОНОСАТЪ ВАМЪ · ЧЛѢЦИ И ИЖДЕНЖТЪ ВЪИ · И РЕКЖТЪ ВЪСЪ
ЗЪЛЪ ГЛѢ НА ВЪИ ЛЪЖЖШТЕ МЕНЕ РАДИ (Ac).**

VI. Провідмініайте в однині, множині та двоїні словосполучення **МОИ ДОМЪ, ВСЯКА ТВАРЬ, СИЦЕ СЛОВО**.

VII. У тексті із Зографського євангелія, наведеному на с. 15–19 (*Притчі про блудного сина*), знайдіть займенники і зробіть їх морфологічний аналіз.

Література

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 108–115.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 162–172.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – С. 156–164.

Турбин Г.А. Старославянський язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 128–134.

Хабургаев Г.А. Старославянський язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 157–165.

ТЕМА 7

Прикметник

Групи прикметників за значенням. Словотвір прикметників.
Іменні прикметники. Займенникові прикметники.
Їх творення і відмінювання.
Ступені порівняння якісних прикметників

Питання до теоретичного матеріалу

1. На які розряди за значенням поділялися прикметники у старослов'янській мові?
2. Які суфікси були найбільш продуктивними при творенні якісних прикметників?
3. Які суфікси були найбільш продуктивними при творенні відносних прикметників?
4. Які суфікси були найбільш продуктивними при творенні присвійних прикметників?
5. У чому полягала відмінність між іменними (нечленними) і займенниковими (членними) прикметниками?
6. У чому полягала специфіка відмінювання займенникових (членних) прикметників?
7. Як утворювалися форми вищого ступеня порівняння прикметників?
8. Як утворювалися форми найвищого ступеня порівняння прикметників?

Завдання

I. Виокремте серед наведених нижче прикметників якісні, відносні та присвійні.

аспидовъ 'зміїний', **бездоушьнъ** 'який не має душі; неживий', **блѣдъ** 'блідий', **богатъ** 1. 'багатий'; 2. 'щедрий';

БОЛЬНЪ ‘хворий’, **БРАНЬСКЪ** ‘воєнний’, **БѢЛЪ** ‘білий’,
ВААЛОВЪ ‘Ваалів’, **ВЕЛЬБЖДЪ** ‘верблюжий’, **ВЕСЕЛЪ**
‘веселий’, **ВЕСНЬНЪ** ‘весняний’, **ВЪНЖТРЬНЪ** ‘внутрішній’,
ВЪСТОЧЬНЪ ‘східний’, **ВЬДОВЬЧЬ** ‘вдовиний’, **ГЛИНЬНЪ**
‘глиняний’, **ГЛЖБОКЪ** ‘глибокий’, **ГРАДСЬКЪ** ‘міський’,
ЖЕЛѢЗНЪ ‘залізний’, **ЗЪЛЪ** ‘поганий’, **МОРЬСКЪ** ‘морський’,
МРАЗЬНЪ ‘морозний’, **МРЬТВЪ** ‘мертвий’.

II. З'ясуйте спосіб творення наведених прикметників, установіть твірну основу та словотворчі засоби. Порівняйте їх із відповідними словотворчими засобами сучасних української та російської мов.

ВЪСОКЪ 1. ‘високий’; 2. ‘піднесений’; **ГЛЖБОКЪ** ‘глибокий’,
ГРЖСТОКЪ ‘прикрий, сумний’; **ЖЕСТОКЪ** ‘твердий, жорсткий’;
перен. жорстокий’; **ШИРОКЪ** ‘широкий, просторий’;

ГЛАДЪКЪ ‘гладкий, рівний’, **МАКЪКЪ** ‘м'який; ніжний’;
СЛАДЪКЪ 1. ‘солодкий’; 2. ‘прісний (про воду)’; 3. *перен.*
‘солодкий, приємний’; **ТЪНЪКЪ** ‘тонкий, дрібний’;

ГОРЬКЪ ‘гіркий, *перен.* жорстокий’; **ТАЖЬКЪ** 1. ‘важкий’;
2. ‘складний’; 3. ‘тяжкий (про хворобу)’; 4. ‘шалений,
жорстокий, грізний’;

БѢДРЪЛИВЪ ‘бадьорий’, **ГНѢВЪЛИВЪ** ‘гнівний’,
ЗАВИДЪЛИВЪ ‘зздрісний’, **ЗАВИСТЬЛИВЪ** ‘зздрісний’;

БОЛЬНЪ ‘хворий’; **БѢДЬНЪ** 1. ‘бідний, убогий’; 2. ‘складний,
важкий’; **ДРОБЬНЪ** ‘дрібний’;

БРАЧЬНЪ ‘весільний; шлюбний’; **МАЛѢЧЬНЪ** ‘молочний’;
ОЦЪТЪНЪ ‘оцтовий’, **СЛОУЖЬБЪНЪ** ‘який стосується служби’,
КЪСТЬСТВЪНЪ 1. ‘природний’; 2. ‘сутнісний’;

ДРѢВЪНЪ ‘дерев'яний’, **КАМЪНЪ** 1. ‘кам'яний’; 2. ‘скельний’;
МѢДЪНЪ ‘мідний’; **ОЛОВЪНЪ** ‘свинцевий’;

алъчьбьнъ ‘який стосується посту’, **врачьбьнъ** ‘який лікує’; **жизньнъ** ‘життєвірний’;

ангельскъ ‘ангельський’, **апостольскъ** ‘апостольський’, **браньскъ** ‘воєнний’, **єгуптьскъ** ‘єгипетський’, **женьскъ** ‘жіночий’, **осльскъ** ‘ослячий’, **плътъскъ** ‘плотський, тілесний, фізичний’;

иоулианинъ ‘Юліанин’, **ионинъ** ‘Йонин’, **марининъ** ‘Маріїн’; **адамовъ** ‘Адамів’, **аспидовъ** ‘зміїний, гадючий’; **змиквъ** ‘зміїв’, **иакововъ** ‘Яковів’, **исоусовъ** ‘Ісусів’, **издранлквъ** ‘Ізраїлів’;

безвиньнъ ‘невинний’, **безгрѣшьнъ** ‘безгрішний’, **безмилоствивъ** ‘немилосердний’, **безоумьнъ** ‘нерозумний’, **беспечальнъ** ‘безтурботний’, **бесправьдънъ** ‘несправедливий’, **бестьлѣньнъ** ‘нетлінний’;

прѣблагъ ‘дуже добрий’, **прѣвеликъ** ‘дуже великий’, **прѣдобръ** ‘пречудовий, доблесний’; **прѣдрагъ** ‘дорогий, дорогоцінний’; **прѣтьмьнъ** ‘дуже темний’; **прѣчистъ** ‘найчистіший, пречистий’;

богомѣдръ ‘божественно мудрий’, **вельлѣпъ** ‘чудовий’, **громъгласъ** ‘громоголосий’, **жестосръдъ** ‘жорстокосердий’; **доушепагоубьнъ** ‘який губить душі’; **доушеоуспѣшьнъ** ‘корисний для душі’; **соухоногъ** ‘який не володіє ногою; кульгавий’; **соухоржкъ** ‘який не володіє рукою’; **хоудосилъ** і **хоудосильнъ** ‘слабосилий’; **хоудоумъ** і **хоудоумьнъ** ‘нерозумний’;

III. Як утворилися наведені нижче прикметники? Які зміни відбулися в їхніх основах?

авраамль ‘Авраамів’, **безоумль**, **безоумль** ‘нерозумний’; **говаждъ** ‘яловичий’, **вельбждъ** ‘верблюжий’, **иаковль** ‘Яковів’, **кѣнажъ** ‘правителів, властителів’; **инорожъ** ‘єдиногорів’, **овьчь** ‘овечий’, **отьчь** ‘батьківський’.

IV. Чим, на Вашу думку, зумовлена наявність у старослов'янських текстах наведених нижче словотвірних варіантів? Визначте, якими словотворчими афіксами вони розрізняються.

адовъ – адовьнъ – адовьскъ – адьскъ ‘пекельний’;
градьнъ – градьскъ ‘міський’; **западьнъ – западьскъ** ‘західний’;
небесьнъ – небесьскъ ‘небесний’;
подънебесьнъ – поднебесьскъ ‘піднебесний’; **поустыньнъ – поустыньскъ** ‘пустельний’; **коньнъ – коньскъ** ‘кінний’;
чловѣчьнъ – чловѣчьскъ ‘людський’; **плѣтьнъ – плѣтьскъ – плѣтънъ** ‘тілесний, плотський’; **трьновъ – трьнѣнъ** ‘терновий’; **авраамовъ – авраамль** ‘Авраамів’;
иакововъ – иаковль ‘Яковів’; невинний’; **прозорьливъ – прозорьнъ** ‘прозірливий’;

бестыльнъ – нетыльнъ ‘нетлінний’; **безвиньнъ – невиньнъ** ‘невинний’; **бесправдьнъ – неправдьнъ** ‘несправедливий’; **безъловивъ – незъловивъ** ‘беззлобний’.

V. Чому, на Вашу думку, у старослов'янських текстах одночасно засвідчені присвійні прикметники **исанинъ** і **исаникъвъ** ‘Ісаїн’, **июдинъ** і **июдовъ** ‘Юдин’?

VI. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть нечленні прикметники і зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: *початкова форма, лексичне значення, розряд за значенням, рід, число, відмінок, синтаксична функція.*

иродъ во боѣаше сѧ иоана · вѣды и мѣжа праведъна и сѣа · и хранѣаше и (Map). і приклоучьшо сѧ дѣни потрѣбноу · егда иродъ рождѣствоу своемуу вечерѣ творѣаше кѣназемъ своимъ и тысьштьникомъ · і старешинамъ галиенскамъ (Map). придж на онъ полъ морѣ · въ странѣ гадаринскѣ (Map). подобно

естъ црьство нѣсѣное зрююу гороушѣноу (Ac). въ "о
въниде иѣ въ градъ самаренскъ · нарицаемъи соухарь
(Ac). гѣа емоу жена · ги ни почръпалника имаші и
стоуденець естъ глѣбокъ · отъ кждѣ оубо имаші водѣ
живѣ (Ac).

VII. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть членні прикметники і зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: початкова форма, лексичне значення, розряд за значенням, для якісних – наявність чи відсутність ступеня порівняння, рід, число, відмінок, синтаксична функція.

і дроугъгы рече емоу · сѣпрѣгъгы воловѣнѣхъ · коупихъ
патъ · і градѣ іскоуситъ іхъ (Зогр). тогда разгнѣвавъ
сѣ гнѣ домоу · рече рабоу своемоу · изиди на распѣтъѣ і
стѣгнѣ града і ништѣа і вѣдѣнѣа · і хромѣа і
слѣпѣа · въведи сѣмо (Зогр). і примъ чашѣ · і хвалѣ
въздавъ дастъ імъ гѣа · пиіте отъ неѣа вси се естъ
крѣвь моѣ · новаего завѣта (Зогр). гѣа же вамъ · ꙗко
не імамъ пити отъ плода сего лозѣнаго · до того дне ·
егда пиѣ съ вами · но въ црси дѣа моего · і въспѣвъше
изидоша въ горѣ елеонскѣа (Зогр). і пристѣпи къ
немоу єдина рабѣни гѣашти · і ты бѣ съ ісѣмъ
галиенскѣмъ (Мар). онъ же отъвѣцавъ рече · ꙗко
вамъ дано естъ разоумѣти таинаа црствіѣ нѣскааго ·
онѣмъ же не дано естъ (Мар). і възъпивъ гласомъ
велиемъ гѣа · что мнѣ і тебѣ иѣ сѣе бѣа въшѣиѣаго ·
закликаѣ та бѣмъ не мѣчи мене (Мар). гѣа емоу изиди
дше нечистѣи отъ члѣвка (Мар). влачаахъ и по
гостиньцоу градѣноуоумоу (Сунр). онъ же рече къ немоу ·
подвѣсите сѣа въниті скозѣ тѣсънаѣ врата (Ac).
заклінаѣ та бѣмъ живѣимъ да речеші намъ · аште ты

есі ѡть снѣ ба живааго (Ac). и съвзавъше и вѣса · и прѣдаша и понтѣскоумоу пілатоу · и҃кемоу (Ac). а снѣве свѣта изгнани бждѣтъ въ тѣмж кромѣцннжж (Ac).

VIII. Установіть, від яких прикметників і як утворено наведені нижче форми вищого ступеня порівняння (чоловічого роду). З'ясуйте їхнє лексичне значення. Поясніть у них фонетичні зміни. Використовуйте *Старославянський словарь (по рукописам X–XI веков) / Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – 2-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1999.*

вѣшши, глѣблии, грѣблии, дражни, тажни, хоужди, ширни; велічан, горьчан, добрѣи, краснѣи, любѣи, люцини і лютѣи, макъчан, мждрѣи, новѣи, притъчан, старѣи, тѣнъчан, тѣмнѣи, чистѣи, чьстѣи.

IX. Чому, на Вашу думку, наведені нижче ступені порівняння прикметників подані в уже згаданому виданні *Старославянський словарь* окремими статтями на відміну від наведених вище у вправі **VIII**, які подано як ступені порівняння при відповідних прикметниках?

болини, больши, болє прикм. ст. порівн. ‘більший; найбільший’ [с. 98]; **вацини, вацьши, ваце** прикм. ст. порівн. ‘більший’ [с. 167]; **горни, горьши, горє** прикм. ст. порівн. ‘гірший’ [с. 174]; **мьни, мьнши** прикм. ст. порівн. 1. ‘менший’; 2. ‘молодший’; 3. у знач. найвищ. ст. ‘найменший’ [с. 338]; **соулаѣи** прикм. ст. порівн. ‘кращий’ [с. 634], **тачан** прикм. ст. порівн. ‘гірший’ [с. 690]; **оуни і оунѣи** прикм. ст. порівн. ‘кращий’ [с. 740].

X. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть прикметники вищого і найвищого ступенів порівняння і зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: *початкова форма, лексичне*

значення, ступінь порівняння, іменний (нечленний) чи займенниковий (членний), рід, число, відмінок, синтаксична функція.

вѣ же ѿнѣ его старѣи на селѣ · і вѣко градѣ приближи
сѧ къ домоу · і слыша пѣниѣ і ликы · і призѣвавѣ
єдиного отѣ рабѣ · вѣпрашааше і (Зогр). вѣко ѿнове вѣка
сего · мѣдрѣше паче ѿновѣ свѣта (Зогр). и ты
виѣлѣоме земле юдова · ничимѣже мѣньши еси вѣ вѣдка
нюдовахѣ · ис тебе бо изидетѣ вѣлка · иже оупасетѣ люди
моѧ и излѣѣ (Сав). того ради бо и жродивы ѧ наречетѣ ·
іако ... хоуждѣшааго ради вѣсе погоубиша (Супр).

Література

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 115–122.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 172–184.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – С. 164–177.

Турбин Г.А. Старославянский язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 134–141.

Хабургаев Г.А. Старославянский язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 165–175.

Словники

Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков) / Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – 2-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1999. – 842 с.

ТЕМА 8

Лічильні слова

Слова на позначення чисел.
Прості та складені назви чисел.
Особливості їх творення й відмінювання

Питання до теоретичного матеріалу

1. На які розряди за значенням можна поділити лічильні слова старослов'янської мови?
2. На які групи за граматичними властивостями можна поділити слова на позначення чисел першого десятка?
3. Як утворювалися лічильні слова на позначення чисел другого десятка? Які особливості відмінювання цих слів?
4. Як утворювалися назви десятків? Які особливості відмінювання лічильних слів на позначення десятків?
6. Як утворювалися лічильні слова на позначення сотень? Як вони відмінювалися?
7. Як утворювалися порядкові лічильні слова? Як вони відмінювалися?
8. У чому полягала особливість позначення часу в старослов'янській мові?

Завдання

I. Знайдіть у наведених нижче уривках слова на позначення чисел і зробіть їх морфологічний аналіз.

вечероу же б'ывъшю · възлеже съ об'ѣма на десѣте
оученикома · і ѿджштѣмъ імъ рече · аминь глїж вамъ
(Зогр). єдинъ бѣ длъжнъ · пѣтыж сътъ динарь (Зогр).

ДРОУГАА ЖЕ ПАДЖ НА ЗЕМЛИ ДОБРѢ · І ДАѢХЖ ПЛОДЪ · ОВО
 СЪТО · ОВО ШЕСТЬ ДЕСАТЪ · ОВО ТРИ ДЕСАТИ (Мар). І
 ИШЕДЪШЕ ДСИ НЕЧИСТИИ · ВЪНИДЖ ВЪ СВИНИИ · І ОУСТРЪМИ
 СА СТАДО ПО ВРѢГОУ ВЪ МОРЕ · БѢ ЖЕ ИХЪ ѢКО ДЪВѢ
 ТЪСЯЩИ (Мар). ЕСТЬ ЖЕ ВЪ ЄР^аМѢХЪ НА ОВЧИИ КЖПѢЛІ ·
 ѢЖЕ НАРИЦАЕТЪ ВІТЕЗДА · ПЯТЬ ПРИТВОРЪ ИМЖШТІ (Ас).
 ИСЪ ЖЕ ТРОУЖДЪ СА ОТЪ ПЖТІ СЪДѢШАЕ ТАКО НА
 СТОУДЕНЦИ · ГОДИНА ЖЕ БѢ ѢКО ШЕСТАА (Ас). АШТЕ
 БЖДЕТЬ ОУ ЄТЕРА ЧЛКА · Ѡ · ОВЕЦЬ И ЗАВЛЖДІТЪ ЄДИНО О^т
 НИХЪ · НЕ ОСТАВИТЪ ЛІ ДЕВАТІ ДЕСАТ И ДЕВАТЪ НА ГОРАХЪ ·
 И ШЕДЪ ИЩЕТЪ ЗАВЛЖДЪШААГО · И АШТЕ ОБРАШТЕТЪ
 СА · АМИНЪ АМ^и ГЛІЖ ВАМЪ · ѢКО РАДОУЕТЪ СА О НЕИ ПАЧЕ ·
 НЕЖЕЛИ О ДЕВАТІ ДЕСАТЪ И ДЕВАТІ · НЕ ЗАВЛЖДЪШІИХЪ
 (Ас). АЩЕ ЛІ ТЕБЕ НЕ ПОСЛОУШАЕТЪ · ПАКЪ ПОИМИ СЪ
 СОБОЖ · ЄДИНОГО ЛІ ДЪВА · ДА ВЪ ОУСТѢХЪ ДЪВОЮ ЛИ ТРЕИ
 СЪВѢДѢТЕЛЬ · СТАНЕТЪ ВСѢКЪ ГЛЪ (Ас). БѢ ЖЕ ГОДИНА
 ТРЕТІА (Ас). ПРИВЕДЕ СА ЕМОУ ЄДИНЪ ДЛЪЖЪНИКЪ ТЪМѢ
 ТАЛАНТЪ · И НЕ ИМЖЦЮ ЕМОУ ЧТО ВЪЗДАТИ · ПОВЕЛѢ
 ЕМОУ ГЪ ПРОДАТИ СА (Сав). КТО ѢВО ТѢХЪ ТРИ ИСКРЪНЫ
 МЪНИТЪ ТИ СА БЪТИ (Сав). ДЪВОІ ЛЮДЪЕ ВЪ СІОНѢ ВЪ
 ВРѢМА ХВЪНѢИ МАЦѢ ПРІДЖ (Клоу).

II. З'ясуйте, які числа позначено в наведених нижче уривках
 відповідними літерами під титлами, і запишіть ці числа
 по-старослов'янськи.

ПРИМИ БОУКЪВИ ТВОИ · І НАПИШИ · Ѡ · (Зогр). А СЪАНОЕ НА
 ДОБРѢ ЗЕМІ · СЪ ЕСТЬ СЛЪШАИ СЛОВО И РАЗУМѢВАИ Є · І
 ПРИНОСИТЪ ПЛОДЪ ѢКО ПОДОБААТЪ И ТВОРИТЪ ОВО · Ѡ · ОВО · М ·
 ОВО · Г · (Мар). ІЄ ЖЕ ИСПАНЫ ДХА ЄТА · ВЪЗВАТИ СА ОТЪ
 ИОРДАНА · І ВЕДѢШАЕ СА ДХМЪ ВЪ ПОУСТЪИИ · К · ДНИИ ·
 ІСКОУШАЕМЪ ДИѢВОЛОМЪ (Мар). БѢ ЖЕ ТОУ ЄТЕРЪ ЧЛКЪ · Л · И

·Ѣ· лѣ имѣ въ недѣлѣ своемѣ (Ac). поздѣ же бѣвѣшю
 въ ·дѣ·жъ же годинѣ ноци (Ac). и шѣдѣ рабѣ тѣ обрѣте
 единого подрѣгѣ своихѣ · иже бѣ длѣжѣнѣ емоу ·рѣ· мѣ
 пѣназѣ (Ac). да посылѣши лазора въ домѣ оца моего ·
 имамѣ бо ·ѣ· брата моего (Cav). и възѣмѣ ·ѣ· пѣназа ·
 дастѣ гостѣникоу · и рече прилежи емѣ (Cav). въ пон ·
 еѣгѣ · ѡ мѣа · гла ·рѣ· рѣе гѣ притѣчѣ сѣж (Und).

III. Поділіть наведені нижче лічильні слова на розряди за значенням; від нечленних форм порядкових лічильних слів утворіть членні.

вѣторѣ, девѣтѣ, девѣтѣ, девѣтѣнадесятьнѣ,
 десятеро, десятѣ, десятѣ, двѣдѣсятьнѣ, двѣа, двѣа
 десяти, двѣа на десяти, двѣои (дѣвоа, дѣвоѣ), двѣвѣ
 сѣтѣ, осмонадесятьнѣ, осмѣ, осмѣ, прѣвѣ, патѣ, патѣ,
 патѣ на десяти, патѣ сѣтѣ, патѣдесятьнѣ, седмѣ,
 седмѣ, седмѣдесятьнѣ, сѣто, третѣи, тридесятьнѣ, триѣ
 (три), четѣртѣтѣ, четѣри, кѣдинѣ, кѣдинѣ на десяти.

IV. Утворіть словосполучення з наведених нижче лічильних слів та іменників.

дѣва (оба), дѣвѣ (обѣ): чловѣкѣ, врачѣ, рѣтан,
 сѣнѣ, гостѣ, слово, блюдо, полѣ, вельможа, рѣжа, нога;
 триѣ, три, четѣри, четѣри: братѣ, вои, волѣ, голѣбѣ,
 коло, морѣ, има, жена, овѣца, кость, боѣкѣ, дѣци;
 патѣ, шѣсть: законѣ, мѣжѣ, врабѣи, рѣбарѣ, домѣ,
 звѣрѣ, лѣто, кѣнига, дѣвица, козѣла.

V. З'ясуйте, які лічильні слова входять до складу твірних словосполучень, на базі яких виникли наведені нижче прикметники. Установіть спосіб їх творення.

ДЕСАТИСТРОУНЫНЪ, **ДЕСАТЬСТРОУНЫНЪ** ‘десятиструнный’;
ДЪВПОМОСТИТЪ ‘двоповерховий’; **ДЪВОНАДЕСАТЕЛОУЧЫНЪ**
‘той, що має дванадцять променів’; **ТРИМЕНЬНЪ** ‘названий
трьома іменами’, **ЧЕТВРЬТОДЬНЪНЪ** ‘чотириденний’,
ШЕСТОКРИЛАТЪ ‘шестикрилий’, **ШЕСТОКРИЛЬНЪ** ‘шестикрилий’.

Література

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 123–132.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 184–192.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – С. 177–181.

Турбин Г.А. Старославянський язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 141–145.

Хабургаев Г.А. Старославянський язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 175–178.

ТЕМА 9

Дієслово

Класи дієслів. Теперішній час. Система майбутніх часів.
Простий та сигматичний аорист. Імперфект. Перфект.
Плюсквамперфект. Наказовий спосіб. Умовний спосіб.
Інфінітив. Супін. Активні дієприкметники теперішнього
і минулого часів. Функції активних дієприкметників у реченні.
Конструкції з давальним самостійним

Питання до теоретичного матеріалу

1. Які граматичні категорії були властиві старослов'янському дієслову?
2. Як поділялися дієслівні форми за способами словозміни?
3. Які основи існували у старослов'янського дієслова? Як їх виокремити?
4. Пригадайте, яких змін міг зазнавати у праслов'янську епоху кінцевий приголосний основи інфінітива.
5. За якою ознакою поділялися на класи старослов'янські дієслова?
6. Які дієслова належали до нетематичних?
7. Чим відрізнялася система часів старослов'янського дієслова від системи часів у сучасній українській мові?
8. Як утворювалися форми теперішнього часу тематичних дієслів? Які фонетичні зміни праслов'янської доби відбито в особових закінченнях?
9. Як утворювалися форми теперішнього часу нетематичних дієслів?
10. Які форми майбутнього часу існували в старослов'янській мові? Як вони утворювалися?
11. Чому в старослов'янській мові існувало чотири форми минулого часу?
12. Яку дію позначав аорист?

13. Від яких основ інфінітива утворювався простий (асигматичний) аорист?
14. Чому суфіксальний аорист отримав назву сигматичного?
15. Як утворювався сигматичний аорист від основи інфінітива на голосний?
16. Які існували типи сигматичного аориста від основи інфінітива на приголосний? У чому полягала відмінність між ними?
17. Яку дію позначав імперфект?
18. Як утворювався імперфект? Від чого залежав вибір суфікса при утворенні форм імперфекта?
19. Як утворювалися форми перфекта? Які додаткові відтінки значення передавали форми перфекта?
20. Як утворювалися форми плюсквамперфекта? Які додаткові відтінки значення передавали форми плюсквамперфекта?
20. Як утворювалися форми умовного способу?
21. Як утворювалися форми наказового способу? Яких фонетичних змін зазнав у праслов'янський період кінцевий приголосний основи?
22. Яку функцію у старослов'янській мові виконував супін?
23. Яка система дієприкметників існувала в старослов'янській мові?
24. Як утворювалися короткі активні дієприкметники теперішнього часу?
25. Як утворювалися короткі активні дієприкметники минулого часу?
26. Які відмінкові форми активних дієприкметників теперішнього і минулого часів не містили дієприкметникових суфіксів?
27. Як відмінювалися короткі активні дієприкметники теперішнього і минулого часів?
28. Як утворювалися повні (членні) форми дієприкметників? Як вони відмінювалися?
29. Як утворювалися короткі пасивні дієприкметники теперішнього часу?
30. Як утворювалися короткі пасивні дієприкметники минулого часу?
31. Як відмінювалися короткі пасивні дієприкметники теперішнього і минулого часів?

Завдання

I. Визначте основу інфінітива наведених дієслів, ураховуючи фонетичні зміни кінцевого приголосного основи у праслов'янську добу.

вести, ити, класти, мести, моци, пеци, рещи, стрѣци, сѣци.

II. Визначте класи наведених дієслів.

брати, бѣти, вѣдѣти, гѣбнѣти, дати, жити, жати, лѣгати, мести, мѣти, мати, пеци, писати, ходити, цѣловати, читати, гаси.

III. З'ясуйте, за допомогою яких словотворчих засобів утворилися наведені нижче похідні від дієслів **ити** і **ходити**, порівняйте старослов'янські лексеми з відповідними дієсловами в сучасних українській та російській мовах.

вѣзити 1. 'зійти, піднятися'; 2. 'зійти, вирости'; 3. 'піти, відійти'; **вѣнити** 'увійти'; **донти** 'прийти, дійти'; **занти** 'зайти, піти'; **нанти** 'зійти (на когось); увійти'; **прити** 'прийти, дійти, прибути'; **низѣти** 'зійти вниз, спуститися'; **подѣти** 'увійти, підійти'; **понти** 'піти, вирушити'; **пронти** 1. 'пройти (крізь щось)'; 2. 'пройти, обходити'; 3. 'проникнути, поширитися'; 4. 'пройти (мимо)'; **прѣити** 1. 'перейти, переправитися; пройти; обійти'; 2. 'пройти (крізь щось)'; 3. 'піти, відійти (на певну відстань)'; **сѣнити** 1. 'зійти вниз, спуститися; піти (про дощ і под.)'; 2. 'піти, вийти';

вѣходити 'входити'; **доходити** 'доходити'; **заходити** 'заходити'; **находити** 'наставати'; **обѣходити** 'обходити, ходити навколо'; **оходити** 'іти, відходити'; **походити** 1. 'ходити, підходити, обходити'; 2. 'перебувати, жити'; **приходити** 'приходити, підходити'; **проходити** 1. 'проходити

(крізь щось), підходити'; 2. 'обходити (все, кругом)'; 3. 'розходитися, поширюватися'; **пр'ѣходити** 1. 'переходити'; 2. 'минати, проходити'; 3. 'проходити (через щось)'; **с'ѣходити** 1. 'сходити, спускатися, приходити; вирушати (в дорогу)'; 2. 'стікати, проливатися'.

IV. Чим, на Вашу думку, розрізнялися в старослов'янській мові наведені інфінітивні форми недоконаного і доконаного виду?

исъпати¹ -аѣ, -аѣши *недок.* 'висипати' і **исъпати² -плѣ, -плѣши** *док.* 'вісипати'; **обр'ѣзати¹ -аѣ, -аѣши** *недок.* 'обрізати' (здійснювати обряд обрізання) і **обр'ѣзати² -р'ѣжж, -р'ѣжеши** *док.* 'обрізати' (здійснити обряд обрізання).

V. Чим, на Вашу думку, можна пояснити наявність паралельних парадигм теперішнього часу в дієслова **ѣхати** 'їхати': **ѣдѣ, ѣдѣши...** і **ѣхаѣ, ѣхаѣши...**

VI. У наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів знайдіть дієслівні форми теперішнього часу, схарактеризуйте їх (*визначте особу, число, дієвідміну*) і перекладіть сучасною українською літературною мовою.

**и вѣставъ архіереи · и рече ємоу · ничесоже ли
отвѣштаваєши · что си на тѣ съвѣтельствоуѣтъ
(Ac). глѣ ємоу жена самарѣнѣни · како ты иудеи съ
просіши оу мене піті · женѣ самарѣнѣнѣ сѣща · не
прикасаѣтъ бо сѣ иудеи самарѣнех (Ac). штѣвѣщає
имь родителѣ єго и рѣсте · вѣ вѣвѣ · тѣко съ єсть
сынѣ наю · и ако слѣпъ роди сѣ · како же ѣнѣ видѣтъ ·
не вѣвѣ · ли кто ємоу отврѣзе очи · вѣ не вѣвѣ · самого
вопросѣ (Ac). възрѣте на птица нѣскыѣ · како не
сѣѣтъ ничесоже ни жѣнѣтъ · ни сѣбираѣтъ вѣ
жѣтѣница · и ѣць вашѣ нѣскы питаєтъ ѣ · не вѣ ли**

лоучьши ихъ есте (Сав). разѹмѣимъ цвѣтты сельныа . како растятъ . не троѹждайтъ са ни прадятъ (Сав). маловѣри не пыцѣте са . глѣже что ѣмъ ли что приемъ . и въ что одеждемъ са . всего бо сего погании просатъ вѣстъ бо (дѣцъ) вашъ нѣскы . яко трѣбоуете всѣхъ сихъ (Сав). хотѣшеи миняти отъ сѣдоу къ вамъ . не възмагайтъ . ни иже отъ тѣдоу не прѣходатъ къ намъ (Сав). нына же съде оутѣшаетъ са . а ты страждеша (Сав). а жителе англї сятъ . ѣко же оубо плѣвели събираятъса и угнемъ съжизаитъся (Унд). они же рѣша хоцеша ли да шедъше изъверемъ . онъ же рече ни (Унд). въсѣѣвты добрѣ сѣма ѣнъ члѣвчскы естъ . а село естъ въсѣ миръ . добро же сѣма си сятъ ѣнове црствитѣ . а плѣвели сятъ ѣнове неприѣзнани (Унд).

VII. У наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів знайдіть форми простого майбутнього часу, схарактеризуйте їх (визначте особу, число, дієвідміну) і перекладіть сучасною українською літературною мовою.

і помѣнѣ петръ глѣ иѣовъ іже рече емоу . ѣко прежде даже кокотъ не възгласитъ . три кратты отъврѣжеша са мене (Мар). еліко аще съважете на земли . бѣдетъ съвазано на нѣсхъ . и еліко аще раздрѣшите на земли . бѣдетъ раздрѣшено на нѣсхъ . пакы аминъ глѣж вамъ (Ас). да егда придетъ зъвавты тѣ . речетъ ти . дроѹже посади въше (Сав). тако бѣдетъ въ с°кнѣчѣнне вѣка сего . посълетъ гъ англѣ сво^ . и съвержатъ Ѡ коньцъ земля въса съблазны . и творѣша безаконие . и въврѣжатъ ѣ въ печь угнѣнѣ . тоѹ бѣде плачъ и скръжетъ зъбомъ . тогда

праведъни просвѣтатъся ѿбо и слънъце · въ црствѣ
ѡца моего (Унд).

VIII. У наведенихъ нижче уривкахъ зі старослов'янськихъ текстівъ знайдіть складені форми майбутнього часу, схарактеризуйте їхъ і перекладіть сучасною українською літературною мовою.

і събъиваетъ сѧ имъ прѡрочество исанно глѣжшее ·
слоухомъ оуслышите и не имате разоумѣти · і зъраце
оузрите и не имате видѣти (Мар). штънелі оубо
въстанетъ гднъ домоу · и затворитъ двѣри · и начнете
вънѣ стоѣти · и тлѣци въ двѣри глѣше · ги отврѣзи намъ
(Ас). вьсе еліко имаші продаждъ · и раздан ништимъ ·
и имѣти имашн съкровиште на нѣсхъ (Ас). аште же не
послоушаетъ ихъ · рьци цркви · аще же и о цркви неродіти
въчнетъ · да вждетъ ті ѿбо и ѡзъвичникъ и
мъитаръ (Ас). и пришѣдъ зъвавъы тѧ и оного · речетъ
ти · даждъ семоу мѣсто · и тогда начнешн съ
стоудомъ послѣднее мѣсто држати (Сав).

IX. У наведенихъ нижче уривкахъ зі старослов'янськихъ текстівъ знайдіть форми простого аориста, схарактеризуйте їхъ (визначте особу, число, установіть форму інфінітива) і перекладіть сучасною українською літературною мовою.

по немъ ѡченици его идѡ (Сав). и отъпоуць народъ
възиде на горѡ единъ помолитъ сѧ (Сав). рече гъ
свѣтильникъ тѣлоу естъ око (Сав). изиде сѣмн
сѣятъ сѣмене своѡго · и кгда сѣѡаше · ово паде при
пѣти · и попрыано бысть · пѣтица нѣсьныѧ позобаша
к · а дроугокъ паде на камене · и прозавъ оусъше зане
не имѣаше влагы · а дроугокъ паде посрѣдѣ трыниѧ · и

вѣзрасте тръник и подави ꙗ · а другоѣ паде на земли добръ · и прозавѣ сътвори плодъ сътворицеѣж (Остр). вѣдовица сі оубогаа · боле вѣсѣхъ вѣврѣже · вѣсі во сіи · от избѣтѣка своего · вѣврѣгж въ д^арты · а сі о лишеніѣ своего · вѣсе имѣниѣ еже имѣаше вѣврѣже (Ac). въ оно^в въ слѣдѣ нѣа нѣж народі мнози от галилеѣа и декаполѣ и от иерлѣма (Ac). и тогда же пріѣж оучениці его · и чюждаахж сѣ ѣко съ женоѣж глѣаше (Ac). и отѣпоуць народъ възиде на горѣ единѣ · помолитѣ сѣ (Cav). приде врагъ его и вѣсѣѣѣ плѣвелѣ посрѣдѣ пѣшеница и штиде · егда же прозавѣ трѣва · и плодъ сътвори · тогда и ѣвисѣ плѣвелѣ (Унд).

Х. У наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів знайдіть форми сигматичного аориста, схарактеризуйте їх (визначте різновид аориста: сигматичний аорист від основи на голосний, сигматичний аорист нетематичний (архаїчний) від основи на приголосний, сигматичний аорист тематичний (нового типу) від основи на приголосний; особу, число, установіть форму інфінітива) і перекладіть сучасною українською літературною мовою.

тогда начнете глѣти · ѣхомъ прѣдѣ товоѣж и піхомъ (Ac). и птіца нѣснѣѣа вѣселіша сѣ въ вѣтві его (Ac). воини же ємѣше нѣа вѣсѣа и къ канафѣ архієреові · идеже кнѣжнѣці и старьці събѣраша сѣ (Ac). дѣва льжа сѣвѣдѣтелѣ рѣсте · сѣ рече · можж разоріті црковѣ ѣжіж · и трѣми дѣньми сѣзѣдаті ѣж (Ac). члѣка дѣва вѣнидoste въ црковѣ помоліт сѣ (Ac). рѣша же ємоу пакѣи · чѣто сътвори тебѣ · како отврѣзе очи твои · ѣвѣца имѣ · рѣх вамѣ юже · и не слѣишасте (Ac). они же оукоріша и и рѣша · тѣи оученикѣ єси того · мѣ же м^осеови єсмѣ оученици (Ac).

и дързѣвъ въниде къ пилатоу · и проси тѣлесе
исоусова · пилатъ же диви сѧ · аще оуже оумьрѣтъ · и
призѣвавъ сътъника · въпроси · аще оуже оумьрѣтъ
(*Остр*). кѣде естъ рожды сѧ црѣ юудѣискъ · видѣхомъ
бо звѣздѧ его на вѣстоцѣ · и придохомъ поклонитъ сѧ
емѸ (*Сав*). видѣвъше же звѣздѧ въздрадовашѧ сѧ
радостниѧ велиеѧ зѣло · и въшѣдъше въ храмниѧ
видѣшѧ отроцѧ съ марнеѧ мѣтерниѧ его · и падъше
поклонишѧ сѧ емоу · отъврьзъше съкровица принесошѧ
емѸ дарты · злато и ливанъ · и змурьнѧ · и отъвѣтъ
приимъше въ сѣнѣ · не възвратишѧ сѧ къ иродоу · нѣ
ниѣмъ пѣтъмъ отидѧ въ странѧ своиѧ (*Сав*).

XI. У наведенихъ нижче уривкахъ зі старослов'янськихъ текстівъ знайдіть форми імперфекта, схарактеризуйте їх (*визначте особу, число, установіть форму інфінітива*) і перекладіть сучасною українською літературною мовою.

и прохождааше сквозѣ градѣи и вѣсі · оучѧ · и шествіе
твора въ ермѣтъ (*Ас*). петръ же идѣаше по немъ из
далече · до двора архіереова · и въшѣдъ вънѣтръ ·
сѣдѣаше съ слоугами · відѣті хотѧ коньчинѧ (*Ас*).
архіерен же и старці · и сьнемъ весь · искаахѧ лѣжа
съвѣдѣтельствѧ на иѣа ѣко да оубіѣтъ и · и не
обрѣтѧ (*Ас*). и тогда же прідѧ оучениці его · и чюждаахѧ
сѧ ѣко съ женоѧ глѧаше · и никтоже не рече чесо
ищеші · лі чѣто глѣши съ нимъ (*Ас*). и начашѧ
цѣловати и глѣжце радоуи сѧ црѣю иудеискъ и виахѧ и
по главѣ трѣстиѧ · и пльваахѧ на нь · и прѣгтыбаѣще
колѣна поклонѧахѧ сѧ кмоу (*Ас*). излѣзъ же ис кораблѣ
петръ · и хождаше по водѣ и приде къ їсѸ (*Сав*). члкъ
єдинъ съхождаше отъ иерѣслама въ ерихѧ · и въ

развоіникы въпаде (Сав). и събра вса архіереа и кѣнижники людскыа · и въпрошаше а кѣде х̄с раждаетъ са (Сав).

ХІІ. У наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів знайдіть форми перфекта, схарактеризуйте їх (визначте особу і число, поясніть структуру) і перекладіть сучасною українською літературною мовою.

тогда начнете гл҃ати · ꙗхомъ прѣдъ тобою и піхомъ · и на распятіихъ нашихъ оучилъ ны еси (Ас). слышавъ же иѣъ рече емоу · еште єдіного не доконьчалъ еси · все еліко имаші продаждъ (Ас). гл҃а еи иѣъ добрѣ рече ꙗко мѣжа не имамъ · пыть бо мѣжь имѣла еси (Ас). отвѣшташа и рѣша емоу · въ грѣсѣхъ тѣи родилъ са еси весь · и тѣи ли нѣи оучиши (Ас). адо въспомѣни како приалъ еси благаа въ животѣ своемъ (Сав). аже свѣтъа цр҃кѣви съ ратнѣж ксте прѣали · то и тѣи оставивше вынѣ град(а) прѣвѣыванте (Супр). пришедше же рави г҃на рѣша емоу · г҃и не добре ли сѣма сѣвѣлъ еси на селѣ своемъ (Унд).

ХІІІ. У наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів знайдіть форми плюсквамперфекта, схарактеризуйте їх (визначте особу і число, поясніть структуру) і перекладіть сучасною українською літературною мовою.

гл҃а еи иѣъ даждъ ми піті · оученици бо его ошлі бѣахъ въ градъ · да брашѣна коупатъ (Ас). сѣсѣді же и і бѣахъ видѣлі и прѣжде · ꙗко просітель бѣ · гл҃аахъ · не съ лі естъ сѣдані и проса (Ас). сице рѣсте родителѣ его · ꙗко воѣшете са иудеи · юже бо са бѣхъ съложили иудеи · да аще кто исповѣстъ х̄а · о҃лжченъ съньмица бждетъ (Ас).

XIV. У наведеному нижче тексті схарактеризуйте форми минулого часу. Знайдіть написання, які свідчать про занепад зредукованих. Порівняйте наведений уривок із відповідним уривком зі Святого Письма сучасною українською літературною мовою.

въ оно^в · пришѣдѣ іѣ въ домѣ петровѣ · видѣ тѣщѣ
 емоу лежашѣ и волѣшѣ огньмѣ · и коснѣ сѣ еі рѣцѣ ·
 и остави ѣж огнь · и вѣста и слоужаше емоу · поздѣ же
 вѣвѣшю · принесоша емоу вѣсѣны многы · и изгна
 ѣхы словомѣ · и вѣхѣ волѣщихѣ ицѣли · тако да
 сѣконьчатѣ сѣ реченое · исаіемѣ прѣомѣ · глѣщѣмѣ
 тѣ волѣзни наша приатѣ · и волѣзни понесе (Сав).

(Мт 8: 14–17).

Розшифрування написаних під титлами слів

въ оно^в = въ оно время

глѣщѣмѣ = глаголющѣмѣ

ѣхы = доухы

іѣ = ісусъ

XV. Порівняйте наведені нижче тексти (*Притчу про сіяча*) із Маріїнського та Остромирового євангелій. Якими дієслівними формами і конструкціями ці тексти відрізняються? Чим, на Вашу думку, це зумовлено?

се изиде сѣянѣ да сѣетѣ · і сѣяшѣ оумоу · ово оубо падѣ при пѣти · і придѣ птица неѣскыѣ и позобашѣ ѣ · дроугаа же падѣ на каменехѣ · ѣже не имѣашѣ землѣ мѣногы · і авѣе прозавѣ · зане не имѣше глѣбинѣ землѣ · сѣянѣ оу же	изиде сѣянѣ сѣятѣ сѣмене свогго · и кгда сѣяаше · ово паде при пѣти · и попрыано бысть · прытица нѣсѣныѣ позобашѣ ꙗ · а дроугок паде на камене · и прозавѣ оусъше зане не имѣаше влагы · а дроугок паде посрѣдѣ тръниѣ · и
---	--

<p>восиѣвъшо присвадж · і зане не имѣхъ корениѣ исъхъ · а дроуга падж въ трънии · і възиде тръник и подави ѣ · дроугаа же падж на земли добрѣ · і даѣхъ плодъ · ово съто · ово шесть десѣтъ · ово три десѣти (<i>Мар</i>)</p> <p>(Мт 13: 3–8)</p>	<p>възрасте тръник и подави к · а дроугок паде на земли добрѣ · и прозавѣ сътвори плодъ сътворицеж (<i>Остр</i>)</p>
---	--

XVI. У наведеній на с. 15–19 "Притчі про блудного сина" із Зографського та Остромирового євангелій знайдіть форми умовного способу і порівняйте їх. Яка з форм давніша?

XVII. У наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів знайдіть форми умовного способу, схарактеризуйте їх і перекладіть сучасною українською літературною мовою.

аште не вимъ пришьлъ і глалъ імъ · грѣха не вж імѣли (*Зогр*). Ѡвѣща иѣъ и рече еи аще ви вѣдѣла^а даръ бѣжи · и кто естъ глѣи ті даждъ мѣ піті · ты бі просіла оу него и далъ ти бі водж живж (*Ас*). Ѡ вѣка нѣстъ слышано · ѣко кто отврѣзе очи слѣпоу рожденоу · аще не би о^т ба бѣилъ · не могъ би творити ничесоже (*Ас*). а бѣи бо минжлъ смокве имѣла бѣи смокви змиа гнѣздо свок бе съмръти · нѣ приде къ смокви и оусуши ѣж (*Супр*).

XVIII. У наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів знайдіть форми наказового способу, схарактеризуйте їх і перекладіть сучасною українською літературною мовою.

рече тѣ глѣж вамъ · не вѣмъ вас о^т кждѣ есте · штѣстжпѣте отъ мене · вѣсі дѣлателе неправдѣ (*Ас*).

заповѣди вѣси · не оуби не прѣлюбвы сътвори · не оукради не лъжи съвѣдѣтель бѣди · чьти дѣца и мѣтрѣ твои (Ac). овни за ланигѣ оударіша глѣще · прорыци намъ хѣ кто естъ оударен тѣ (Ac). глѣ еи ибѣ · иди и пригласи мѣжа свѣго и приди сѣмо (Ac). остави же водоносѣ свои жена · и иде въ градъ и глѣ члѣкомъ · прѣдѣте видѣте члѣка · иже рече мѣнѣ · всѣ елико сътворихъ (Ac). и помаза емоу очѣ брѣнѣемъ · и рече емоу иди оумы сѣ въ кѣпѣли сілѣамѣ (Ac). ги · нѣвсѣмъ достоинъ да въ домъ мои вѣнидѣши · нѣ тѣкъмо рѣци словомъ · и ицѣлѣветъ отрокѣ мои (Ac). не пыцѣте сѣ дѣшеж своеж · что гасте · ли что пиете · ни тѣломъ вашимъ въ что облѣчете сѣ · вѣзрите на птица нѣскѣна (Cav). отѣвѣща же петрѣ рече емоу ги · аще тѣ е^{си} повели ми прити къ сѣбѣ · іс же рече емоу приди (Cav). и глѣ імѣ іс · надѣвите сѣ тако азъ есмѣ и не боите сѣ (Cav). и имѣ его вѣпаше · и глѣ вѣздаждѣ ми имѣже еси длѣжѣнъ (Cav). дѣче авраме помилоуи ма · и посѣли лазора да омочитѣ конѣць прѣста своего въ водѣ · и оустоудитѣ азѣкъ моѣ (Cav). и въ время жѣтѣвѣ рекѣ жѣтелемъ · шѣдѣше изѣверѣте прѣжде плѣвелъ · и съважѣте ѣ въ снопы · ѣко съжеци · а пѣшеницѣ съверѣте въ житѣницѣ мож (Унд).

XIX. У наведенихъ нижче уривкахъ зі старослов'янськихъ текстівъ знайдіть форми супіна, схарактеризуйте їх і перекладіть сучасною українською літературною мовою.

и отѣпоуцѣ народъ вѣзиде на горѣ единъ помолитѣ сѣ (Cav). изиде сѣѣни сѣѣатѣ сѣмене свокго (Oстр). тѣ бо иродъ посѣлавъ ѣтѣ иоана · і съваза и въ темници · иродѣдѣ ради женѣ филипа брата своего (Мар). и

пріде жена отъ самаріѡмъ · почръпатъ воды (Ac). пріде во снь члчъ възискатъ · и спстъ погывьшіихъ (Ac). їс же простръ рѡжжъ мтъ его (Cав).

XX. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть активні дієприкметники і зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: *початкова форма, членний чи нечленний, час, рід, число, відмінок, синтаксична функція.*

рече же ємоу єтеръ · їи аште мало єсть спсажциихъ сѡ (Ac). рѡша же слышавъшен · кто можетъ спсенъ быти (Ac). како не оудовь имжциимъ богатство · въ црство бжіє вьнті (Ac). вьнемѣте штъ кьнижьнікъ · хотациихъ въ одеждахъ ходіті · и любациихъ цѣлованіѣ на тръжцихъ (Ac). відѣвъ же єтеръ въдовіцъ оубога · вьмѣтажциъ тоу · дьвѣ лептѣ (Ac). имѣи оуши слышати да слышитъ (Ac). въ "о чкъ єтеръ пріде къ исоу · искүшаѡмъ и и глѡ (Ac). воини же ємъше иѡа вѣсѡ и кь канафѣ архієреові (Ac). оні же отъвѣштавъше рѡша · повиненъ єсть смръті (Ac). и ишедъ вонъ плака сѡ горько (Ac). · и пристѡпи кь ємоу єдіна рабъні глѡжци · и ты вѣ съ исоумъ галієнскымъ (Ac). и оузрьѣвъ же народъни · възиде на гора · и ѣко сѣде · пристѡпиша кь ємоу оученици его · и отврѣзь оуста своѣ оучааше ѡ глѡ (Ac). глѡ ємоу жена самарѣнъни · како ты иудєи съ просіши оу мене піті · жены самарѣнъниѡмъ сѡца (Ac). въ "о прѣходаѡ їсъ · відѣ чка слѣпа о" родства · и въпросіша и оучениці его глѡште · оучітелю · кто съгрѣші · съ лі родітелѣ его · да слѣпъ роді сѡ (Ac). мьнѣ подобаетъ дѣлаті дѣла посѣлавъшааго ма · доньдеже денъ єсть (Ac). иде же и оумты сѡ и пріде відѡ · сѡсѣді же и і

бѣахъ видѣли и прѣжде · ꙗко проситель бѣ · гл҃аахъ · не
 съ ли естъ сѣдши и проса (*Ac*). въ о҃нъ вѣшедъшоу ꙗсоу
 въ капернаоумъ · пристѣпи къ немуу сътъникъ · м҃ла и
 и гл҃а (*Ac*). гл҃а емоу ꙗсъ азъ пришедъ ицѣлѣхъ и · и
 отъвѣщавъ сътъникъ рече емоу (*Ac*). слышавъ же иѣъ
 диві са емоу · и рече градѣциимъ по немъ · ам҃і гл҃ѣхъ
 вамъ (*Ac*). и мимоходѣще хоулаѣахъ юго · покываѣще
 главами своими · и гл҃ѣще · оуба · разарѣаши цр҃кве · и
 трѣми дньми съзидаѣа · сѣси са самъ и съниди съ
 кр҃ста (*Ac*). поздѣ же бѣвѣшоу въ ·д· ѣж же годинѣхъ
 ноци приде къ нимъ ꙗс по мороу хода · и видѣвѣше і
 оученици его по мороу ходѣща · оубоаша са гл҃ѣще
 (*Сав*). а сѣщеі въ корави поклониша са емоу гл҃ѣще ·
 ꙗко тѣ еси въ истинѣ бѣжиі снѣ (*Сав*). и шѣдъ рабъ тѣ
 обрѣте единого подроу҃гъ своихъ · иже бѣ длѣжънъ
 емоу ·р·мъ (= сътомъ) пѣназы · и имъ его вигаше · и
 гл҃а въздаждъ ми имѣже еси длѣжънъ (*Сав*).
 видѣвѣше же подроу҃зи его бѣваѣщаа · съжалиша си
 зѣло · и пришѣдъше съказаша ꙗви его · вса бѣвѣшаа
 (*Сав*). и въ адѣ възведъ очи свої · въ мѣкахъ съы ·
 оузырѣ аврама из далеча и лазора на лонѣ его (*Сав*).
 самарѣнинъ же етеръ градѣи приде къ немуу · и
 видѣвѣ і мл҃рдова · и пристѣпѣ оваза гавы его
 възливаа олѣі и вино · възъмъ же і на скотъ свої (*Сав*).
 всакъ възносмі са съмѣраетъ са · и съмѣрамі са
 възноситъ са (*Сав*). подвѣно естъ цр҃ство нѣсное ·
 чл҃вкоу сѣвѣвѣшоу добре съма · на селѣ своемъ (*Унд*).

XXI. У наведених уривках зі старослов'янських текстів
 знайдіть пасивні дієприкметники і зробіть їх морфологічний

аналіз за такою схемою: *початкова форма, членний чи нечленний, час, рід, число, відмінок, синтаксична функція.*

і тоу оучааше на стнѣмицихъ ихъ · славимъ вьсѣми (Мар). въ "о вѣниде иѣтъ въ градъ самаренскъ · нарицаемъи соухаръ (Ac). штѣвѣща онъ и рече · члкъ нарицаемъи иѣтъ · врѣниє сѣтвори · и помаза очи мои (Ac). ꙗко отрокъ мои лежитъ въ домоу моемъ ослабленъ · люте вѣко страждѣ (Ac). егда зѣванъ вѣдеша на бракъ · не сяди на прѣднѣимъ мѣстѣ (Cav). не вѣсте ли яко огню неогасакмоу быти (Cynp). и сѣвѣравъше плѣкты свои · прѣплочъше рѣкѣ рекѣмъи доунавъ · плѣнаахъ ѿракиѣ (Cynp).

XXII. У наведеному нижче тексті схарактеризуйте дієслівні форми (особові форми, форми інфінітива, супіна, дієприкметника). Знайдіть конструкції зі зворотом "давальний самостійний", поясніть його структуру і перекладіть сучасною українською літературною мовою. Знайдіть слова, у яких сполуки **рь, рѣ, ль, лѣ** позначають складотворчі сонорні. Порівняйте наведений уривок із відповідним уривком зі Святого Письма сучасною українською літературною мовою.

Притча про блудного сина

чловѣкъ нѣкѣи имѣ двѣ сына · і рече мѣни сѣнъ ю боу · бже даждь ми · достоінѣи часть имѣнѣ · і раздели іма имѣнѣ · і не по мѣнозѣхъ днѣхъ · сѣвѣравъ все мѣни сѣнъ · отиде на странѣ далече · і тоу расточи имѣник свои живѣи блѣдно · і живѣшоу же емоу вьса · бысть гладъ крѣпкъ на странѣ тои · і тѣ начатъ лишати са · і шѣдъ прилѣпи са кѣдиномъ отъ житель тоѣи страны · і посѣла і на села свои · пастъ свинѣи · і желааше насытити чрѣво свои отъ рожѣи ѣже

ѡдѡахъ свиинѡ . і никѡтоже дагааше ємоу . въ себе же
пришьдѡ рече . коликоу наймьникѡ ѡца моєго избѡиваѡтъ
хлѡби . азъ же съде гладѡмъ гѡвнѡ . въставѡ идѡ къ
ѡцю моємоу . и рекѡ ємоу . ѡче съгрѡшихъ на небо і
прѡдѡ товоѡ . оуже нѡсмѡ достоинѡ нарешти сѡ ѡнѡ
твои . сътвори ма . іако єдиноє отѡ наймьникѡ твоихѡ .
и въставѡ іде къ ѡцу своємоу . юще же ємоу далече
сѡцю . оузрѡ и ѡць єго . и мнѡ ємоу бѡистѡ . и текѡ
паде на вѡнѡ єго . и облобѡза и . рече же ємоу сынѡ . ѡче
съгрѡшихъ на небо и прѡдѡ товоѡ . оуже нѡсмѡ
достоинѡ нареци сѡ сынѡ твои . сътвори ма . іако
єдиноє отѡ наймьникѡ твоихѡ . рече же ѡць къ рабѡмѡ
своимѡ . изнесѡте одеждѡ прѡвѡжѡ . и облѡцѡте и . и
дадите прѡстень на рѡкѡ єго и сапогы на нозѡ . и
приведѡше тельць оупитѡвѡи . заколѡте . и ѡдѡше да
веселимѡ сѡ . іако ѡнѡ мои съ . мрѡтѡвѡ бѡ и оживѡ .
изгѡблѡ бѡ и обрѡте сѡ . и начаша веселити сѡ . бѡ же
ѡнѡ єго старѡи на селѡ . и іако градѡ приближи сѡ къ
домоу и слыша пѡниѡ и ликѡ . и призѡвавѡ єдиноє отѡ
рабѡ . въпрашааше . чѡто оубо си сѡтъ . онѡ же рече
ємоу . іако братѡ твои приде и закѡла ѡць твои . тельць
оупитѡнѡ . іако сѡдрава и приѡтѡ . разгнѡваѡвѡ же сѡ .
и не хотѡбаше вѡнѡити . ѡць же єго ишьдѡ молѡбаше и . онѡ
же отѡвѡштаѡвѡ рече ѡцу своємоу . се колико лѡтъ
работѡѡ тебѡ . и николиже заповѡди твоєѡ не
прѡстѡпихѡ . и мѡнѡ николиже не далѡ єси козѡлатѡ . да
сѡ другѡи моими възвеселилѡ сѡ бѡихѡ . кгда же ѡнѡ твои
изѡдѡи твоє имѡникѡ . съ любѡдѡицами . приде . закла ємоу
тельць питѡмѡи . онѡ же рече ємоу чѡдо . тѡи вѡсегда съ
мѡноѡ єси . і вѡса моѡ твоѡ сѡтъ . възвеселити же сѡ и

въздрадовати подобаше · како братъ твои съ · мрътвъ бѣ
и живе · изгьвалъ бѣ и обрѣте сѧ (Лк 15: 11–32).

(Остр)

Розшифрування написаних під титлами слів

Ѡць = отьць

Ѡцоу = отьцоу

Ѡче = отьче

Ѡнъ = сынъ

XXIII. У наведеному нижче тексті схарактеризуйте дієслівні форми (особові форми, форми інфінітива, дієприкметника). Знайдіть конструкції зі зворотом "давальний самостійний", поясніть його структуру і перекладіть сучасною українською літературною мовою. Знайдіть лексичні омоніми і прокоментуйте в них наслідок занепаду зредукованих. Порівняйте наведений уривок із відповідним уривком зі Святого Письма сучасною українською літературною мовою.

Легенда про п'ять хлібів і дві рибини

въ оно^в · видѣвъ іѣ много народъ · и милосѣрдовавъ · исцѣли недѣжънѣа имъ · поздѣ же бѣвъшоу припадѣ оуче(ни)ци его глѣще поусто є мѣсто · и годъ юже минѣ · отъпѣсти народы · да шѣдѣше въ окръстѣнѣа вси · коупатъ себѣ брашѣна · іѣ же рече имъ · дадите въ имъ гасты · они же глѣша · не имамъ сѣде · тѣкмо · ѣ · хлѣвъ · и двѣ рибѣ · онъ же рече принесѣте сѣмо · и повелѣ народоу · възлеци по трѣвѣ · и примѣ · ѣ · хлѣвъ · и обѣ рыбѣ и възьрѣвъ на нѣо сѣти · и прѣломъ дастъ оученикомъ хлѣвы · а оученици народомъ · и ѣша вси и насытиша сѧ · и възаша избытъкы оукроухомъ · ѣ · кошъници плѣнѣ · и гадъшихъ бѣ · мжжѣ · ѣ · тысащѣ ·

развѣ ж ентъ и дѣтні · и абие подвиже оученикы · вьлѣсти
въ корабь · и варити на ономь полоу · дондеже
отъпоуститъ народы (Мт 14: 14–22)

(Сав).

XXIV. Знайдіть морфологічні старослов'янізми в уривках із поезій Тараса Шевченка. Поясніть, що це за дієслівні форми і за якими ознаками ви їх вирізнили в тексті. Які стилістичні функції вони виконують?

Слава тобі, Шафарику,
Вовіки і віки!
Що звів еси в одно море
Слав'янській ріки!
"Єретик"

Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний,
Проспав еси степи, ліси
І всю Україну.
"Чигрине, Чигрине"

І поживе Давид на світі
Немалі літа,
Одрях старий, і покривали
многими ризами його,
А все-таки не нагрівали
Катюгу блудного свого"
"[Царі]"

Прийшли, і город обступили
Кругом, і город запалили.
Владимир-князь перед народом
Убив старого Рогволода,
Потя народ, княжну поя,
отиде в волості своя,

Отиде з шумом. І растрлі ю,
Тую Рогніду молодую,
І прожене ю, і княжна
Блукає по світу одна,
Нічого з ворогом не вдіє.

"[Царі]"

Спочивши, скорбная, скажи,
Прорци своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони, лихі ...

"Осія. Глава XIV"

Література

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 132–166.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 192–238.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – С. 182–230.

Турбин Г.А. Старославянський язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 145–183.

Хабургаев Г.А. Старославянский язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 179–219.

ТЕМА 10

Прислівник

Питання до теоретичного матеріалу

1. Наведіть приклади найдавніших (первинних) старослов'янських прислівників.
2. Від яких частин мови утворювалися похідні прислівники у старослов'янській мові?
3. Якими способами утворювалися старослов'янські прислівники?
4. Які групи прислівників за значенням можна виокремити у старослов'янській мові?
5. Чи є в сучасній українській мові прислівники, відомі ще старослов'янській мові? Наведіть приклади. Яке походження таких прислівників?

Завдання

I. Серед наведених прислівників виокремте первісні та похідні. За якою ознакою їх розмежовують?

абик 'відразу', **дома** 'вдома', **допоздѣ** 'пізніше', **инако** 'іншим способом', **когда** 1. 'коли'; 2. 'коли-небудь'; **мало** 1. *при позначенні міри* 'небагато'; 2. *при позначенні часу* 'недовго'; 3. *при позначенні кількості* 'небагато, мало'; **нѣнѣ** 'нині', **неоудобѣ** 'незручно, складно'; **пакѣты** 'знову', **равьскѣты** 'як раб', **тоу** 1. 'там, у тому місці'; 2. 'тут, на цьому місці'; 3. 'тоді, у той час'; **оуже** 'вже'; **оутрѣ** 'завтра, наступного дня'; **калѣ** 'ледь-ледь', **кше** 'ще', **ьдро** 'швидко'.

II. З'ясуйте, від яких твірних основ і за допомогою яких словотворчих засобів утворилися наведені прислівники.

БЛАГООБРАЗНО 'добропорядно', **БРЪЗО** 'швидко', **ВЕСЕЛО** 'весело', **ВРЪМЕННО** 'тимчасово', **ВЪРНО** 1. 'з вірою'; 2. 'з довірою'; **ВЪЧНО** 'вічно', **ДИВНО** 'дивно', **ДОБЛЬНО** 'доблесно', **ДОБРО** 'добре', **ДОВОЛЬНО** 'достатньо', **ИЗВЪСТНО** 'безсумнівно, точно'; **КРЪПЪКО** 'міцно', **ЛГЪКО** 'легко', **ЛЖКВНО** 'підступно, лукаво'; **ПРАВЪДНО** 1. 'справедливо'; 2. 'правдиво, щиро'; **ЧЪСТНО** 'з повагою, пошанно'; **РАДОСТНО** 'радісно', **РАЗОУМНО** 'розумно', **СИЛЬНО** 'сильно, потужно'; **ТИХО** 'тихо; *перен.* лагідно, покірно'; **ЧИСТО** 'чисто, ясно'; **ЧЪСТНО** 'з повагою, пошанно';

ГРЪДЪ 'грізно', **ДОБРЪ** 1. 'добре; правильно'; 2. 'красиво'; **ДРЪЗЪ** 'сміливо', **МЖДРЪ** 'мудро', **ЗЪЛЪ** 'погано', **КРЪПЪ** 'міцно', **ЛЪПЪ** 'красиво', **ЛЮТЪ** 1. 'жорстоко, люто, страшно'; 2. 'сильно'; **ОБЪЧЫНЪ** 'зазвичай', **ОСТРЪ** 'швидко, рішуче'; **СОУРОВЪ** 'жорстоко'; **ТАИНЪ** 'таємно';

ДАЛЕЧЕ 1. 'далеко'; 2. 'довго'; **ДАЛЕ** 'далі', **ДОБЛЕ** 'доблесно', **ДРЕВЛЕ** 'раніше, колись'; **ИНАЧЕ** 'ще', **ТАЧЕ** 'потім';

ЗАПРЪВА 'спершу, передусім'; **ЗАОУГРА** 'вранці'; **ИЗДАВНА** 'здавна', **ИЗДАЛЕЧА** 'здалеку'; **ИСПРЪВА** 1. 'спочатку'; 2. 'на початку'; **ОТЪПРЪВА** 'спочатку'; **СЪПРЪВА** 'спершу'; **СЪПРОСТА** 1. 'зовсім, цілком'; 2. 'майже';

ВЛАДЪЧЪСКЪТЪ 'як владика', **ВРАЖЪСКЪТЪ** 'по-ворожому', **ВЪСАЧЪСКЪТЪ** 'по-всякому', **ГРАДЪСКЪТЪ** 'публічно', **ГРЪЧЪСКЪТЪ** 'по-грецьки', **ЛАТИНСЪСКЪТЪ** 'по-латинськи', **МЖЪСКЪТЪ** 'мужньо', **ПЪСЪСКЪТЪ** 'по-собачи', **РАБЪСКЪТЪ** 'як раб'; **ЦЪСАРСЪСКЪТЪ** 'по-царськи'; **ЖРОДЪСКЪТЪ** 'нерозумно, по-дурному';

ПРЪДОБРО 'чудово', **ПРЪБИЗЛИХА** 'надмірно, занадто'; **ПРЪМЖДРО** 'премудро', **ПРЪСЛАВНЪ** 'незвичайно, дивовижно';

ДОСЬДЕ ‘до цього місяця’; **ДОКОЛѢ** ‘до якого часу’, **ДОСЕЛѢ** ‘досі, дотепер’; **ДОТОЛѢ** ‘доти, до тих пір’; **ОТЪСЕЛѢ** ‘віднині’; **ОТЪТОЛИ** 1. ‘з того часу’; 2. ‘звідти’; **ОТЪТОЛѢ** 1. ‘з того часу’; 2. ‘від цього, тому’; **ОТЪТЖДОУ** ‘звідти’; **ОТЪТЖДѢ** ‘звідти’; **ЄДИНОМЖДРЬНО** ‘єдиномушно’, **САМОХОТЪНѢ** ‘з власної волі’, **СТРЪМОГЛАВЪ** ‘вниз головою’.

III. З яких непрямих відмінків іменників (без прийменників та з прийменниками) утворилися наведені нижче прислівники?

ВРЪХОУ ‘нагорі, згорі’; **ВЪТОРИЦЕЖ** ‘вдруге’, **НИЗОУ** 1. ‘внизу’; 2. ‘вниз’; **НИЗЪ** 1. ‘внизу’; 2. ‘вниз’; **ГОРѢ** 1. ‘вгору’; 2. ‘нагорі, вгорі’; **ДОЛОУ** ‘вниз’, **ДОЛѢ** ‘внизу’, **ДОМА** ‘вдома’, **ДОВОНИ** ‘додому’, **ДЪНИЖ** ‘удень’, **КРОМѢ** ‘осторонь, віддалік’; **СРѢДѢ** ‘посередині’; **СЪТОКРАТИЦЕЖ** ‘устократ’; **СЪТОРИЦЕЖ** ‘устократ’; **БЕСПРѢСТАНИ** ‘безперестанно, постійно’; **ВЪЗНАКЪ** ‘навзнак, горілиць’; **ВЪКОУПѢ** 1. ‘разом’; 2. ‘одночасно’; **ВЪСОУК** ‘даремно, без користі’; **ЗАОУТРА** ‘уранці’, **ИСКОНИ** 1. ‘споконвіку’; 2. ‘на початку’; **ОКРЪСТЪ** ‘навколо’.

IV. Згрупуйте наведені прислівники за суфіксами і визначте, від яких займенникових основ і як вони утворені.

ВСЕГДА ‘завжди’, **ВСЬДЕ** 1. ‘всюди’; 2. ‘завжди, у всіх випадках’; **ВСЬАКО** ‘у всьому, зовсім’; **ВСЬАМО** ‘скрізь, у всі боки’; **ВСЬЖДОУ** ‘скрізь’, **ВСЬЖДѢ** ‘скрізь’, **ИНАКО** ‘інакше’, **ИНАМО** ‘в інше місце’, **ИНОГДА** 1. ‘колись’; 2. ‘іншим разом’; **ИНЪДЕ** ‘в іншому місці’, **ИНЖДОУ** ‘в іншому місці, іншим шляхом, з іншого місяця’; **ИНЖДѢ** ‘іншим шляхом’, **КАМО** 1. ‘куди’; 2. ‘куди-небудь’; **КОГДА** 1. ‘коли’; 2. ‘коли-небудь’; **КЖДОУ** 1. ‘яким шляхом’; 2. ‘звідки’; **ОВОІАКО** ‘в обох випадках’, **ОВОІЖДОУ** ‘по обох боках’, **ОВОІГДА** ‘іноді’, **ОНЪДЕ** ‘там’, **СЪДЕ** 1. ‘тут’; 2. ‘сюди’; **ОТЪКЖДОУ** ‘звідки’, **ОТЪКЖДѢ** ‘звідки’, **ОТЪСЕЛѢ** ‘віднині’, **ТАМО** 1. ‘там’; 2. ‘туди’; **ТАМО** 1. ‘там’; 2. ‘туди’; **ТЖДОУ** 1. ‘тут, цією дорогою’; 2. ‘звідти’.

V. Поясніть, чим зумовлена наявність у старослов'янській мові наведених нижче словотвірних варіантів. Прокоментуйте фонетичні зміни в кінці основи.

дръзо і дръзѣ ‘сміливо’; **законьно і законьнѣ** ‘за законом’; **издалеча і издалече** ‘здалеку’; **кротъко і кротъцѣ** ‘покірно, терпляче’; **лювьзно і лювьзнѣ** ‘з любов'ю’; **мирьно і мирьнѣ** ‘мирно’; **прилежно і прилежнѣ** ‘старанно’; **право, правѣ, правты, правь, правѣ** ‘правильно’; **различь, различьно і различьнѣ** ‘відмінно, інакше’; **сладъко і сладъцѣ** ‘солодко, перен. приємно’; **твьрдо і твьрдѣ** ‘надійно, міцно’; **тажько і тажьцѣ** ‘тяжко, складно’; **гасно і гаснѣ** ‘ясно, чітко’.

VI. Знайдіть у наведених уривках зі старослов'янських текстів прислівники і схарактеризуйте їх (група за значенням, первісні чи похідні, для похідних – від якої частини мови утворені, спосіб творення).

бѣ же тоу стадо свино пасомо при горѣ (Мар). і рече ємоу · аще снѣ еси бѣжн · врьзи сѧ отъсѣдоу низъ (Мар). и отъвѣщавъ рече тѣ вам · не вѣмъ васъ отъ кждоу есте (Ac). г҃ла еи и сѣ · иди и пригласи мѣжа св҃его и приди сѣмо (Ac). вѣ врьма оно · воини имѣше ꙗса · ведоша и вѣнжтръ на дворъ иже єсть преторъ (Oстр). а мѣитарь издалече стоѣ · не хотѣаше очі възвесті на ꙗво · нѣ вѣше вѣ прѣсі своѣ г҃ла · бже милостивъ бжди мѣнѣ грѣшнїкоу (Ac). г҃ла еи и сѣ · иди и пригласи мѣжа своєго и приди сѣмо (Ac). онѣ же рече ємоу чѣдо · тѣ всегда сѣ мѣноѣ еси · і всѣ моѣ твоѣ сѣтѣ (Зогр). тогда начьнете г҃латі · вѣхомъ прѣдѣ товоѣ и пѣхомъ (Ac). то аще трѣвѣ сельнѣж днѣсѣ сѣщѣ · а оутро вѣ печь вѣлагаѣщѣ сѣ · бѣ тако одѣетѣ (Cав). рѣша же ємоу кто тѣ єстѣ · г҃ла не вѣмъ · вѣса кѣ фарисеомъ · иже бѣ иногда слѣпъ (Ac). обаче г҃лѣж вамѣ · штѣ селѣ

оузьріте сѣна члѣвъ · сѣдаца о деснѣхъ сілѣ · и грьдѣць на облацѣхъ нѣснѣнихъ (Ac). і не по мѣнозѣхъ днѣхъ · събъравъ · все мѣни снѣ · отиде на странѣ далече · і тоу расточи імѣнѣе свое живѣи блѣдѣно (Зогр). Ѡвѣшта члѣкъ и рече имъ · о семъ бо дѣвѣно естѣ · ѣко вѣи не вѣсте о^т кждоу естѣ и отврѣзе очи мои (Ac). ѡнъ же рече ни еда како вѣстрѣжаще плѣвелѣ · вѣстрѣгнете и съ ними пѣшеницѣ · оставите коупѣно расти до жатѣи (Унд). многомъ же съвѣдѣтелѣмъ прістѣпавѣшемъ · послѣдъ же прістѣпавѣша · дѣва льжа съвѣдѣтелѣ рѣсте (Ac). тогда начатѣ ротіі са и клаті · ѣко не знаѣ члѣка · и авне коурѣ вѣзгласі и поманѣ петрѣ глѣ и сѣвъ · іже рече емоу · ѣко прѣжде даже коурѣ не вѣзгласітъ · трі кратѣи отврѣжеши са мене · и ишедъ вонъ плака са горько (Ac).

VII. Знайдіть у наведених уривках зі старослов'янських текстів означальні прислівники вищого і найвищого ступенів порівняння і схарактеризуйте їх (*початкова форма, як утворено ступінь порівняння*).

горе же чѣкоу томоу · імѣже снѣ чѣскі прѣданѣ бѣдетѣ · добрѣе емоу ви бѣло · аште са ви не родилѣ чѣкъ тѣ (Зогр). відѣвъ же и и сѣ · пріскрѣвѣна сѣща · рече · како не оудобѣ имѣцимъ богатство · вѣ црство бѣжіе вѣниті · оудобѣнѣ бо естѣ вельбѣдоу скозѣ и глѣнѣ оуши проити · неже богатоу вѣ црство бѣжіе вѣниті (Ac). и рече · вѣ истинѣ · глѣж вам · ѣко вѣдовица сі оубога · боле вѣсѣхъ вѣврѣже (Ac).

VIII. Установіть, від яких прислівників і як утворено наведені нижче форми вищого ступеня порівняння. З'ясуйте їхнє лексичне значення. Поясніть у них фонетичні зміни. Використовуйте *Старославянський словарь (по рукописям X–XI веков) / Под ред.*

Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – 2-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1999).

ближе, извъѣстьнѣк, мѣножак, ниже, подвижнѣк, прилежнѣк, простѣк, скорѣк, славнѣк, спѣшьнѣк.

ІХ. Чому, на Вашу думку, наведені нижче ступені порівняння прислівників подані в уже згаданому виданні *Старославянський словарь* окремими статтями на відміну від наведених вище у вправі **VIII**, які в словнику подано як ступені порівняння при відповідних прислівниках?

БОЛК *присл. ст. порівн.* ‘більше’ [с. 99]; **ВЪШЕ** *присл. ст. порівн.* ‘вище’ [с. 161]; **ВШЕ** *присл. ст. порівн.* ‘більше’ [с. 161]; **ЛОУЧЕ** *присл. ст. порівн.* ‘краще’ [с. 311]; **МЪНК** *присл. ст. порівн.* ‘менше’ [с. 339]; **СОУЛѢК** і **СОУЛЕ** *присл. ст. порівн.* ‘краще’ [с. 634]; **ХОУЖДЕ** *присл. ст. порівн.* 1. ‘менше’; 2. ‘гірше’ [с. 768];

НАИВШЕ *присл.* 1. ‘найбільше, найбільшою мірою’; 2. ‘зазвичай’ [с. 348]; **НАИПАЧЕ** *присл.* 1. ‘найбільше’; 2. ‘дуже’ [с. 348].

Література

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 167 – 172.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 239–244.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К.: Вища школа, 1983. С. 230–233.

Турбин Г.А. Старославянський язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 183–184.

Хабургаев Г.А. Старославянський язык / Г.А. Хабургаев. – М.: Просвещение, 1986. – С. 220–229.

ТЕМА 11

Службові частини мови. Вигук

Прийменники. Післяйменники.
Сполучники. Частки. Вигук

Питання до теоретичного матеріалу

1. Які службові частини мови засвідчені у старослов'янській мові?
2. Наведіть приклади найдавніших (первісних) старослов'янських прийменників.
3. Як утворювалися похідні (нові) прийменники?
4. Як поділяються старослов'янські сполучники за походженням? Наведіть приклади.
5. Як поділяються старослов'янські сполучники за лексико-граматичним значенням? Наведіть приклади.
6. Які розряди часток за лексико-граматичним значенням можна виокремити в старослов'янській мові? Наведіть приклади.
7. Наведіть приклади вигуків, засвідчених у старослов'янській мові.

Завдання

I. Поділіть наведені прийменники на первісні та похідні (нові). Яке походження останніх? Порівняйте старослов'янські прийменники з відповідними прийменниками в сучасних українській та російській мовах.

без (бес), близъ, въ, до, за, из (ис), кромѣ, къ, между, на, надъ, о (об), отъ, окръжъ, предъ, при, по, подъ, про, противъ, съ, оу.

II. У наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів знайдіть прийменники і схарактеризуйте їх (*первісні чи похідні (нові); якщо похідні, то як утворилися; з якими відмінками вживаються*).

ПОДОВЬНЪ ЕСТЬ ЧЛКОУ · СЪЗЪДАВЪШЮ ХРАМИНЖ БЕЗЪ
ОСНОВАНЪЪ (Зогр). ВРЪМА МОЕ БЛИЗЪ ЕСТЬ ОУ ТЕБЕ
СЪТВОРЖ ПАСХЖ СЪ ОУЧЕНИКЪТЪ СВОІМИ (Зогр). НИИ ПРИДЖ
КОРАБЛИ ОТЪ ТИВЕРИЪДЪТЪ · БЛИЗЪ МЪСТА · ІДЕЖЕ ЪША
ХЛЪВЪТЪ (Зогр). ОБЪ НОШЪТЪ ВЪСЖ ТРОУЖДЪШЕ СА · НЕ ІАХОМЪ
НИЧЬСОЖЕ (Зогр). І СЪДАШТЮ ЕМОУ НА ГОРЪ ЕЛЕОНЦЪ
ПРЪМО ЦРКВИ (Зогр). ЪДЪШНІХЪ ЖЕ БЪАШЕ МЖЖЪ · ПАТЬ
ТЪСАШТЬ · РАЗВЪ ЖЕНЪ І ДЪТНІ (Зогр). АШТЕ ЖЕ
СЪГРЪШІТЪ БРАТРЪ ТВОИ · ІДІ И ОБЛІЧИ І МЕЖДЮ СОВОЖ И
ТЪМЪ ЄДИНЪМЪ (Ас). ОУЗЪРЪВЪ ЖЕ ІСЪ МНОГЪ НАРОДЪ
ОКРЪСТЪ СЕБЕ · П°ВЕЛЪ ІТІ НА ОНЪ ПОЛЪ (Ас). И ПРОХОЖДАШЕ
СКОЗЪ ГРАДЪИ И ВЪСІ · ОУЧА · И ШЕСТВІЕ ТВОРА ВЪ ЕРМЪ
(Ас). ПРИДЕ ВРАГЪ ЕГО И ВЪСЪЪ ПЛЪВЕЛЪ ПОСРЪДЪ
ПЪШЕНИЦА И УТИДЕ (Унд). КАДИЛО ПРИНОСИМЪ ПРЕДЪ ТА
ГІ (Син. тр). ПРИХАЖДААХЖ ЖЕ ЗВЪРІК... И СЪДЪАХЖ
ОКРЖГ ТЪЛЕСОУ КЮ (Сунр). ТЪ ИШЕДЪ НА ПОХОДЖ ПОДЪГЪ
РЪКЖ (Сунр). ПРОТИВЖ МАНАСТЪРОУ... СЪЗЪДА ЦРЪКЪВЕ
СВАТАГО ПРЪВОМЖЧЕНИКА СТЕФАНА (Сунр).

III. У наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів знайдіть післяйменники і з'ясуйте, з якими відмінками вони вживаються.

І ДРОУГЪТЪ РЕЧЕ · ЖЕНЖ ПОАХЪ · І СЕГО РАДИ НЕ МОГЖ
ПРИТИ (Зогр). ТЪ БО ИРОДЪ ПОСЪЛАВЪ ІАТЪ ИОАНА · І
СЪВЪЗА И ВЪ ТЕМНИЦИ · ИРОДИЪДЪТЪ РАДИ ЖЕНЪТЪ ФИЛИПА
БРАТРА СВОЕГО (Мар). СЕГО РАДИ ПРИТЪЧАМИ ИМЪ ГЛІЖ ·
ЪКО ВИДАЩЕ НЕ ВИДАТЪ · І СЛЪШАЩЕ НЕ СЛЪШАТЪ НИ

разоумѣваѣтъ (Мар). да аще кто исповѣстѣ х̄а · о^тлженѣ сънмища вѣдетѣ · сего радѣ родителѣ его рѣсте · ꙗко въздрасѣ иматѣ (Ас). сѣбота члѣка радѣма бѣис(тѣ) · а не члѣкѣ сѣботѣ радѣ (Ас). отѣць твои кѣного дѣла грѣха адама ис породѣ изведе (Сунр).

IV. У наведенихъ нижче уривкахъ зі старослов'янськихъ текстівъ знайдіть сполучники сурядності і схарактеризуйте їх (за лексико-граматичнимъ значеннямъ: еднальні, протиставні, розділові; за походженнямъ: первісні чи похідні).

члѣкъ етерѣ сътвори вечерѣ вельѣ · і възъѣва мѣногѣ · і посѣла рабѣ свои въ годинѣ вечера · рече зъванымъ градѣте (Зогр). чѣто во естѣ оудовѣе решти · отѣпоуштаѣтъ ти сѣ грѣси твои · ли решти възставѣ ходи · нѣ да оувѣсте ꙗко власть иматѣ ѣнѣ чѣкѣ на земли (Зогр). а сѣное на камене · сѣ естѣ слышани слово і авие съ радостниѣ приемла е · не иматѣ же корене въ себѣ · нѣ врѣменѣно естѣ (Мар). възпросѣша и оученици его глѣште · оучителю · кто съгрѣши · сѣ ли родителѣ его · да слѣпъ родѣ сѣ (Ас). отвѣща ѣсѣ · ни сѣ съгрѣши ни родителѣ его · нѣ да вѣватѣ сѣ дѣла божи на немѣ (Ас). не пыцѣте сѣ дѣшеѣ свои · чѣто гасте · ли чѣто пиете · ни тѣломѣ вашимѣ въ чѣто облѣчете сѣ (Сав). вѣлѣзѣшу емоу въ корабѣ оулеже вѣтрѣ · а сѣщеі въ корабѣ поклонѣша сѣ емоу (Сав). не осѣждайте · да не осѣждени вѣдете (Остр). ово нѣхѣ избиша ово же прогнаша (Сунр).

V. У наведенихъ нижче уривкахъ зі старослов'янськихъ текстівъ знайдіть сполучники підрядності і схарактеризуйте їх (за лексико-граматичнимъ значеннямъ: часові, причинові, умови, мети, порівняльні; за походженнямъ: первісні чи похідні).

і посъла рабѣ своиѣ въ годинѣ вечера · рече
 зъванымъ градѣте · ꙗко оуже готова сѣтъ всѣ (Зогр).
 азъ ꙗко сѣно исохъ (Син. пс). не по мѣногѣ же
 пристѣпше стояштеи рѣша петрови въ истинѣ и
 ты отъ нихъ еси · ꙗко и бесѣда твоѣ авѣ та творитъ
 (Мар). і хотѣаше и оубити и не можааше · ꙗко бо
 воѣшаше сѣноана · вѣды и мѣжа праведѣна и сѣна
 (Мар). другога же падѣ на каменехъ · ꙗже не
 имѣаша земля мѣногы · і авѣе прозавѣ · зане не
 имѣше глѣвинны земля (Мар). і рече емоу дѣволъ
 аще сѣно еси бѣжи · рыци каменію семоу да бѣждѣтъ
 хлѣбѣты (Мар). егда же приближи сѣно время плодомъ
 посъла рабѣ своиѣ къ дѣлательемъ приѣти плодъ его
 (Мар). црство бѣжіе · подобно естъ квасоу · іже
 приемъши жена · сѣкры въ мѣцѣ трі сѣтъ · дондеже
 въскыснѣ всѣ (Ас). блажени нищіи дѣхъ ꙗко тѣхъ
 естъ црство нѣбсное · в(л)ажени плачѣштини сѣно ꙗко
 ти оутѣшатъ сѣно (Ас). ѡвѣща и сѣно и рече еи аще ви
 вѣдѣла даръ бѣжи · и кто естъ глѣни ті даждѣ ми пѣти ·
 ты вѣ просіла оу него и далъ ти вѣ водѣ живѣ (Ас).
 мѣнѣ подобаетъ дѣлаті дѣла посълавъшааго ма ·
 дондеже денъ естъ (Ас). аште бѣждѣтъ оу етера члѣка
 ·р· овецъ и заблѣдѣтъ едіно оу нихъ не оставѣтъ лі
 девѣті десѣти и девѣтъ на горахъ · и шедѣ ищѣтъ
 заблѣждѣшааго · и аште обрѣштѣтъ сѣно · аминѣ ам^ни
 глѣж вамъ · ꙗко радуѣтъ сѣно о неи паче · нежели о
 девѣті десѣтѣхъ и девѣті · не заблѣждѣшіихъ (Ас).
 всѣхъ длѣгъ твоі оставихъ тебѣ · понеже моли ма · не
 подобаше ли и тебѣ помиловати подроуга своего ·
 ꙗкоже и азъ тебе помиловахъ (Сав).

VI. У наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів знайдіть частки і визначте їх розряд за лексико-граматичним значенням (*фразові; формотворчі*).

і г҃ла іма і҃с · вѣроуєта ли · ѣко мож се створити · г҃ласте ємоу · єі г҃и (Зо҃гр). видѣша етерні отъ оученикъ его нечистама рѣкама сирѣчь не омъвенама ѣдѣца хлѣбы (Зо҃гр). кого хоштете отъ обою · отъпоуштѣ вамъ · вараавѣ ли іли іѣа (Зо҃гр). съ ли естѣ ѿнъ ваю · его же въ г҃летѣ · ѣко слѣпъ роди сѣ · како оубо нѣмѣ видить (Зо҃гр). пастыри · рѣша дроугъ къ дроугоу · прѣидѣмъ оубо до витѣвѣма (Зо҃гр). се изиде сѣмѣи сѣбатъ (Ма҃р). достоинно ли естѣ дати кинѣсъ кесареви или ни (Ма҃р). господьнѣа кѣтъ заповѣдъ кже глаголетъ · бѣди вамъ · єи · єи · и ни · ни (Супр). да вѣскрѣснетъ богъ и разидѣтъ сѣ врази к҃го (Супр).

VII. У наведених нижче уривках зі старослов'янських текстів знайдіть вигуки і з'ясуйте, яку функцію вони виконують. Порівняйте їх із відповідними вигуками в сучасних українській та російській мовах.

ѡ жено велиѣ естѣ вѣра твоѣ (Зо҃гр). горе же непраздѣнѣмъ и доуштимъ въ тѣ дѣни (Ма҃р). и г҃лѣще · оуба · разарѣши цр҃кве · и трѣми дѣньми съзидаѣ · сїси сѣ самъ · и съниди съ крѣста (Ас). рѣша благо же благо же видѣсте очи наші (Син). ѡвѣ мѣнѣ оубѣ мѣнѣ · повѣжденъ въхъ мѣжи сими свѣтѣнимѣ (Супр). оу горе мѣнѣ іако сѣнѣдъ кѣмъ огнѣа вѣчнаго · оу горе мѣнѣ іако жиште кѣмъ дѣяволе (Супр).

VIII. У пам'ятках старослов'янської мови засвідчено вигуки **алелюїа, аминь**. Вони дійшли до нас через церковнослов'янську мову. Поясніть їхнє значення та сферу використання. З'ясуйте їхнє походження, використавши *Етимологічний словник української мови*.

Література

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – С. 172–184.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – С. 244–252.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. С. 233–239.

Турбин Г.А. Старославянский язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 183–184.

Хабургаев Г.А. Старославянский язык / Г.А. Хабургаев. – М. : Просвещение, 1986. – С. 229–240.

СИНТАКСИС

ТЕМА 12

Особливості синтаксичної будови старослов'янської мови

Порядок слів у реченні.

Способи вираження головних і другорядних членів речення.

Особливості узгодження та керування.

Конструкції з подвійними відмінками. Структурні типи речень

Питання до теоретичного матеріалу

1. Яким був порядок слів у реченні в старослов'янській мові? Порівняйте його з порядком слів у реченні у відомих Вам слов'янських мовах.
2. Якими частинами мови виражався простий підмет у старослов'янській мові?
3. Які види складеного підмета засвідчено у старослов'янській мові?
4. Які види присудка були відомі старослов'янській мові?
5. Які види означень засвідчено у старослов'янській мові? Чим вони виражалися? У чому полягала специфіка означення у старослов'янській мові?
6. Які види додатків були відомі старослов'янській мові? Чим вони виражалися?
7. Які види обставин засвідчені у старослов'янській мові? Чим вони виражалися?
8. У чому полягала специфіка конструкцій із подвійними відмінками? Які подвійні відмінки засвідчено у старослов'янській мові? Яка синтаксична роль других відмінків?

9. Які види односкладних речень були наявні у старослов'янській мові?
10. Які типи складних речень існували у старослов'янській мові?
11. Які види підрядних речень можна виокремити у старослов'янській мові?
12. Який зворот називають "давальним самостійним"? Із яких структурних елементів він складається? Які значення міг передавати "давальний самостійний"? Як його потрібно перекладати сучасною українською літературною мовою?

Завдання

I. У наведених реченнях зі старослов'янських текстів визначте підмет і схарактеризуйте засоби його вираження.

і прѣходаштѣ иѣви · по немь идете ·ѣ· слѣпца · зовѣшта і глѣѣшта (*Зогр*). оумрѣтъ же и богатѣтъ · и погребоша і (*Сав*). не по мѣногоу же пристѣпше стоѣштен рѣша петрови (*Мар*). і ни желѣзномъ жжемь его никтоже не можааше съвѣзати (*Мар*). послѣдъ же пристѣплѣша · дѣва лѣжасѣвѣдѣтелѣ рѣсте (*Ас*). въ тѣхъ же лежааше множество болаштинѣхъ · слѣпѣхъ хромѣхъ · чаѣцциихъ двѣженѣвъ въ водѣ (*Ас*). иѣъ же троѣждъ са отъ пѣті сѣдѣаше тако на стоѣденци (*Ас*). и пристѣплѣ едѣнѣ отъ кѣнижѣникѣ рече емоу (*Ас*).

II. У наведених реченнях зі старослов'янських текстів визначте присудок і схарактеризуйте засоби його вираження.

чловѣкъ бѣ домовитѣ иже насади виноградѣ і оплотомѣ і огради і ископа въ немь точило і созѣда въ немь стѣпѣ і вѣдастѣ и дѣлателемѣ и отиде (*Мар*). і ни желѣзномъ жжемь его никтоже не можааше съвѣзати · (*Мар*). онѣ же слѣшавѣ сѣн · прѣскрѣвенѣ бѣистѣ · бѣ бо богатѣ сѣло (*Ас*). онѣ же отѣвѣштавѣше

рѣша · повиненъ естъ съмръті (Ac). тогда начатъ ротіті сѧ и клѧті · ѣко не знаѧ члѧка (Ac). година же бѣ ѣко шестаа (Ac). никыже бо равъ можетъ двѣма гинома работати (Cав). кто же отъ васъ пекы сѧ · можетъ възложити на тѣло свое (Cав). излѣзъ же ис кораблѣ петръ · и хождаше по водѣ и приде къ їсѸ · вида же вѣтръ лють оубоѧ сѧ · и нача потаплѣти сѧ (Cав). члѧкъ єдинъ бѣ богатъ · и облачаше сѧ въ порьфурж и въ оусонъ (Cав).

III. У наведених реченнях зі старослов'янських текстів визначте головні та другорядні члени речення і схарактеризуйте їх.

і авие посълавъ цѣрь воина · повелѣ принести главж его (Map). егда же приближи сѧ врѣма плодомъ посъла равты свои къ дѣлателемъ прияти плодъ его (Map). і възведе и дивволъ на горж вѣсокж · показа ємоу всѣька цѣрствитѣ възселеныѧ въ чѣсѣь врѣменьнѣь (Map). между нами и вами пропасть велика оутвърди сѧ (Cав). петръ же идѣаше по немъ из далече · до двора архиреева · и въшедъ вънѣтръ · сѣдѣаше съ слоугами · видѣті хотѧ коньчинж (Ac). пріде бо снъ члѧчь възискатъ · и сїстъ погывьшихъ (Ac). оузърѣвъ же и сѣь многъ народъ окръстъ себе · пѣвелѣ иті на онъ полъ (Ac). милосръдовавъ же гѣ раба того · отъпоустити і длѧгъ отъдастъ ємоу (Cав). и въ адѣ възведъ очи свої · въ мжкахъ сы · оузърѣ аврама из далеча и лазора на лонѣь его (Cав). самарѣнинъ же етеръ градъ приде къ ємоу · и видѣвъ і млѣрдова · и пристѣпъ оваза гзвѣь єго възливаѧ олѣи и вино · възъмъ же і на скотъ свої · приведе же і въ господж · и прилежаше емъ (Cав). посълетъ гѣь анѣлы своѧ · и съвержтъ ѿ конѣць зємла вѣса съблазны · и творащѧ безаконіє · и въврѣжтъ ѧ въ пещь шгнѣнж (Унд).

IV. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть конструкції з давальним самостійним, поясніть їхню структуру і перекладіть їх сучасною українською літературною мовою.

іждивъшю же емоу вьсѣ · выстѣ гладѣ крѣпкѣ на странѣ тоі · і тѣ начятѣ лишати сѧ (Зогр). еште же емоу далече сжштю · оузьрѣ і ѿць его · і милѣ емоу вѣс(тѣ) (Зогр). вечероу же вѣвѣшю · вѣзлеже сѣ обѣма на десѣте оученикома · і вѣджштемѣ імѣ рече · аминь глѣж вамѣ (Зогр). ішьдѣшоу же емоу вѣ врата оузьрѣ и дроугѣ · і глѣ имѣ тоу и сѣ вѣ члѣкѣ · сѣ імѣ назарѣниномѣ (Мар). і приклоучьшю сѧ дѣни потрѣбѣноу · егда иродѣ рождѣствоу своемоу вечерѣж творѣаше кѣнѣземѣ своимѣ и тѣсжштѣникомѣ · і старенинамѣ галилеискамѣ · и вѣшѣдѣши дѣштери емѣ иродивѣдѣ · і пласавѣши и оугождѣши иродови і вѣзлежаштнимѣ сѣ нимѣ · рече цѣрь дѣвици проси оу мене емоу же аште хоцѣши и дамѣ ти (Мар). і излѣзѣшоу емоу ис кораблѣ сѣрѣте и отѣ гробѣ чѣкѣ нечистомѣ дѣхмѣ · іже жилище имѣаше вѣ гробѣхѣ (Мар). и вѣлѣзѣшю емоу вѣ корабль · по немѣ идоша оученици его (Остр). вѣ оѣн вѣшѣдѣшоу йсоу вѣ капернаоумѣ · прістѣпи кѣ нему сѣтѣникѣ · мѣла и и глѣ (Ас). іѣоу рождѣшю сѧ вѣ виѣлеомѣ нюдѣісцѣмѣ · вѣ дни ирода цѣра · се вѣлѣсви отѣ вѣстокѣ придѣж вѣ ерѣлмѣ (Сав). зачѣнѣшю же емоу сѣрицѣти слово · приведе сѧ емоу єдинѣ длѣжѣникѣ тѣмѣ талантѣ · и не имѣцю емоу что вѣздѣти · повелѣ емоу гѣ продѣти сѧ · и женѣ и все имѣниє свое (Сав). сѣпащѣмѣ же члѣвомѣ · приде врагѣ его и вѣсѣѣѣ плѣвелѣ посрѣдѣ пѣшеницѣ и ѣтиде (Унд).

V. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть конструкції з подвійними відмінками, поясніть їхню структуру і перекладіть їх сучасною українською літературною мовою.

и вѣы хощете оученици его быти (Map). обрѣте отроковицѣ лежашѣ на одрѣ (Зогр). видѣвъше и оученици ходашѣ по морю (Зогр). іродѣ во боѣаше са ноана · вѣды и мѣжа праведѣна и сѣа · и хранѣаше и (Map). придѣ къ иѣви и видѣша бѣсѣновавѣшааго са сѣдѣща обльчена · і сѣмыслаща (Map). вѣы во бѣсѣни сѣште ны цѣломѣдрѣныа бѣшенѣы мѣните (Супр). кѣто ма постави сѣдиѣ надѣ вами (Map). добрѣа ти естѣ вѣннѣти вѣ животѣ хромоу ли бѣдѣноу неже дѣвѣ рѣцѣ и дѣвѣ носѣ имѣштю вѣврѣженоу быти вѣ огонь вѣчѣны (Map). лѣпо имѣ бѣ женоѣ повѣжденомѣ быти (Супр).

VI. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть складносурядні речення, визначте їх вид, поясніть засоби зв'язку в них і перекладіть їх сучасною українською літературною мовою.

і сѣниде дождѣ и придѣ рѣкѣы · и възвѣаша вѣтри · і нападѣ на храминѣ тѣж (Map). і не на лице зѣриши · нѣ вѣ істинѣ пѣти бѣжнѣ оучиши (Зогр). дѣштери їлмскѣы · не плачите са о мнѣ · обаче о себе плачите са (Зогр). лисі вѣзвінѣы имѣтѣ · и пѣтица нѣсѣнѣныа гнѣзда · а сѣнѣ члѣчѣ не иматѣ кѣде главѣи подѣклоніті (Ac). ныниа же сѣде оутѣшаеѣтѣ са · а тѣы страдѣши (Сав). вѣсѣвѣвы добрѣе сѣма сѣнѣ члѣвчѣскѣ^{тѣ} естѣ · а село естѣ вѣсѣ мирѣ (Унд). можааше привлѣшти и оученика · нѣ не хотѣаше ноудеѣж сѣтворити добра (Супр).

VII. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть підрядні означальні речення, визначте засоби зв'язку в них, перекладіть фрагменти текстів сучасною українською літературною мовою.

хлѣбъ бо іже азъ дамъ · плѣтъ моѣ естъ · іже азъ дамъ за животъ вьсего мира (Зогр). чьто же видиши сжчьць іжъ естъ въ оцѣ брата твоего · а брвна еже естъ въ оцѣ твоємъ не чюеши (Зогр). подобно естъ цѣрство нѣсѣное зрьноу гороушъноу · еже приємъ члѣкъ · вѣврѣже въ вѣртоград свои · и вѣстрасте и бѣи въ дрѣво велие (Ас). комоу оуподоблѣ цѣрствие бѣіе · подобно естъ квасоу · іже приемъші жена · съкрты въ мѣцѣ трі сатъ · дондеже вѣскыснѣ вѣсѣ (Ас). подобно естъ цѣрствие нѣское · члѣкоу цѣю · иже изволи съвѣщати слово съ рабты своїми (Сав). и се звѣзда іже видѣша на вѣстоцѣ · идѣше предъ ними · дондеже пришѣдъши ста на вѣрхоу · идеже бѣ отроча (Сав).

VIII. Визначте види підрядних речень із багатозначним словом **ѣко** (ѣко) – сполучником і сполучним словом (прислівником).

да оувѣсте ѣко власть иматъ ѣнъ ѣскы на земли · отъпоуштати грѣхы (Зогр). бѣ же ѣнъ его старѣи на селѣ · і ѣко градты приближі са къ домоу · і слыша пѣниѣ і ликты (Зогр). сего ради вы не послоушаете · ѣко нѣсте отъ ба (Зогр). влѣнты же вѣливаахъ са въ ладнѣ · ѣко оуже погрѣзнѣти хотѣаше (Зогр). и поманѣ петръ глѣ иѣвъ · іже рече емоу · ѣко прѣжде даже коуръ не вѣзгласитъ · трі кратты отвѣрѣжеша мене (Ас). не сжтъ отъ вьсего мира · ѣко и азъ отъ вьсего мира нѣсмь (Ас). блажени алчѣщии и жаждѣщии правѣды · ѣко ти насытѣтъ са · блажени милостиви ѣко ті поміловани бѣдѣтъ · блажені чісти

срдѣмъ ѣко ті ѿ оузьратъ (Ac). и оузьрѣвъ же народъи ·
възиде на горѣ · и ѣко сѣде · прѣстѣпиша къ нему оученици его (Ac). тако бо бѣ въ любви мира · ѣко сѣна
своего иночадааго дастъ (Mar). рече · ѿче авраме
помилоуі ма · и посѣли лазора да омочитъ коньць
прѣста своего въ водѣ · и оустоудитъ мзыкъ мой · тако
страждѣ въ пламени сѣмь (Cav). дръзайте · тако азъ
повѣдихъ миръ (Cav). глаголете въи сами тако мѣдри есмъ
(Cyp). не вѣсте ли тако огню неоугасакмоу бѣти (Cyp).

IX. У наведених уривках зі старослов'янських текстів знайдіть складнопідрядні речення, визначте їх вид, схарактеризуйте засоби зв'язку в них і перекладіть їх сучасною українською літературною мовою.

овіи за ланітѣ оударіша гліце · прорыці намъ хѣ кто
естъ оударен тѣ (Ac). заклінаѣ тѣ бѣмъ живѣимъ да
речеші намъ · аште ты еси хѣ сѣнъ ѿ живааго (Ac). нѣ
градетъ година и инѣ естъ · егда истиннии поклонници
поклонатъ сѣ ѿцю · дѣхомъ и истинноѣ (Ac). мнѣ
подобаетъ дѣлаті дѣла посѣлавѣшааго ма · дондеже
денъ естъ (Ac). бѣ же сѣбота егда створи брѣниє и · и
отврѣзе емоу очи (Ac). аще оубо око твое естъ просто ·
все тѣло твое просто естъ · аще ли око твое лѣкаво
естъ · все тѣло твое тѣмно естъ · аще ли свѣтъ иже
въ тебѣ тѣма естъ · то тѣма кольми (Cav). въ оно^е ·
оувѣди іс оученикы свои вѣлѣсти въ корабль · и варити
его на онъ полъ морѣ · дондеже отпѣститъ народъ
(Cav). онъ же не хотѣше · нѣ ведъ і вѣсади въ
тѣмнищѣ · дондеже въздастъ всь длѣгъ свой (Cav).
гѣ гла емоу · рабе лѣкавы · вѣсь длѣгъ твоі оставихъ
тебѣ · понеже моли ма (Cav). не подобаше ли и тебѣ
помиловати подроуга своего · такоже и азъ тебе

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Підручники

Леута О.І. Старослов'янська мова / О.І. Леута. – К. : Вища школа, 2001. – 255 с.

Майборода А.В. Старослов'янська мова / А.В. Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – 294 с.

Ремнёва М.Л. Старославянский язык: Учебное пособие / М.Л. Ремнёва. – 2-е изд., испр. – М.: Академический проект, 2004. – 352 с.

Станівський М.Ф. Старослов'янська мова / М.Ф. Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – 264 с.

Турбин Г.А. Старославянский язык / Г.А. Турбин, С.Г. Шулежкова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 216 с.

Хабургаев Г.А. Старославянский язык / Г.А. Хабургаев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1986. – 288 с.

Збірники завдань і вправ

Дядищева-Росовецька Ю.Б. Матеріали до вивчення старослов'янської мови для студентів I курсу Інституту філології спеціальності "Літературна творчість, українська мова та література, іноземна мова". – К. : Фітосоціоцентр, 2012. – 108 с.

Леута О.І. Старослов'янська мова: Збірник вправ і практичних завдань / О.І. Леута, В.І. Гончаров. – К. : Вища школа, 2004. – 199 с.

Майборода А.В. Старослов'янська мова : Збірник вправ і завдань / А.В. Майборода, Л.І. Коломієць. – К. : Вища школа, 1992. – 166 с.

Старославянский язык : Таблицы. Тексты. Учебный словарь / В.Д. Бондалетов, Н.Г. Самсонов, Л.Н. Самсонова; под ред. проф. В.Д.Бондалетова. – 5-е изд. М. : Флинта : Наука, 2012. – 296 с.

Федик Л. Старослов'янська мова. Іменник : Збірник тестових завдань / навч. посібник / Л. Федик. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 266 с.

Юсип-Якимович Ю.В., Шимко О.В. Старослов'янська мова : Модульний курс / навч. посібник / Ю.В. Юсип-Якимович, О.В. Шимко. – К. : Знання, 2009. – 279 с.

Словники і довідники

Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред. та ін.)]. – К. : Наукова думка, 1982. – (Словники України). – Т. 1–6.

Скрипник Л.Г. Власні імена людей. Словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П.Дзятківська; за ред. В.М. Русанівського. – 3-тє вид., випр. – К. : Наукова думка, 2005. – 334 с.

Словник Біблійного Богослов'я : [пер. з фр.] / ред.: К. Леон-Дюфура [та ін.]; пер. за заг. ред. Владики Софрона Мудрого, ЧСВВ. – Львів: Місіонер, 1996. – 934 с.

Старославянський словарь : (по рукописам X–XI веков) / [Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Геродес и др.]; Славян. ин-т Акад. наук Чеш. Респ., Ин-т славяноведения и балканистики РАН; под ред. Р. М. Цейтлин [и др.]. – 2-е изд., стер. – М. : Русский язык, 1999. – 842 с.

Трійняк І.І. Словник українських імен / І.І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.

Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд) / Под ред. О.Н.Трубачева. – М. : Наука, 1974–2012. – Вип. 1–38.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1964–1973. – Т. 1–4.

Фразеологический словарь старославянского языка (прспект) / Под ред. С.Г.Шулежковой. – М.; Магнитогорск: ООО "Издательство ЭЛПИС", 2006. – 340 с.

Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae. Praha, 1966–1997. – Т. 1–4.

Монографії і статті

Бевзенко А.Т. Заміна зредукованих [ъ], [ь] у Клоцовому збірнику XI ст. / А.Т. Бевзенко, С.П. Бевзенко // Мовознавство. – 1985. – № 5. – С. 51–54.

Бирнбаум Х. Праславянский язык. Достижения и проблемы в его реконструкции / Х. Бирнбаум. – М. : Прогресс, 1987. – 512 с.

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності / М. Брайчевський. – К. : Видавничий дім "KM Academia", 1998. – 154 с.

Вендина Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т.И. Вендина; РАН, Ин-т славяноведения. – М. : Индрик, 2002. – 334 с.

Ефимова В.С. О влиянии языка греческих оригиналов на словообразовательные процессы в старославянском языке / В.С. Ефимова // Славяноведение. – 2004. – № 4. – С. 35 – 47.

Истрин В.А. 1100 лет славянской азбуки / В.А. Истрин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 191 с.

Німчук В.В. Київські глаголичні листки / В.В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1983. – 141 с.

Огієнко І. Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність : у 2-х т. / Огієнко Іван. – Варшава, 1927–1928. – Т. 1. – 324 с.; Т. 2. – 400 с.

Скляренко В.Г. До питання про "руські письмена" в житті Костянтина Філософа. / В.Г. Скляренко // Мовознавство. – 2014. – № 2. – С. 3–14.

Успенский Б.А. О происхождении глаголицы / Б.А. Успенский // Вопросы языкознания. – 2005. – № 1. – С. 63–77.

Цейтлин Р.М. Лексика старославянского языка: Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X – XI веков / Р.М. Цейтлин. – М. : Наука, 1977. – 336 с.

Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2003. – 478 с.

ТЕКСТИ

ЗОГРАФСЬКЕ ЧОТИРИЄВАНГЕЛІЄ

Блага вість

ВЪ ШЕСТЫ ЖЕ МѢСЦЬ ПОСЪЛАНЪ БЫСТЪ АГЛЪ
Гавьриілъ отъ Ёа . въ градъ галилеіскъ . емоуже
іма назаретъ . къ дѣвѣ обрженѣ мжжеви .
емоуже іма іосифъ . отъ домоу дѣва . іма дѣвѣ
маріѣ . і въшьдъ къ неі аглъ рече . радюі сѧ
благодѣтнаѣ гѣ съ товож . бл҃гсвена ты въ
женахъ . она же слышавъши съмаѣ сѧ о словеси
его . і помышлѣаше въ себѣ . како се вждетъ
цѣлованье . і рече еі аглъ не боі сѧ маріе .
обрѣѣте бо благодѣтъ отъ Ёа . і се зачнеши въ
чрѣвѣ . і родиши снъ . і наречеши іма емоу іс . съ
вждетъ веліи . і снъ въшьнѣаго наречетъ сѧ .
і дастъ емоу гѣ бѣ . прѣстолъ дѣда ѿца его . і
въцритъ сѧ въ домоу іѣковли въ вѣкы .
і црствоу его не вждетъ коньца . рече же маріѣ
къ аглоу . како вждетъ се . іде мжжа не знаж . і
отъвѣщавъ аглъ рече еі . дѣхъ сѣты наідетъ на
та . і сила въшьнѣаго осѣнитъ та . тѣмъ же і
еже родить сѧ . сѣто наречетъ сѧ снъ бѣжін . і се
елисаветъ . жжика твоѣ . і та зачнетъ въ
старостъ своѣж . і се мѣць шесты естъ еі .

нарицаемѣи неплодѣви · ѣко не изнеможетъ отъ
ѡа въсѣкѣ глѣ · рече же марѣ · се раба гнѣ ·
бѣди мнѣ по глѣоу твоємоу · і отиде отъ неѡа аглѣ
(Лк 1: 26–38).

Розшифрування написаних під титлами слів

агѣоу = ангелоу, аглѣ = ангелѣ

ѡа = бога, ѡѣ = богѣ

блѣгсвена = благословена

глѣоу = глаголоу, глѣ = глаголѣ

гнѣ = господьнѣ

гѣ = господь

дѡа = давѣдова

дѡа = давѣда

дѡхѣ стѣ = доухѣ сватѣ(и)

іс = ісоусѣ

мѣсѣ, мѣсѣ = мѣсѣцѣ

ѡца = отѣца

снѣ бѣжии = сынѣ божии

стѣ = сватѣ

цѣрствоу = цѣсарьствоу

Словник

зачѣти въ чрѣвѣ завагітніти

неплодѣ, -дѣве *ж.р.* безплідна жінка

сѣмасти сѣ (сѣматѣ сѣ, сѣматѣши сѣ) *докон.*

збентежитись, стривожитись

цѣлованье *тут:* привітання

жжика, -ѣ *ч.р. і ж.р.* родич, родичка

Зцілення хворого

і вѣлѣвъ въ коравѣ ѿс . прѣѣде і приде въ свои град . і се принесоша ємоу ослабленъ жилами . на одрѣ лежахъ . і видѣвъ ѿс вержъ ихъ . рече ослабленоу ємоу . дрѣзан члдо отъпоуштахъ ти са грѣси твои . і се етери отъ кѣнижъникъ рѣша къ себѣ . съ власвимисаетъ . і видѣвъ ѿс помышленіѣ ихъ . рече въскжж въи мыслите зѣло въ срѣдъцихъ вашихъ . чѣто бо естѣ оудовѣе решти . отъпоуштахъ ти са грѣси твои . ли решти въставъ ходи . нѣ да оувѣсте ѣко власть иматъ снѣ чѣкѣи на земли . ѿпоуштати грѣхы . тѣгда гѣа ослабленоумоу . въставъ . възьми одрѣ твои і иди въ домъ твои . видѣвъше же народи чюдиша са . і прославиша ба давѣшааго власть такж чѣомъ (Мт 9: 1–8)

Розшифрування написаних під титлами слів

ба = бога

гѣа = глагола

ѿс, ѿс = исусъ

снѣ чѣкѣи = сынъ чловѣчскъи

чѣомъ = чловѣкомъ

Словник

власвимисати, -аѣж, -аеши *недокон.* богохулити

въскжж *присл.* чому, для чого

одрѣ, -а *ч.р.* постіль, ноші

ослабленъ жилами *паралізований*

оудовъ *присл.* легко, нескладно

Зцілення сліпих

і прѣходаштю иѣви · по немь идете ·ѵ· слѣпца · зовшста і глѣшста · помилоуі нчы иѣс снѣ дѣвъ · пришьдѣшоу же емоу въ домъ · пристѣписте къ немоу слѣпца · і глѣ іма иѣс · вѣроуета ли · ѣко мож се створити · глѣсте емоу · еі ги · тѣгда коснѣ ѣ въ очи глѣ · по вѣрѣ ваю бѣди вама · і отврѣзосте сѣ очи іма · і запрети іма иѣс · глѣ · блюдѣта да никтоже не оувѣстѣ · она же шедѣша прослависте и по всеи зєми тои (Мт 9: 27–31).

Розшифрування написаних під титлами слів

·ѵ· = дѣва

ги = господи

глѣсте = глаголасте

глѣ = глагола

иѣс = исоусъ, иѣви = исоусови

снѣ дѣвъ = сыне давидовъ

Притча про чоловіка, який приготував звану вечерю

чкѣ етеръ сѣтвори вечерѣ вельѣ · і възѣва мѣногы · і посѣла рабѣ своѣ въ годинѣ вечерѣ · рече зѣванымъ градѣте · ѣко оуже готова сѣтѣ всѣ · і начаша въ коупѣ отѣрицати сѣ в'си · прѣвѣ рече емоу · село коупихъ · імамъ нѣждѣ изити · і видѣти є молиѣ тѣ імѣі ма отѣречена · і дроугѣ рече емоу · сѣпрѣгѣ воловѣныхъ ·

коупихъ патъ · і градъ іскоушитъ ихъ · моужъ та
імаѣ ма отрекъша са · і друггы рече · женъ
поухъ · і сего ради не можъ прити · пришѣдъ
равъ повѣда гноу своегоу · тогда разгнѣвавъ са
гнъ домоу · рече рабоу своегоу · ізиди на
распжтъѣ і стъгны града і ништаѣ і вѣдъныѣ
· і хромъѣ і слѣпъѣ · вѣведи сѣмо · і рече равъ
· ги вѣты еже повелѣ і еше мѣсто естъ · і рече гъ
рабоу · ізиди на пжти · і халжгы · і оубѣди
вѣнити · да наплънитъ са домъ моі (Лк 14: 16–23).

Розшифрування скорочених слів

вѣты = вѣстѣ

велии = великий

гнъ = господи

чѣтъ = чловѣкъ

Словник

женъ пожти одружитися

імаѣ нжждъ мені потрібно

іскоушити випробувати

распжтъѣ перехрестя вулиць, доріг; майдан

стъгна вулиця

сжпржгъ воловъныи парна упряжка волів

халжга загорожа, огорожа

чѣтъ етеръ якийсь (один) чоловік

Таємна вечеря

въ прѣвѣты же днь опрѣснѣкъ пристѣпиша оученици къ ѿсѣ · глѣжште къ немоу · кѣде хоштеши і оуготоваемъ ти ѣсти пасха · онъ же рече і дѣте въ градъ къ етероу · і рыцѣте емоу · оучитель глѣтъ · врѣма мое близъ естъ оу тебе сътворѣ пасхѣ съ оученикы свои · і сътвориша оученици · ѣкоже повелѣ имъ ѿсѣ · і оуготоваша пасхѣ · вечероу же бѣвѣшю · възлеже съ обѣма на десѣте · оученикома · і ѣдѣштемъ имъ рече · аминь глѣж вамъ · ѣко єдинъ отъ васъ прѣдастъ ма · і скрѣбаште зѣло начаша глѣти емоу · єдинъ кождо іхъ · еда азъ єсмь ѿи · онъ же отъвѣштавъ рече · омочіи съ мноѣж въ солило рѣжж · тѣ ма прѣдастъ · єнъ же ѣскѣи ідетъ ѣкоже естъ писано о немъ · горе же ѣкоу томоу · имъже єнъ ѣскѣи прѣданъ вѣдетъ · добрѣе емоу би бѣло · аште сѣ би не родилъ ѣкъ тѣ · отъвѣштавъ же іуда прѣдавѣи єго рече · еда азъ єсмь равви · глѣ емоу тѣ рече · ѣдѣштемъ же имъ · примъ ѿсѣ · хлѣбъ і блѣгивъ · прѣломи і · і даѣше оученикомъ своимъ і рече · примѣте ѣдите · се естъ тѣло мое · і примъ чашѣ · і хвалѣ въздавъ дастъ имъ глѣ · пиіте отъ неѣ вси се естъ крѣвь моѣ · новаєго завѣта · проливаемаѣ за многы · въ отъпоуштеніе грѣхомъ · глѣж же вамъ · ѣко не імамъ пити отъ плода сєго лозѣнаго · до того днє · єгда пиѣж съ

ВАМИ · НО ВЪ ЦРСИ ДЦА МОЕГО · І ВЪСПѢВЪШЕ
ІЗИДОША ВЪ ГОРЖ ЕЛЕОНЬСКЖЖ (Мт 26: 17–30)

Розшифрування написаних під титлами слів

БЛГВІВЪ = БЛАГОСЛОВІВЪ

ГИ = ГОСПОДИ

ГЛА = ГЛАГОЛА, ГЛАТИ = ГЛАГОЛАТИ, ГЛЕТЪ = ГЛАГОЛЕТЪ,

ГЛА = ГЛАГОЛА, ГЛІЖ = ГЛАГОЛІЖ, ГЛІЖШТЕ = ГЛАГОЛІЖШТЕ

ИС = ИСОУСЪ, ИСУ = ИСОУСОВУ

ДЦА = ОТЬЦА

СНЪ ЧСКИ = СЫНЪ ЧЛОВѢЧЬСКИ

ЦРСИ = ЦѢСАРСЬСТВІИ

ЧКОУ = ЧЛОВѢКОУ, ЧКЪ = ЧЛОВѢКЪ

Словник

опрѣснѣкъ прісний хліб, опріснок

солило таріль

МАРІЇНСЬКЕ ЧОТИРИЄВАНГЕЛІЄ

Відступництво Петра

ПЕТРЪ ЖЕ ВЪНѢ СѢДѢШЕ НА ДВОРѢ І ПРИСЪЖПИ
КЪ НЕМОУ ЄДИНА РАВЪНИ ГЛІЖШТИ · І ТЫ БѢ СЪ
ИЄМЪ ГАЛИЛЕНСКИМЪ · ОНЪ ЖЕ ОТЪВРЪЖЕ СЯ ПРЕДЪ
ВЬСѢМИ ГЛА · НЕ ВѢМЪ ЧЪТО ГЛѢШИ · ІШЪДЪШОУ ЖЕ
ЕМОУ ВЪ ВРАТА ОУЗЪРѢ И ДРОУГАѢ · І ГЛА ИМЪ ТОУ И
СЪ БѢ ЧЛКЪ · СЪ ИЄМЪ НАЗАРѢНИНОМЪ · І ПАКЪ
ОТЪВРЪЖЕ СЯ СЪ КЛАТВОІЖ · ЪКО НЕ ЗНАІЖ ЧЛВКА ·
НЕ ПО МЪНОГОУ ЖЕ ПРИСЪЖПШЕ СТОІШТЕИ РѢША

ПЕТРОВИ ВЪ ИСТИНѢ И ТЫ ОТЪ НИХЪ ЕСИ · І БО И
БЕСѢДА ТВОѢ АВѢ ТА ТВОРИТЬ · ТОГДА НАЧАТЬ
РОТИТИ СѢ И КЛАТИ СѢ ЪКО НЕ ЗНАѢ ЧЛѢВКА · І АБИЕ
КОКОТЬ ВЪЗГЛАСИ · І ПОМѢНѢ ПЕТРЪ ГЛѢ ИСОВЪ ІЖЕ
РЕЧЕ ЕМОУ · ЪКО ПРЕЖДЕ ДАЖЕ КОКОТЬ НЕ ВЪЗГЛАСИТЬ ·
ТРИ КРАТЪ ОТЪВРЪЖЕШИ СѢ МЕНЕ · І ИШЕДЪ ВОНЪ
ПЛАКА СѢ ГОРЬКО (МТ 26: 69–75).

Розшифрування написаних під титлами слів

гѡа = глагола, гѡеши = глаголеши, гѡѡ = глаголъ,
гѡѡшти = глаголюшти, гѡа = глагола
исовъ = исосовъ, исомъ = исосомъ
члѡвка = чловѡвка, члѡкъ = чловѡкъ

Словник

ротити сѡ присягатися

кокотъ півень

Усікновення головы Йоана Хрестителя

ТЪ БО ИРОДЪ ПОСЪЛАВЪ ІАТЬ ИОАНА · І СЪВЪЗА И
ВЪ ТЕМНИЦИ · ИРОДИѢДЪ РАДИ ЖЕНЪ ФИЛИПА
БРАТРА СВОЕГО · ЪКО ОЖЕНИ СѢ ЕИЖ · ГЛѢШЕ БО ИОАНЪ
ИРОДОВИ · НЕ ДОСТОИТЬ ТЕБѢ ИМѢТИ ЖЕНЪ ФИЛИПА
БРАТРА СВОЕГО · ИРОДИѢ ЖЕ ГИѢВАШЕ СѢ НА НЬ · І
ХОТѢШЕ И ОУБИТИ И НЕ МОЖАШЕ · ІРОДЪ БО
БОѢШЕ СѢ ИОАНА · ВѢДЪ И МЖЖА ПРАВЕДЪНА И СЪА ·
И ХРАНѢШЕ И · І ПОСЛОУШААЪ ЕГО МЪНОГО ТВОРѢШЕ ·
І ВЪ СЛАСТЬ ЕГО ПОСЛОУШААШЕ І ПРИКЛОУЧЬШЮ СѢ
ДНИ ПОТРѢБЬНОУ · ЕГДА ИРОДЪ РОЖДѢСТВОУ

своемоу вечерѣ творѣаше кѣназемъ своимъ и
тысѣштѣникомъ · і старейшинамъ галилеискимъ ·
и вѣшедъши дѣштери еѣа иродидѣ · і пласавъши
и оугодъши иродови · і възлежаштимъ съ
нимъ · рече цѣрь дѣвици проси оу мене емоу же
аште хоцѣши и дамъ ти · і клатъ сѣа еи ѣко
егоже аште просиши дамъ ти · до полъ цѣрствиѣ
моего · она же ишедъши рече къ матери своен ·
чесо прошѣ · она же рече главъти ноана крѣстителѣ ·
і вѣшедъши авие съ тѣштаниемъ къ цѣрю ·
проси глѣжшти хоцѣ да даси ми · отъ него на
блюдѣ главѣ ноана крѣстителѣ · і прискрѣвенъ
бѣистъ цѣрь за клатвѣ · и възлежаштихъ съ нимъ ·
не възсхотѣ отърешти сѣа еи · і авие постѣлавъ цѣрь
воина · повелѣ принести главѣ его · онъ же шедъ
оуѣкнѣ и въ темници · і принесе главѣ его на
мисѣ и дастъ ѣ дѣвици і дѣвица дастъ ѣ матери
своен · и слѣшавъше оученици его · възаса
троупъ его и положиша въ гробѣ (Мр 6: 17–29).

Розшифрування написаних під титлами слів
глѣше = глаголаше, глѣжшти = глаголѣжшти
крѣстителѣ = крѣстителѣ
сѣа = свѣта
цѣрствиѣ = цѣсарьствиѣ
цѣрю = цѣсарю

Словник

ѣти схопити

потрѣбнѣ *тут*: сприятливий

Притча про чоловіка,
який побудував свій дім на піску

всѣкъ оубо иже слышитъ слова моѣ си и творитъ ѣ · оуподобляѣ и мжжж мудроу · иже созѣда храмнѣ своѣ на камене · і съниде дождѣ и придѣ рѣкы · и възвѣашѣ вѣтри · і нападѣ на храмнѣ тѣ · и не паде сѣ основана бо бѣ на камене · и всѣкъ слышѣи слова моѣ си и не творѣи ихъ · оуподобитъ сѣ мжжж боуѣ · іже созѣда своѣ храмнѣ на пѣсцѣ · і съниде дождѣ и придѣ рѣкы и възвѣашѣ вѣтри и опърѣшѣ сѣ храмнѣ тои · і паде сѣ · бѣ разрушеніе еѣ велие сѣло (Мт 7: 24–27).

Словник

боуи нерозумний
опърѣти сѣ спертися

Притча про сіяча

въ тѣ же день ишѣдѣ и сѣ из домоу сѣдѣше при мори · і съвѣрашѣ сѣ къ немоу народи мѣнози · і ѣко вьлѣзѣ въ корабѣ сѣде и весь народѣ на помори стоѣше · и глѣ имѣ мѣного притѣчѣми глѣ · се изиде сѣѣи да сѣетъ · і сѣѣщюмоу · ово оубо падѣ при пѣти · і придѣ птица небскыѣи и позобашѣ ѣ · дроугѣа же падѣ на каменехъ · ѣже не имѣашѣ зѣмла мѣногы ·

і авьє прозвѣж · зане не имѣше глѣбинѣ
землѣ · сѣлнѣцоу же восиѣвъшю присвадж · і
зане не имѣхж корениѣ исѣхж · а дроуга падж
въ трѣнии · і възиде трѣник и подави ѣ ·
дроугаа же падж на земли добрѣ · і даѣхж плодѣ ·
ово съто · ово шесть десатѣ · ово три десати ·
імѣли оуши слышати да слышитѣ · и пристѣпше
оученици рѣша емоу · по что притѣчами
глаголеши имѣ · онѣ же отѣвѣщавѣ рече · ѣко
вамѣ дано естѣ разоумѣти таинаа цѣрствитѣ
нѣскааго · онѣмѣ же не дано естѣ · імѣцоумоу бо
дастѣ сѣ і извѣдетѣ емоу · а иже не иматѣ ·
і еже иматѣ възьметѣ сѣ отѣ него · сего ради
притѣчами имѣ глѣж · ѣко видаще не видатѣ ·
і слышаще не слышатѣ ни разоумѣважтѣ ·
і събѣваетѣ сѣ имѣ прѣрочѣство исанно глѣжще ·
слоухомѣ оуслышите и не имате разоумѣти ·
і зряще оузрите и не имате видѣти · отлѣстѣ
бо сѣдце люди сиухѣ · і оушима тажѣко
слышаша · і очи свои съмѣжиша · еда когда
оузратѣ очима · і оушима оуслышатѣ і
сѣдцемѣ разоумѣжтѣ · і обратѣтѣ сѣ и исцѣлѣж
ѣ · ваши же блаженѣи очи ѣко видите · і оуши
ваши ѣко слышите · аминѣ бо глѣж вамѣ · ѣко
мѣнози прѣци и праведѣници възделѣша видѣти ·
ѣже видите и не видѣша · и слышати ѣже
слышите и не слышаша · вы же оуслышите
притѣчѣ сѣвъшааго · всѣмѣкѣ иже слышитѣ
словаа цѣарествитѣ · і не разоумѣваатѣ ·

приходитъ же неприѣзнь і възсхытаатъ сѣное
въ срѣци его · се естъ сѣное при пжти · а сѣное
на камене · съ естъ слышани слово і авие съ
радостниж приемла е · не иматъ же корене въ
себѣ · нъ врѣменно естъ · бѣвѣши же печали и
гонению словесе ради · авѣе съвлажнѣатъ са ·
а сѣаное въ трѣнни · съ естъ слышани слово ·
і печаль свѣта сего · і льсть бѣатѣства
подавлѣетъ е і бес плода бѣваетъ · а сѣаное на
добрѣ земли съ естъ слышани слово и
разоумѣва е · і приноситъ плодъ ꙗко подоваатъ и
творитъ ово · ѿ · ово · м̄ · ово · ꙗ · (Мт 13: 1–23).

Розшифрування написаних під титлами слів

бѣатѣства = богатѣства

гѣа = глагола, гѣа = глагола, гѣаж = глаголиж, гѣажще =
глаголижще

ис = исюсъ

небѣскыа = небесьскыа, небѣскааго = небесьскааго

пѣци = пророци

пѣрочѣство = пророчѣство

срѣце = срьдьце

цѣрствитѣ = цѣсарѣствитѣ, цѣсарѣствитѣ = цѣсарѣствитѣ

Зцілення одержимого бісом

придѣ на онъ полъ морѣ · въ странѣ гадаринскѣ ·
і излѣзъшоу емоу ис кораблѣ сѣрѣте и отъ
гробъ чѣкъ нечистомъ дѣхъ · іже жилище имѣаше

въ гробѣхъ . і ни желѣзномъ жжемь его никтоже
не можааше съвзати . зане мѣногы краты
пѣты и жи желѣзны съвзанж сжцоу .
прѣтрѣзаахъ сѧ отъ него жжа желѣзна и пѣта
съкроушаахъ сѧ . і никтоже его не можааше
оумжити . и въинж день і ноць въ гробѣхъ і въ
горахъ бѣ въпня и тлѣкы сѧ каменемь .
оузырѣвъ же иѣа издаече . тече и поклони сѧ
емоу . і възъпивъ гласомь велиемь г҃ла . что
мнѣ і тебѣ иѣе ѿне бѧ въшѣиѣаго . закликаж
та бѣмь не мжчи мене . г҃ла емоу изиди дѣше
нечистыи отъ члѣвка . і въпрашаше и како ти
естъ има . і г҃ла емоу легеонъ мнѣ естъ има .
ѣко мнози есмъ . і молѣше и мѣного . да не
послетъ ихъ кромѣ страны . бѣ же тоу стадо
свино пасомо при горѣ . і молиша и вси бѣси
г҃лѣще . посли ны въ свиння да въ на вънидемь .
і авие повелѣ имъ иѣъ . і ишедъше дѣси нечистии .
вънидѣ въ свиння . і оустрѣми сѧ стадо по
врѣгоу въ море . бѣ же ихъ ѣко дѣвѣ тысѣци .
і оутапаахъ въ мори . і пасѣции свиння
бѣжаша . і възвѣстиша въ градѣ и на селѣхъ .
і придѣ видѣтъ что естъ бѣвъшее . придѣ къ
иѣви и видѣша бѣсъновавѣшааго сѧ сѣдѣща
облъчена . і съмыслаща . имѣвъшааго легеонъ .
і оубоѣша сѧ . и повѣдѣша имъ видѣвъшеи . како
бѣистъ бѣсноуемоу . і о свиниѣхъ . і начаса
молити и . отити отъ предѣлъ ихъ . і въходащю
емоу въ ладницѣ . молѣаше и бѣсъновавѣи сѧ .

ДА ВИ СЪ НИМЪ БЫЛЪ · ІСЪ ЖЕ НЕ ДАСТЪ ЕМОУ · НЪ
ГЛА ЕМОУ · ИДИ ВЪ ДОМЪ ТВОИ КЪ ТВОИМЪ · І
ВЪЗВѢСТИ ИМЪ · ЕЛИКО ТИ ГЪ СЪТВОРИ И ПОМИЛОВА
ТА · І ИДЕ И НАЧАТЪ ПРОПОВѢДАТИ ВЪ ДЕКАПОЛИ
ЕЛИКО СЪТВОРИ ЕМОУ ИСЪ · І ВСИ ДИВЛѢАХЪ СЯ
(Мр 5: 1–20).

Розшифрування написаних під титлами слів

Б̄а = БОГА, Б̄мь = БОГОМЪ

г̄ла = ГЛАГОЛА, г̄лѣще = ГЛАГОЛѢЩЕ

Г̄ь = ГОСПОДЬ

Д̄си = ДОУСИ, Д̄хмь = ДОУХОМЪ, Д̄ше = ДОУШЕ

Ис̄а = ИСОУСА, Ис̄е = ИСОУСЕ, Ис̄ви = ИСОУСОВИ, Іс̄ъ, Ис̄ъ =
ИСОУСЪ

С̄не = СЪНЕ

Ч̄лвка = ЧЛОВѢКА, Ч̄лкъ = ЧЛОВѢКЪ

Словник

ладница човен

полъ *тут*: берег, сторона

пжта окуви, пута

оумжчити *тут*: приборкати

жже желѣзно ланцюг

Христос у пустелі. Спокушування дияволом

ІСЪ ЖЕ ІСПЛЪНЪ Д̄ХА С̄ТА · ВЪЗВРАТИ СЯ ОТЪ
НОРДАНА · І ВЕДѢАШЕ СЯ Д̄ХОМЪ ВЪ ПОУСТЫНИЖ · К̄·
ДЪНИИ · ІСКОУШАЕМЪ ДИВЛОМЪ · І НЕ ВѢСТЪ НИЧЬСОЖЕ
ВЪ ТЪ ДЪНИ · І КОНЬЧАВЪШЕМЪ СЯ ИМЪ ПОСЛѢДЪ

възалка · і рече ємоу дивѡволъ · аще ѿнъ єси бѣжин ·
рыци каменію семоу да вждѡтъ хлѣбты · и
отъвѣща иѿкъ къ ємоу гл҃а · писано єсть · ѣко не о
хлѣбѣ единомъ живѣ вждетъ ѿкъ · нѣ о всѣкомъ
гл҃ѣ бѣжин · і възведе и дивѡволъ на горѡ вѣсоkj ·
показа ємоу вѣсѣка цѣрствиѣ вѣселєныѡ вѣ
чѣсѣ врѣмениѣ · і рече ємоу дивѡволъ тебе
дамъ власть сіѡ вѣсѡ и славѡ ихъ · ѣко мѡнѣ
прѣдана єсть · ємоу же аще хоцѡ прѣдамъ ѡ ·
ты оубо аще поклониши сѡ предъ мноѡ · вждѡтъ
тебѣ вѣсѣ · і отъвѣщавъ иѿкъ рече ємоу · іди за
мѡноѡ сотоно · писано єсть · ги бѣгоу твоємоу
поклониши сѡ · і томоу единомоу послѡужиши ·
і веде и вѣ їмъ · і постави и на крїлѣ цр҃квѣнѣемъ ·
і рече ємоу · аще ѿнъ єси бѣжин · врѣзи сѡ
отъсѡдоу низъ · писано бо єсть · ѣко анѣлмъ
своимъ заповѣсть о тебѣ сѡхрани ти тѡ · і на
рѡкѡхъ възьмѡтъ тѡ · да не о каменъ
прѣтѣкнеши ногы твоєѡ · і отъвѣщавъ иѿкъ
рече ємоу · ѣко речєно єсть · не искоусиши га бѡ
твоєго · і сѣконъчавъ вѣсѣко искоушеніє
дивѡволъ отидє отъ него до врѣмене · і възврати
иѿкъ вѣ силѣ дх҃вѣнѣи вѣ галилѣѡ · і вѣсть изидє
по вѣсеи странѣ о немъ · і тоу оучаашє на
сѣнѣмицихъ ихъ · славимъ вѣсѣми (Лк 4: 1–15).

Розшифрування написаних під титлами слів

анѣлмъ = ангєломъ

бѡ = бога, бѣгоу = богоу

Бѣжѣи = божѣи
Гѣа = господа, Гѣи = господи
Глѣѣ = глаголаѣ, Глѣа = глагола
Дѣха = доуха, Дѣхмѣ = доухомѣ
Дѣхвѣнѣи = доуховѣнѣи
Иѣмѣ = иѣроусалимѣ
Иѣсѣ, Иѣсѣ = иѣоусѣсѣ
Сѣнѣ = сынѣ
Сѣта = свѣта
Црѣквѣнѣемѣ = црѣквѣнѣемѣ
Цѣрствѣиѣ = цѣсарствѣиѣ
Члѣкѣ = чловѣкѣ

Словник

вѣзалкати зголоднѣти
вѣ чѣсѣ врѣменьнѣ в одну мѣтъ
врѣци (врьгж, врьжешѣи) сѣа кинутѣи

Притча про виноградаря

чловѣкѣ бѣ домовѣтѣ иже насади виноградѣ и
оплотомѣ и огради и ископа вѣ немѣ точило и
созѣда вѣ немѣ стѣлѣпѣ и вѣдастѣи и дѣлателемѣ
и отидѣ . егда же приближи сѣа врѣмѣа плодомѣ
посѣла рабѣи своѣа кѣ дѣлателемѣ приѣти
плодѣ еѣго . емѣше же дѣлателе рабѣи еѣго овоѣго
биша овоѣго же оубиша овоѣго же камениемѣ
повиша . пакѣи посѣла инѣи рабѣи мѣножѣиша
прѣвѣыхѣ и сѣтвориша имѣ тожде . послѣдѣ же
посѣла кѣ нимѣ сынѣ свои глагола . оусрамлѣжѣтѣ

сѧ сына моего · дѣлатель же егда оузрѣша
сынъ · рѣша въ себѣ съ естъ наследъникъ
придѣте оубимъ і і оудръжимъ достоиніе его · і
емъше и извѣса вонъ из винограда і оубиша и ·
егда же оубо придетъ господинъ винограда чѣто
сътворитъ дѣлательмъ тѣмъ [глаголаша
емоу] зѣлы зѣлѣ погоубитъ ѿ и виноградъ
прѣдастъ инѣмъ дѣлательмъ іже въздадатъ
емоу плоды въ врѣмена своѣ (Мт 21: 33–41).

Словник

дѣлатель *тут*: працівник

точило прес для вичавлювання винограду

стѣпъ *тут*: сторожова вежа (на винограднику)

АССЕМАНІЄВЕ ЄВАНГЕЛІЄ-АПРАКОС (ВАТИКАНСЬКИЙ КОДЕКС)

Притча про Царство Небесне

рече ѿ прѣтчѧ сіѧ · подобно естъ цѣрство
нѣсѣное зръноу гороушъноу · еже пріемъ члѣкъ ·
въврѣже въ врѣтоград свои · и въстрасте и бѣи
въ дрѣво велие · и птіца нѣсѣна въселіша сѧ
въ вѣтві его · и пакты рече · комоу оуподоблѧ
цѣрствіе бѣжіе · подобно естъ квасоу · іже пріемъші
жена · сѣкры въ мѧцѣ трі сатъ · дондеже
въскыснѧ всѣ · и прохождааше сквозѣ градъи и
въсі · оучѧ · и шествіе твора въ ермѣ · рече же

емоу етеръ · ꙗи аште мало естъ ꙗспасаѣциихъ са ·
 онъ же рече къ нему · подвѣсите са вѣниті
 скозѣ тѣснаѣ врата · ꙗко мнози глѣж вамъ ·
 възништѣтѣ вѣниті · и не възмѡгѣтѣ · штѣнелі
 оубо възстанетѣ гднѣ домоу · и затворитѣ двѣри ·
 и начнете вѣнѣ стоѣті · и тлѣци въ двѣри глѣше ·
 ꙗи отврѣзи намъ · и отвѣщавъ речетѣ вам · не
 вѣмъ васъ отъ кждоу есте · тогда начнете глѣти ·
 ꙗхомъ прѣдѣ тобоѣ и пѣхомъ · и на распѣтїихъ
 нашихъ оучилъ ны еси · и рече тѣ глѣж вамъ · не
 вѣмъ васъ оꙗ кждѣ есте · штѣстѣпите отъ мене ·
 вѣси дѣлатѣле неправѣдѣ · тоу вѣдетѣ плачь и
 скръѣтѣ зѣбомъ · егда оузѣрите авраама · и
 исаака и ꙗкова · и вѣса прѣркы · въ цѣрствїи бѣжїи ·
 вѣи же изгонимѣи вонъ · и придѣтѣ штѣ възтокъ
 и западѣ · и сѣвера и юга · и възлѣгѣтѣ въ
 цѣрствїи бѣжїи (Лк 13: 18–29).

Розшифрування скорочених слів

вѣси = вѣстѣ

гднѣ = господинѣ

ꙗи = господи, ꙗъ = господь

глѣти = глаголаті, глѣж = глаголюж, глѣще = глаголюще

ерлѣ = иерусалимѣ

нѣснѣнѣ = небеснѣнѣ

прѣркы = пророкы

ꙗспасаѣциихъ са = ꙗспасаѣциихъ са

цѣрствїе бѣжїе = цѣсарьствїе божїе

цѣрство нѣснѣное = цѣсарьство небеснѣное

члѣкъ = чловѣкъ

Словник

зрно гороушъно зерно гѣрчичне
дѣлателе неправдѣ помѣчники неправди
три сатѣ три сати (міра сипучих тѣл)
скръжьтѣ зжбомѣ скреготѣння зубѣв

Заповѣди Христа

въ "о ѿкъ етерѣ прѣде къ нѣоу · искушаѣ и и
гѣла · оучителю благѣи · чѣто сѣтворѣ · животѣ
вѣчны наслѣдоуѣ · рече же емоу нѣ · чѣто ма
гѣши блага · никто же благѣ тѣкъмо едѣнѣ бѣ ·
заповѣди вѣси · не оубѣи не прѣлюбѣ сѣтвори · не
оукради не лѣжи сѣвѣдѣтель вѣди · чѣти дѣца и
мѣтрѣ твоѣ · онѣ же рече емоу · вѣсѣ сѣ сѣхранихѣ
отѣ юности моѣѣ · слышавѣ же нѣ рече емоу ·
еште едѣного не dokonьчалѣ еси · вѣсе еліко имашѣ
продаждѣ · и раздай ништинѣмѣ · и имѣти имашѣ
скровѣште на нѣсхѣ · и градѣ по мѣнѣ · онѣ же
слышавѣ сѣи · прѣскръбенѣ вѣстѣ · вѣ во богатѣ
сѣло · вѣдѣвѣ же и нѣ · прѣскръвѣна сѣща · рече ·
како не оудобѣ имѣциим богатѣство · вѣ цѣрѣство
бѣжѣ вѣнитѣ · оудобѣнѣ во естѣ вѣльвѣдоу сѣозѣ
игѣлѣнѣ оуши прѣнти · неже богатѣоу вѣ цѣрѣство
бѣжѣ вѣнитѣ · рѣша же слышавѣшен · кто
можетѣ сѣсенѣ вѣтѣ · онѣ же рече · невѣзможѣна
штѣ чѣлкѣ · а отѣ бѣ вѣсѣ вѣзможѣна сѣтѣ
(Лк 18: 18–27).

Розшифрування скорочених слів

Ѣа = БОГА, Бѣъ = БОГѢ

въ "о = въ оно врѣмѣ

ѣлеши = глаголеши, глѣ = глагола

нѣоу = нѣоуоу, нѣъ = нѣоуѣ

мѣтрѣ = матерѣ

на нѣсхѣ = на небесехѣ

оца = отьца

спѣсенѣ = спѣсенѣ

цѣрство Ѣжіе = цѣсарство божіе

члѣкѣ = чловѣкѣ

Лепта вдовиці

рече ѣъ своим оученикомѣ . внемѣте шѣ
книжники . хотѣщихъ въ одеждахъ ходити .
и любѣщихъ цѣлованиѣ на трѣжицихъ . и
прѣдѣсѣданиѣ . на сѣньмиштихъ . и прѣдѣзваниѣ
на вечерѣхъ . іже сѣнѣдаѣт домѣ въ дѣвицѣ .
и виноѣ далече молѣтѣ сѣ . сѣи приѣмѣтѣ осѣжденіе
боле . възрѣвъ же видѣ . въмѣтаѣштѣ въ
газофілакѣ . дарѣ свои богатѣ . видѣвъ же
етерѣ вѣдовицѣ оубогѣ . въмѣтаѣщиѣ тоу . двѣ
лептѣ . и рече . въ истинѣ . глѣ вамъ . ѣко вѣдовица
сѣ оубога . боле въсѣхъ въврѣже . всѣ бо сѣи . от
избытка своего . въврѣгѣ въ дѣрѣ . а сѣ о
лишеніѣ своего . всѣ имѣніе еже имѣаше
въврѣже . сѣи глѣ възгласѣ . имѣни оуши
слѣшати да слѣшиѣт (Лк 20: 45–47 – 21:1–4).

Розшифрування написаних під титлами слів

ГЛА = глагола, ГЛАЖ = глаголаж

ГЬ = господь

Словник

вЪмЪтати вкидати

газофілакіа скарбниця

прѣдъсѣданіе сидіння на почесних місцях

сѣньмище зібрання (молитовне)

прѣдъзъваніе почесне запрошення

сѣнѣдати *тут*: відбирати

цѣлованіе *тут*: привітання

тръжище площа (зазвичай торгова)

Христос на допиті в архіерея Каяфи

воини же емъше иѣа вѣса и къ киафѣ архіереові · идеже кнїжнїці и старьці съвѣраша са · петръ же идѣаше по немь из далече · до двора архіереова · и вѣшедъ вѣнжтръ · сѣдѣаше съ слоугами · відѣти хота коньчинж · архіерен же и старці · и сьнемъ весь · искаахж лѣжа съвѣдѣтельство на иѣа ѣко да оубїжтѣ и · и не обрѣтж · многомъ же съвѣдѣтелемъ прїстжпавъшемъ · послѣдъ же прїстжплѣша · дѣва лѣжа съвѣдѣтелѣ рѣсте · съ рече · могж разорїті црковъ бжїж · и трьми дньми съзѣдатї ж · и вѣставъ архіерен · и рече емоу · ничесоже лі о^твѣштаваешї · что сїи на тѣ съвѣдѣтельствуѣжтѣ · иѣъ же мѣчааше · и отъвѣштавъ архіерен рече емоу · заклїнаж тѣ

Бѣмъ живѣимъ да речеши намъ . аште ты еси хѣ
ѣнъ бѣ живааго . глѣ емоу иѣтъ . ты рече . обаче
глѣж вамъ . штъ селѣ оузырѣте ѣна члѣтъ . сѣдѣща
о деснѣж сілты . и грядѣщѣ на облацѣхъ
нѣснѣнихъ . тогда архіереи растрѣса рѣзты своя
глѣ . ѣко власвѣміж рече . чѣто еше трѣвоуеете
сѣвѣдѣтель . се нѣнѣ слышасте власвѣміж его .
чѣто сѣ вамъ мѣнѣтъ . онѣ же отѣвѣштѣвшѣ
рѣша . повинѣтъ естѣ смрѣтѣ . тогда запльвашѣ
емоу лице и пакости емоу дѣахъ . овнѣ за ланѣтѣ
оударѣша глѣще . прорѣці намъ хѣ кто естѣ
оударен тѣ . петрѣ же вѣнѣ сѣдѣшѣ на дворѣ .
и пристѣпѣ къ нѣмоу едина рабѣнѣ глѣжши . и ты
бѣ сѣ иѣомъ галілеискѣимъ . онѣ же штврѣже
сѣ прѣдѣ вѣсѣмі глѣ . не вѣмъ чѣто глѣши . и
ишѣдѣшоу емоу вѣ врата . оузырѣ и дроугѣѣ .
и глѣ имъ . тоу и сѣ бѣ сѣ иѣомъ назареомъ . и
пакты шврѣже сѣ сѣ клѣтвож . ѣко не знаѣж члѣка
не по мѣноѣ же . пристѣпѣше стоѣщѣи рѣша
петровѣ вѣ истинѣж . и ты ш ни хѣ еси . иво и
вѣсѣда твоѣ ѣвѣ тѣ творѣтъ . тогда начѣтъ
ротѣтѣ сѣ и клѣтѣ . ѣко не знаѣж члѣка . и авне
коурѣ вѣзгласѣ . и помѣнѣ петрѣ глѣ иѣвѣ . іже
рече емоу . ѣко прѣжде даже коурѣ не вѣзгласѣтъ .
трѣ кратѣ отврѣжѣши сѣ мене . и ишѣдѣ вонѣ
плака сѣ горько . оутроу же бѣывѣшоу . сѣвѣтъ
сѣвѣрѣша вѣсі архіереи и старци людѣстѣи на иѣѣ .
ѣко оувѣтѣи и . и сѣвѣзавѣше и вѣсѣ . и прѣдѣша и
понтѣскоу моу пілатоу . иѣемоу (Мт 26: 57–75 – 27:1–2).

Розшифрування написаних під титлами слів

Б̄а = бога, Б̄мъ = богомъ

Г̄ла = глагола, Г̄лєши = глаголєши, Г̄ла̄ = глагола̄, Г̄л̄ж̄ = глагол̄ж̄, Г̄л̄щє = глагол̄ж̄щє, Г̄л̄ци = глагол̄ж̄ци

Г̄л̄ъ н̄с̄в̄ъ = глагол̄ъ н̄соусов̄ъ

н̄с̄а = н̄соуса, н̄сомъ = н̄соусомъ, н̄с̄ъ = н̄соусъ

н̄б̄сн̄ъних̄ъ = небес̄н̄ъних̄ъ

с̄на = с̄ына, с̄н̄ъ = с̄ын̄ъ

н̄н̄ѣ = н̄ын̄ѣ

х̄е = х̄ристє, х̄ъ = х̄ристосъ

ц̄рковъ б̄ж̄іж̄ = ц̄рк̄въ б̄ж̄іж̄

ч̄лка = ч̄лов̄ѣка, ч̄л̄ч̄ѣ = ч̄лов̄ѣч̄ѣ

Словник

абикѹ відразу ж

власвимниѹ богохульство

игемонъ правитель

ланита шока

о деснѹж по праву руку

ротіті сѹ присягатися

сила тут: Бог

старци люд̄стін старійшини

с̄н̄ьм̄ъ тут: синедріон (вищий дорадчий орган у давніх євреїв)

коуръ півень

Нагорна проповідь

в̄ъ оно^в в̄ъ сл̄в̄д̄ъ н̄с̄а ид̄ж̄ народі мнози от галилєѹ и декаполъ и от иєр̄л̄ма · и иудєѹ · с̄ъ оно̄го полоу иєрдана · и оузьр̄ѣв̄ъ же народ̄ъи ·

възиде на горѣ . и ꙗко сѣде . прѣстѣпиша къ
немоу оученици его . и отворѣзъ оуста своѣ
оучааше ѡ гл҃а . блажени нищїи дѣхмъ ꙗко тѣхъ
естъ црство нѣсѣное . в(л)ажени плачущїи сѧ
ꙗко ти оутѣшатъ сѧ . блажени кротци ꙗко ти
наслѣдатъ землѣ . блажени алчущїи и
жаждущїи правды . ꙗко ти насытатъ сѧ .
блажени милостиви ꙗко ти помиловани бждѣтъ .
блажени чїсти срдцмъ ꙗко ти бѧ оузрѣтъ .
блажени смиръѣщени ꙗко ти снѣве бжїи нарежѣтъ
сѧ . блажени изгнани правды ради . ꙗко тѣхъ
естъ црство нѣское . блажени есте егда поносѣтъ
вамъ . чл҃ци и ижденѣтъ въ . и режѣтъ въсь
зѣль гл҃ъ на въ лѣжжшѣ мене ради . радуйте
сѧ и веселите ꙗко мзда ваша многа естъ на
нѣсѣхъ (Мт 4: 25 – 5:1–12).

Розшифрування скорочених слів

бѧ = бога

въ оно^в = въ оно врѣмѧ

гл҃а = глагола, гл҃ъ = глаголъ

дѣхмъ = доухомъ

нерл҃ма = нероусалима

нѣа = нсоуса

на нѣсѣхъ = на небесѣхъ

снѣве бжїи = сынове божиї

срдцмъ = срьдцемъ

црство нѣское = цѣсарство небесское

чл҃ци = чловѣци

Словник

съ оноґо полоуґ з іншого (протилежаного) берега
мьзґда нагорода

Молитва фарисея

рече ꙗґь прѣтчґж сѣґж · члґка дьва вѣнидоґте вѣ
црґквь помолѣт сґ · едѣнѣ фарисеи · а друґгы
мѣитарь · фарисеи же ставѣ сѣце вѣ себѣ
молѣаше сґ · бґже хвалґ тебѣ въздаґж · ꙗґко нѣсмѣ
ꙗґко и прочѣи члґци · хѣицьнѣици · неправедьнѣици ·
прѣлюбоудѣи · ли ꙗґко съ мѣитарь · пощґж сґ дьва
краты вѣ сґботѣ · десѣтинґж даґж от вьсеґо
еґко прѣтаґжж · а мѣитарь издалече стоґж · не
хотѣаше очѣ възвестѣ на ꙗґво · нѣ виѣше вѣ прѣсѣ
своґж глґж · бґже мѣлостивѣ бґґди мьнѣ грѣшьнѣкоуґ ·
глґж вамѣ · сѣниде сѣ оправданѣ вѣ домѣ свои ·
паче оноґо · ꙗґко вѣсѣбкѣ възносѣи сґ сѣмѣрѣтсґ
и сѣмѣрѣѣи сґ възнесетсґ (Лк 18: 10–14).

Розшифрування написаних під титлами слів

бґже = боже

глґж = глагола, глґжж = глаголаж

ꙗґь = господь

ꙗґво = небо

црґквь = црґкѣвь

члґка = чловѣка, члґци = чловѣци

Словник

мѣтарь збирач податків
притѣжати придбати
прѣси груди

Овеча купіль

въ "о въніде иѣъ въ иерѣмъ · естѣ же въ
ерѣмѣхъ на овчин кѣпѣлі · ѣже нарицаетѣ вѣтезда ·
пѣтъ притворъ имѣштї · въ тѣхъ же лежааше
множество болаштїихъ · слѣпъ хромъ соухъ ·
чажщїихъ двїженїѣ въ водѣ · аиѣлъ бо гнѣ на
всѣко врѣма · мѣѣше са въ кѣпѣлі и
възмѣштааше водѣ и охощааше · и іже
прѣжде вѣлажааше по възмѣщенїи воды
сѣдравѣ вѣвааше · бѣ же тоу етерѣ чѣкъ · ѣ · и
· ѣ · лѣ имѣ въ недѣѣ своемъ · сего вѣдѣвъ иѣъ
лежащ(а) и разоумѣвъ · ѣко многа лѣта юже
имѣаше · гѣа емоу хоцѣші лі цѣла · бѣитї · ѡвѣща
емоу недѣжнѣ еи гнї · чѣка же не имамъ · да
егда възмѣтїтъ са вода · вѣврѣжет ма въ
кѣпѣль · егда же прїхождѣ азъ · инѣ прѣжде
мене вѣлазїт гѣа емоу иѣъ · вѣстани и вѣзмѣ
одрѣ твои и идї въ домъ твои · и авїе цѣла бѣы
чѣкъ · и вѣзат одрѣ свои и хождааше · бѣ же
сѣбота въ тѣ день · гѣаахѣ же иуден
ицѣлѣвъшоумоу сѣбота естѣ и не достонїтъ тї
вѣзатї одра своего · онѣ же оѣвѣща имѣ · іже ма
сѣтворї цѣла · тѣ мнѣ рече · вѣзмі одрѣ свои и

ХОДІ · ВЪПРОСИША ЖЕ И КТО ЕСТЬ ЧЛКЪ · РЕКЪ ТЕБѢ
ВЪЗЬМИ ОДРЪ ТВОИ И ХОДІ · ИЦѢЛѢВЪТЫ ЖЕ НЕ
ВѢДѢШЕ КТО ЕСТЬ · ИСѢ БО ОУКЛОНИ СЯ НАРОДОУ
СЖЩЮ НА МѢСТѢ · ПО ТОМЪ ЖЕ ОБРѢТЕ И ИСѢ ВЪ
ЦРКВ" · И РЕЧЕ ЕМОУ · СЕ ЦѢЛЪ ЕСІ К ТОМОУ НЕ
СЪГРѢШАИ · ДА НЕ ГОРЕ ТІ ЧЬТО БЖДЕТЬ · ИДЕ ЖЕ
ЧЛКЪ И ПОВѢДА ИЮДЕОМЪ · ЧКО ИСѢ ЕСТЬ ІЖЕ МА
СЪТВОРИ ЦѢЛА (ЙН 5: 1–15).

Розшифрування скорочених слів

аѣклъ гѣтъ = аѣкелъ господьнъ

бѣты = вѣыстѣ

въ "о = въ оно врѣмѣ

гѣи = господи

гѣа = глагола, гѣаахъ = глаголаахъ

еѣ^мѣхъ = иероусалимѣхъ

иерѣ^мъ = иероусалимъ

исѣ = исоусѣ

члка = чловѣка, члкѣ, члкъ = чловѣкѣ

Словник

възмѣштати приводити в рух

ен господи їй Богу!

на всѣко врѣмѣ час від часу

чажщен якї чекають

Самарянка

въ "о въниде иѣтъ въ градъ самаренскъ · наріцаемъи соухарь · искръ въсі ѡже дастъ наковъ носіфоу ѣноу своегоу · бѣ же тоу стоуденець наковль · иѣтъ же троуждъ сѡ отъ пжті сѣдѣаше тако на стоуденци · година же бѣ ѣко шестаа · и пріде жена отъ самаріѡ · почръпатъ воды · глѡ ен иѣтъ даждъ ми піті · оученици бо его ошлы бѣахъ въ градъ · да брашъна коупатъ · глѡ емоу жена самарѣнъини · како ты иудеи съи просіши оу мене піті · жены самарѣнъинѡ сѡща · не прикасажтъ бо сѡ иудеи самарѣнех · Ѡвѣща иѣтъ и рече ен аще би вѣдѣла даръ бжїи · и кто естъ глѡи ті даждъ ми піті · ты бі просіла оу него и далъ ти бі вода живъ · глѡ емоу жена · ѣи ни почръпалника имаші и стоуденець естъ глѡбокъ · отъ кждѣ оубо имаші вода живъ · еда тыи боли еси ѡца на^шго накова · іже дастъ намъ стоуденець съ · и ты из него пітъ · и сїве его и скоті его · Ѡвѣщавъ иѣтъ рече ен · всѣкъ піѡѡ^н отъ воды сѡ · въждаждет сѡ пакты · а іже піетъ от воды · ѡже азъ дамъ емоу · не иматъ въждадаті сѡ въ вѣ · нъ вода · ѡже азъ дамъ емоу · бждетъ въ немъ источникъ водъи · въслѣплѡштѡѡ въ животъ вѣчънъи · глѡ къ немоу жена · ѣи даждъ ми сїѡ вода · да ні жъждъ ні пріходъ сѣм^о почръпатъ · глѡ ен иѣтъ · иді и пригласі мжжа св^оего и пріді сѣмо · Ѡвѣща жена и рече емоу не имам мжжа · глѡ ен иѣтъ

добръ рече ꙗко мѣжа не имамъ . ꙗтъ бо мѣжъ
 имѣла еси . и нынѣ е҃гоже имаша нынѣ ты мѣжъ .
 се въ истинѣ рече . гла е҃моу жена . ꙗко виждѣ ꙗко
 прѣро еси ты . о҃ци наши поклониша въ горѣ сеи . и
 въ глѣте ꙗко въ ермѣѣ естѣ мѣсто . идеже
 кланѣти сѣ подобаетъ . ꙗко еи и҃сѣ жено . вѣрѣ ми
 имѣ . ꙗко грядетъ година . е҃гда ни въ горѣ сеи ни
 въ ермѣѣхъ поклоните сѣ о҃цю . въ кланѣ(е)те
 сѣ е҃гоже не вѣсте . мы же кланѣемъ сѣ е҃гоже
 вѣмъ . ꙗко сїсение отъ и҃удей естѣ . ны грядетъ
 година и нынѣ естѣ . е҃гда истиннии поклонници
 поклонятъ сѣ о҃цю . дѣхомъ и истинноу . и҃бо о҃ць
 тацѣхъ и҃щетъ . кланѣицихъ сѣ е҃моу . дѣхъ естѣ
 бѣгъ . и҃же кланѣетъ сѣ е҃моу . дѣхомъ и истинноу
 достоинтъ кланѣти сѣ . гла е҃моу жена вѣмъ ꙗко
 месѣя придетъ . глѣмъ хѣ . и е҃гда ꙗко придетъ .
 възвѣститъ намъ вѣсѣ . гла еи и҃сѣ азъ есмъ гла
 съ тобою . и тогда же прѣдѣ о҃ченици е҃го . и
 чюждаахъ сѣ ꙗко съ женоу глааше . и никтоже не
 рече чесо и҃щешѣ . ли чѣто глѣши съ нимъ . оставѣ же
 водоносъ свои жена . и иде въ градъ и гла члѣкомъ .
 прѣдѣте видѣте члѣка . и҃же рече мѣнѣ . всѣ е҃лико
 сътворихъ . е҃да ты естѣ хѣ . изѣдѣ же из града . и
 грядѣахъ къ е҃моу (Йн 4: 5–30).

Розшифрування скорочених слів

бѣжѣи = вожѣи

бѣѣ = богѣ

въ "о" = въ оно вѣрѣма

въ в^кѣ = въ вѣкы

҃и = господи

г҃ла = глагола, г҃лаше = глаголаше, г҃лемы = глаголемы, г҃ѣте = глаголете, г҃еши = глаголеши, г҃ли = глаголи

д҃хмъ = доухомъ, д҃хъ = доухъ

єр^лмѣ = иерусалимѣ, єр^лмѣхъ = иерусалимѣхъ

исъ = исоусъ

д҃ца = отьца, д҃ци = отьци, д҃цю = отьцю, д҃ць = отьць

пр^кро = пророкъ

с҃нве = сынове, с҃ноу = сыноу

с҃сение = съпасение

х҃ъ = христосъ

ч҃лка = чловѣка, ч҃комъ = чловѣкомъ

Словник

искръ недалеко від

вьсь *тут*: поле

водоносъ посудина для води

почръпалникъ черпак

стоуденьць колодязь

въслѣпати текти, струменіти

Зцілення сліпого

въ "о прѣхода ѿсъ · відѣ ч҃ка слѣпа о^т родства · и въпросіша и оученици єго г҃ште · оучителю · кто съгрѣши · съ лі родителѣ єго · да слѣпъ роді сѧ · о^твѣща ѿсъ · ни съ съгрѣши ни родителѣ єго · нъ да вѣдѣтъ сѧ дѣла божиа на немъ · мнѣ подобаетъ дѣлати дѣла посълавъшааго ма · дондеже денъ

естъ · прїдетъ ноцъ · егда никтоже не мо(же)тъ
дѣлати · егда въ мїрѣ есмъ свѣтъ есмъ мїрови ·
сі рекъ плїнж на земѣ · и сѣтвори брѣние о^т
плїновениѣ · и помаза емоу очі брѣніемъ · и рече
емоу иди оумы сѧ въ кжпѣлі сілгамѣ · еже
сѣказаетъ сѧ посѣланъ · иде же и оумы сѧ и
прїде відѧ · сжсѣди же и і бѣахъ видѣлі и прѣжде ·
ѣко просїтель бѣ · глѧахъ · не съ лі естъ сѣдані и
просѧ · ови глѧахъ ѣко съ естъ · а ини глѧхъ ·
подобен емоу естъ · онъ же глѧаше ѣко азъ есмъ ·
глѧахъ же емоу · како ті сѧ о^тврѣсте очі ·
втѣвѣща онъ и рече · члѣкъ нарицаемъ йсѣ ·
брѣние сѣтвори · и помаза очі мои и рече ми иди
въ кжпѣль сілгамѣ · и оумы сѧ · шедъ же и
оумныхъ сѧ · и прозрьхъ · рѣша же емоу кто тѣ
естъ · глѧ не вѣмъ · вѣсѧ къ фарисеомъ · іже бѣ
иногда слѣпъ · бѣ же сжвота егда створи брѣние
иѣ · и отврѣзе емоу очі · пѣа же въпрашаахъ и
фарисей · како прѣзрь · онъ же рече имъ · брѣние
положи мнѣ на очію и оумныхъ сѧ и виждѧ ·
глѧахъ же о^т фарисей етерни · нѣсть съ о^т бѧ члѣкъ ·
ѣко сжвоты не хранит · ови глѧахъ · како
можетъ члѣкъ грѣшенъ сіца знамениѣ твѣрїти · и
распрь бѣ въ нихъ · глѧхъ же слѣпцю пакты ·
тыи что глѣши о немъ · ѣко отврѣзе очі твои ·
онъ же рече ѣко прѣкъ естъ · не ѧша же вѣрѣ
иудей о немъ · ѣко слѣпъ бѣ и прозрь · дондеже
възгласиша родителѣ · того прозрьвъшааго · и
въпроша ѣ глѣше · съ ли естъ снъ ваю · его же

вѣи глѣта ꙗко слѣпъ роди сѧ . како оубо ѿнѣ
видитъ . ѡтвѣщасте имъ родителѣ его и рѣсте .
вѣ вѣвѣ . ꙗко съ есть сынъ наю . и ако слѣпъ
роди сѧ . како же ѿнѣ видитъ . не вѣвѣ . ли кто
емоу отврѣзе очи . вѣ не вѣвѣ . самого вопросите .
възрасть иматъ самъ о себѣ да глѣтъ . сице
рѣсте родителѣ его . ꙗко боѣшете сѧ иудеи . юже
бо сѧ бѣхъ съложили иудеи . да аще кто
исповѣсть х̄а . о^тлженъ съньмица бждетъ . сего
радѣ родителѣ его рѣсте . ꙗко възрасть иматъ .
самого въпросите . възгласиша же въторицеѣ чѣа
іже бѣ слѣпъ . и рѣша емоу даждъ сла^в боу . мѣ
вѣмъ ꙗко члкъ съ грѣшень есть . о^твѣшта же онъ
и рече . аште грѣшникъ есть не вѣмъ . едино
вѣмъ . ꙗко слѣпъ бѣхъ ѿнѣ же виждѧ . рѣша же
емоу пакѣи . чѣто сътвори тебѣ . како отврѣзе
очи твои . ѡвѣща имъ . рѣхъ вамъ юже . и не
слѣишасте . чѣто пакѣи хоштете слѣишатѣ . еда и
вѣи хоштете оученици его бѣтѣи . они же оукорѣша
и и рѣша . тѣи оученикъ еси того . мѣ же м^осеови
есмъ оученици . мѣи вѣмъ ꙗко къ мосеови глѣ бѣ .
сего же не вѣмъ отъ кждоу есть . ѡвѣшта члкъ и
рече имъ . о семь бо дѣвно есть . ꙗко вѣи не
вѣсте о^т кждоу есть . и отврѣзе очи мои . вѣмъ
же . ꙗко грѣшникъ бѣ не послоушаетъ . нѣ аще
къто бочьтець есть . и волю его творитъ . того
послоушаетъ . ѡ вѣка нѣстъ слѣишано . ꙗко кто
отврѣзе очи слѣпоу рожденоу . аще не би о^т ба
вѣилъ . не могъ би творити ничесоже .

отвѣшташа и рѣша емоу · въ грѣсѣхъ твои
родилъ сѧ еси весь · и твои ли нѣчи оучиши · изгнаша
же и вонъ · и обрѣтъши и рече емоу · твои вѣроуши
ли въ сѧна бжгѣ · отвѣшта онъ и рече · и кто естъ гѣи
да вѣрж имъ въ нъ · рече же емоу и сѣ · и видѣлъ и
еси · и глѣи съ тобожъ ть естъ · онъ же рече ·
вѣроуиж гѣи · и поклони сѧ емоу (Йн 9: 1–39).

Розшифрування скорочених слів

б̄а = бога, б̄оу = богоу, б̄ъ = богъ

б̄очьтець = богочтець

въ "о = въ оно врѣмѧ

гѣи = господи

г̄ла = глагола, г̄лааше = глаголааше, г̄лаахж = глаголаахж,

г̄летъ = глаголетъ, г̄леши = глаголеши, г̄лѣи = глаголѣи,

г̄лце = глаголцѣ

и сѣ, и сѣ = и соу сѣ

н̄нѣ = н̄чнѣ

пр̄окъ = пророкъ

сѧна бжгѣ = сына бжгѣ

сѧнъ = сынъ

х̄а = Христа

ч̄ка = чловѣка, ч̄ккъ = чловѣкъ

Словник

брьниє грязюка

доньдеже поки

пакты знову

плинжти плюнути

плиновеник слина

сѣложити сѧ домовитися

Притча про заблукалу вівцю

рече їь · блюдѣте · и неродіте о єдиномѣ отѣ малънихъ сіхъ · глѣж бо вамъ · ꙗко ни аї҃҃лі ихъ на нѣсехъ · вѣнжъ відатѣ лице дѣца моего іже естѣ на нѣсехъ · прїде бо снѣ члѣчъ вѣзїскаѣтѣ · и сїстѣ погѣвѣшіихъ · чѣто же сѧ вамъ мѣнітѣ · аште вѣдетѣ оу етера члѣка · ѿ · овецъ и заблѣдїтѣ єдино оѣ нїхъ · не оставїтѣ лі девѣті десѧт и девѣтѣ на горахъ · и шедѣ ищѣтѣ заблѣждѣшааго · и аште обрѣштѣтѣ сѧ · аминѣ ам^и глѣж вамъ · ꙗко радоуѣтѣ сѧ о неї паче · нежели о девѣті десѧтѣ и девѣті · не заблѣждѣшіихъ · тако нѣстѣ волѣ прѣдѣ дѣцѣмъ вашїмъ нѣснѣнимъ · да погѣвнѣтѣ єдїнѣ отѣ малънихъ сіхъ · аште же сѣгрѣшітѣ братѣрѣ твої · идї и облїчи і междю собою и тѣмъ єдїнѣмъ · и аште тебе послоушаѣт прїобрѣщѣши брата своего · аще лі тебе не послоушаѣтѣ · пакы поїми сѣ собою · єдино҃го лі дѣв^а · да вѣ оустѣхъ дѣвою ли трѣи сѣвѣдѣтель · станѣтѣ всѣкѣ глѣ · аште же не послоушаѣтѣ ихъ · рѣці црѣкві · аще же и о црѣкві неродїти вѣчнѣтѣ · да вѣдетѣ ті ꙗко и ѧзѣвичникѣ и мѣтарѣ · ам^и глѣж вамъ · єліко аще сѣважете на земї · вѣдетѣ сѣвазано на нѣсхъ · и єліко аще раздрѣшіте на земї · вѣдетѣ раздрѣшено на нѣсхъ · пакы амінѣ глѣж вамъ (Мт 18: 10–19).

ѿнѣ члѣчѣ не имать кѣде главѣи подѣклоніті ·
дроггы же отѣ оученикѣ рече емоу · ꙗко повелі ми
прѣжде ити и погреті дѣца моего · и ѿѣ же гла емоу ·
по мнѣ иди · и остави мрѣтвѣиѣ погрети своѣѣ
мрѣтвѣца · и вѣлѣзѣшоу емоу вѣ корабѣ · по
немѣ иди оученици его (Мт 8: 18–22).

Розшифрування скорочених слів

ꙗко = господі

гла = глагола

и ѿѣ = исоусѣ

небѣснѣиѣ = небеснѣиѣ

дѣца = отѣца

ѿнѣ члѣчѣ = сынѣ чловѣчѣ

оученици = оученици

Словник

онѣ полѣ *тут*: той берег

ѣможе колиждо куди б не

ѣзвина нора

погрети поховати

Зцілення отрока

вѣ оѣн вѣшедѣшоу исоу вѣ капернаоумѣ ·
прістѣпи кѣ нему сѣтъникѣ · мѣла и и гла · ꙗко
отрокѣ мои лежитѣ вѣ домоу моемѣ ослабленѣ ·
лютеѣ ѣко стражда · гла емоу исоу азѣ прішедѣ
ицѣблѣж и · и оѣвѣщавѣ сѣтъникѣ рече емоу ꙗко ·

нѣсмъ достоинъ да въ домъ мой вѣнідеші · нѣ
тѣкъмо рѣці словомъ · и ицѣлѣетъ отрокъ мой ·
ибо азъ чѣкъ есмъ подъ влѣдкоуж · имъ подъ собою
воинъ · и глѣж семоу иди · и идетъ · и дроугомоу
пріди и придѣ · и рабоу моемоу · сѣтвори се и
сѣтворитъ · слышавъ же иѣъ диві са емоу · и
рече гражданимъ по немъ · ам^и глѣж вамъ · ни
въ иѣли толікы вѣрѣни обрѣтъ · глѣж же вамъ ·
ѣко мнози ѿ вѣстокъ и отъ западъ придѣтъ · и
вѣзлагѣтъ съ авраамомъ · и исакомъ иѣковомъ ·
въ црѣствіи нѣсьнѣамъ · а снѣве свѣта изгнани
вѣдѣтъ въ тѣмѣж кромѣцьнѣжж · тоу вѣдетъ
плачь и скрѣжетъ зѣбомъ · и рече иѣсъ сѣтъникоу ·
иди ѣкоже вѣрова вѣди тебѣ · и ицѣлѣ отрокъ его
въ тѣ часъ (Мт 8: 5–13).

Розшифрування скорочених слів

ам^и = аминь

въ о^вн = въ оно врѣмѣ

въ иѣли = въ израили

въ црѣствіи нѣсьнѣамъ = въ цѣсарьствіи небеснѣмъ

ѣи = господи

глѣ = глагола, глѣа = глагола, глѣж = глаголиж

иѣоу = исоуоу, иѣъ = исоуѣсѣ

подъ влѣдкоуж = подъ владѣкоюж

придѣ^ѣ = придетъ

снѣве = сынове

ѣкъ = чловѣкъ

ОСТРОМИРОВЕ ЄВАНГЕЛІЄ

Розп'яття Хриса

въ врѣмѣ оно · воини имъше йѣса · ведоша и
вънѣтръ на дворъ иже естъ преторъ ·
призѣваѣхъ всѣхъ спирѣхъ · и облѣкоша и въ
баграницѣхъ и възложиша на нь сѣплетъше
тръновъ вѣнѣць · и начаша цѣловати и глѣжце
радоуи сѣ црѣю иуденскъ и вѣахъ и по главѣ
трѣстихъ · и плѣваахъ на нь · и прѣгъваѣхъ
колѣна покланѣахъ сѣ кмоу · и когда порѣгаша
сѣ кмоу сѣвлѣкоша кмоу баграницѣхъ · и
облѣкоша и въ ризѣ своѣи и изведоша и да и
распнѣхъ и задѣша мимоходащюу єдиномоу
симоноу кѣринейхъ идѣщюу сѣ села · ѡцоу
алѣξανдроу и роуфовоу · да възьметъ крѣстъ
кѣго и приведоша и на мѣсто голгоѣа · кѣже
сѣказакмо · краникѣво мѣсто · и даахъ кмоу пити
оцѣтъно вино · онъ же не приѣхъ · и распаша и ·
раздѣлиша ризѣ кѣго · мѣцѣхъ жрѣвѣиѣхъ о нь ·
кѣто чѣто възьметъ · бѣ же година третѣиѣ · и
распаша и · и бѣ написаниѣ винѣ кѣго написано ·
црѣю иуденскъ · и сѣ нимъ распаша дѣва
разбойника · єдиногѣ о деснѣхъ · а дроугагѣ о
лѣвѣхъ кѣго · и сѣбѣистъ сѣ писаниѣ кѣже глѣхъ · и
сѣ беззаконьникама причѣтенъ бѣистъ · и
мимоходѣхъ хоулаахъ кѣго · покѣваѣхъ главами

своими · и глѣжце · оуба · разаргажи црѣкве · и
трьми дньми съзидаѣа · спси сѣ самъ · и съниди
съ крѣста · такожде и архиереи ржгажце сѣ
дроугъ къ дроугу съ кѣнижьникы глѣахж · инты
спсе · а себе не можетъ съпасти · хсѣ црѣ излѣквѣ
да сънидетъ нынѣ съ крѣста да видимъ и вѣрж
имемъ юмоу (Мр 15: 16–32).

Розшифрування скорочених слів

глѣахж = глаголаахж, глѣеть = глаголеть, глѣжце =
глаголѣжце

йсѣ = нисоусѣ

ѣцоу = отьцоу

спсе = съпасе, спси сѣ = съпаси сѣ

хсѣ црѣ излѣквѣ = христосъ цѣсарь израилквѣ

црѣкве = црѣкѣве

црѣ = цѣсарь, црю = цѣсарю

Словник

спира військовий загін

цѣловати *тут*: вітати

краникво мѣсто лобне місце (місце страти)

метати (метѣж, метеши ... і мецѣж, мецешеши) кидати

о деснѣж справа

Покладення в гріб

въ врѣмѣ приде ивсифъ отъ аримаѣѣа ·
благообразнъ съвѣтъникъ · иже и тѣ въ чаѣ

цесарьствина Ёжиа · и дързихвъ въниде къ
пилатоу · и проси тѣлесе исоусова · пилатъ же
диви сѧ · аще оуже оумьрѣтъ · и призъвавъ
сѣтъника · въпроси · аще оуже оумьрѣтъ · и
оувѣдавъ отъ сѣтъника · дастъ тѣло иисифови ·
и коупль плащаницѧ · и сѣньмъ обитъ и въ
плащаницѧ · и вѣложи и въ гробъ · иже бѣ
исѣченъ отъ камене · и привали камень на двѣри
гробоу · мариа же магдалѣни и мариа иоусеова
зѣрѣста къде и полагаахѧ (Мр 15: 43–47).

Словник

благобразнъ добропорядний, поважний
обити (обиж, обижши ...) обгорнути
чапати чекати

САВИНА КНИГА

Поклоніння волхвів

ісоу рождышо сѧ въ видѣлеомѣ нюдѣисцѣмь ·
въ дни ирода цѣра · се вльсви отъ вѣстокъ придж
въ еѣлмъ глѣще · къде естъ рожды сѧ цѣръ
нюдѣискъ · видѣхомъ бо звѣздѧ его на вѣстоцѣ ·
и придохомъ поклонитъ сѧ емѣ · оуслѣшавъ же
иродъ цѣръ сѣмѣте сѧ · и всь иерѣлмъ съ нимъ и
сѣбра всѧ архиереѧ и кѣнижъникы людскыѧ · и
въпрошаше ѧ къде хс раждаеть сѧ · они же

рѣша емоу · въ виѣльеомѣ иудѣицѣмь · тако бо
пс"о естъ прѣомъ · и ты виѣльеоме земле юдова ·
ничимъже мньши еси въ вѣдка юдовахъ · ис
тебе бо изидетъ вѣка · иже оупасетъ люди моа и
излѣ · тогда ирод таі призѣвавъ влхвты ·
испыта отъ нихъ врѣма гавльшаа са звѣзды ·
и посѣлавъ а въ виѣльеомѣ рече · шѣдъше
испытайте чьто извѣстьно о отрочати · егда
обращете е повѣдите ми · да и азъ шѣдъ
поклонѣ са емоу · они же послоушавъше цѣра
идоша · и се звѣзда ѣже видѣша на вѣстоцѣ ·
идѣше предъ ними · дондеже пришѣдъши ста
на връхоу · идеже бѣ отроча · видѣвъше же
звѣздѣ въздравоваша са радостнѣ веліеѣ
зѣло · и вѣшѣдъше въ храмнѣ видѣша отроча
съ маріеѣ мѣтернѣ его · и падъше поклониша са
емоу · отъврѣзъше сѣкровица принесоша емѣ
дарты · злато и ливанъ · и змѣрънѣ · и отъвѣтъ
примъше въ сѣнѣ · не възвратиша са къ
иродоу · нѣ инѣмъ пѣтьмъ отидѣ въ странѣ
своѣ (Мт 2: 1–12).

Розшифрування скорочених слів

вѣка = владѣка

гѣжце = глаголижце

ѣрлмъ, нерѣлмъ = иероусалимъ

излѣ = издранна

їсоу = ісоусоу

мѣтериѣ = материѣ
прѣомъ = пророкомъ
пс"о = писано
цѣра = цѣсара, цѣръ = цѣсарь
хѣсъ = христосъ

Словник

змурьна смирна, миро

ливанъ ладан

съмасти сѣ (съмѣтѣ, съмѣтеши ...) збентежитися, злякатися

таі таємно

Проповідь Ісуса Христа

рече гъ свѣтильникъ тѣлоу естъ око · аще оубо око твое естъ просто · все тѣло твое просто естъ · аще ли око твое лжкво естъ · все тѣло твое тъмно естъ · аще ли свѣтъ иже въ тебѣ тъма естъ · то тъма колыни · никыже бо рабъ можетъ двѣма гинома работати · ли единого възненавидитъ · а другаго възлюбитъ · ли единому ѹгодитъ · а о друзѣмъ небрѣци вчънетъ · не можетъ бо боу слоужити и мамонѣ · сего ради глѣж вамъ · не пыцѣте сѣ дшеѣ своеѣ · что гасте · ли что пиете · ни тѣломъ вашимъ въ что облѣчете сѣ · възрите на птица нѣскыѣ · како не сѣжатъ ничесоже ни жънжтъ · ни събиражтъ въ житъница · и дѣцъ вашъ нѣскы питаетъ ѿ · не въ

ЛИ ЛОУЧЬШИ НУХЪ ЕСТЕ · КТО ЖЕ ОТЪ ВАСЪ ПЕКЪТЫ СМ ·
МОЖЕТЪ ВЪЗЛОЖИТИ НА ТѢЛО СВОЕ · ЛАКЪТЪ ЕДИНЪ · И
ПРИ ОДЕЖДИ ЧТО СМ ПЕЧЕТЕ · РАЗУМѢИМЪ ЦВѢТЪ
СЕЛЬНЫЯ · КАКО РАСТЖТЪ · НЕ ТРОУЖДАЖТЪ СМ НИ
ПРАДЖТЪ · ГЛЖ ЖЕ ВАМЪ · ЯКО НИ СОЛОМОНЪ ВЪ ВСЕИ
СЛАВѢ ОБЛѢЧЕ СМ · ЯКО ЕДИНЪ · ОТЪ СИХЪ · ТО АЩЕ
ТРѢВЖ СЕЛЬНЖЖ ДНЬСЪ СЖЩЖ · А ОУТРО ВЪ ПЕЦЬ
ВЪЛАГАЖЦЖ СМ · БѢ ТАКО ОДѢТЕ · НЕ МНОЗИ ПАЧЕ
ВАСЪ · МАЛОВѢРИ НЕ ПЬЦѢТЕ СМ · ГЛЖЩЕ ЧТО ѢМЪ
ЛИ ЧТО ПРИЕМЪ · И ВЪ ЧТО ОДЕЖДЕМЪ СМ · ВСЕГО БО
СЕГО ПОГАНИИ ПРОСАТЪ · ВѢСТЪ БО (ОЦЬ) ВАШЪ
НѢСКЪТЫ · ЯКО ТРѢВОУЕТЕ ВСѢХЪ СИХЪ · ПРОСИТЕ ЖЕ
ПРѢЖДЕ ЦРСТВИА БЖИИА · И ПРАВЪДЪТЫ ЕГО · И СЕ ВСЕ
ПРѢДАСТЪ СМ ВАМЪ · НЕ ПЬЦѢТЕ СМ ОУБО НА ОУТРИИА ·
ОУТРѢИ БО ПЕЧЕТЪ СМ СОБОЖ · ДОВЪЛЕТЪ БО ДНИ
ЗЛОБА СВОИА (МТ 6: 22–34).

Розшифрування написаних під титлами слів

БѢУ = БОГОУ, БѢ = БОГЪ

ГЛЖ = ГЛАГОЛЖ, ГЛЖЩЕ = ГЛАГОЛЖЩЕ

ГІНОМА = ГОСПОДИНОМА

ГѢ = ГОСПОДЪ

ДШЕЖ = ДОУШЕЖ

ОЦЬ НѢСКЪТЫ = ОТЪЦЬ НЕВЕСЬСКЪТЫ

НѢСКЪТЫЯ = НЕВЕСЬСКЪТЫЯ

ЦРСТВИА БЖИИА = ЦѢСАРЬСТВИА БОЖИИА

Словник

довьлѣти вистачати

лакѣтъ лікоть (*тут*: мірка)

мамона майно

неврѣци (неврѣгж, неврѣжеши ...) залишати без уваги, не піклуватися

пеци сѧ (пекж сѧ, печеши сѧ ...) клопотатися, перейматися

прасти (прадж, прадеши ...) прясти

работати служити

сельнѣ польовий, луговий

трѣбовати потребувати

трѣва трава

оутрик *тут*: завтрашній день

Ісус, який ходить по морю

въ оно^в · оубѣди їс оученикѣ своѧ вьлѣсти въ корабль · и варити єго на онѣ полѣ морѣ · дондеже отъпѣститѣ народѣ · и отъпоуць народѣ възиде на горѣ єдинѣ · помолитѣ сѧ · поздѣ же бѣвѣшю въ ·дѣж же годинѣ ноци · приде кѣ нимѣ їс по мороу хода · и видѣвѣше і оученици єго по мороу ходаща · оубогаша сѧ глѣще · тако призракъ єсть и отъ страха възъпиша · и глѧ імѣ їс · надѣвите сѧ тако азъ єсмь и не боїте сѧ · отъвѣщаа же петръ рече ємоу їи · аще ты є^{си} повели ми прити кѣ себѣ · їс же рече ємоу приди · излѣзъ же ис кораблѣ петръ · и ходаше по водѣ и приде кѣ їсѸ · видѧ

же вѣтръ лють оубога сѧ · и нача потаплѣти сѧ ·
и възъпи г҃ла г҃и съпаси ма · и г҃ла емоу маловѣре ·
почто сѧ сжмнѣ · и вылѣзъшю емоу въ корабь
оулеже вѣтръ · а сжщеі въ корабѣ поклониша сѧ
емоу г҃л҃жце · тако ты еси въ истинѣ б҃жні с҃нъ · и
прѣплѣвъше · придѣ въ земьѣ генисаредь
(Мт 14: 22–34).

Розшифрування скорочених слів

б҃жні с҃нъ = божиі с҃ынъ

въ · д҃ · ѣж же годинѣ = въ четвѣртѣжж же годинѣ

въ оно^б = въ оно врѣмѧ

г҃и = господи

г҃ла = глагола, г҃ла = глагола, г҃л҃жце = глаголижце

їс҃ = ісоусъ, іс҃ѣ = ісоусѣ

Словник

вылѣсти въ корабь зійти на корабель

варити обігнати, випередити когось

дондеже поки

онъ полъ протилежний берег

сжмнѣти сѧ сумніватися

ѣти (имѣ, имѣши ...) взяти, схопити

Притча про боржника

рече г҃ъ притѣчѣ снѣж · подобно естъ цр҃ствіе
нѣбское · чл҃коу цр҃ю · иже изволи съвѣщати слово
съ рабѣ своіми · зачѣнъшю же емоу сѣрицати

слово · приведе сѧ емоу единъ длъжъникъ тѣмѣ
талантъ · и не имѣю емоу что въздати ·
повелѣ емоу ꙗко продати сѧ · и женѣ и все
имѣние свое · падъ же рабъ онъ кланяше сѧ
емоу · гл҃а ꙗко потрѣпи о мнѣ · и все ти въздамъ ·
милосръдовавъ же ꙗко раба того · отъпоустѣ и
длъгъ отъдастъ емоу · и шѣдъ рабъ тѣ обрѣте
единого подроугъ своихъ · иже бѣ длъжънъ емоу
·ꙗмъ пѣназъ · и имъ его виаше · и гл҃а
въздаждъ ми имъже еси длъжънъ · падъ же
подроугъ онъ молѣше и гл҃а · потрѣпи о мнѣ и
въздамъ ти · онъ же не хотѣше · нѣ ведъ и
въсади въ тѣмьницѣ · дондеже въздастъ весь
длъгъ свои · видѣвъше же подроуги его
бывающаѣ · съжалиша си зѣло · и пришѣдше
сѣказаша ꙗко его · вса бывъшаѣ · тогда
призѣвавъ его · ꙗко гл҃а емоу · рабе лжкавы · въсь
длъгъ твои оставихъ тебѣ · понеже моли мя · не
подобаше ли и тебѣ помиловати подроуга своего ·
якоже и азъ тебе помиловахъ · и прогнѣвавъ сѧ
ꙗко его · прѣдастъ и мжчительмъ · дондеже
въдастъ весь длъгъ свои · такоже и оцъ мои
нѣскы · створитъ вамъ аще не отъдасте къждо
братоу своему · отъ срѣдцъ ваш(и)хъ ·
прѣгрѣшени аминъ (Мт 18: 23–35).

Розшифрування написаних під титлами слів

ꙗко = господєви, ꙗко = господи, ꙗко = господь

гл҃а = глагола, гл҃а = глагола

ѡць нѣскы = отьць небесьскы
·рѣмъ пѣназъ = сътомъ пѣназъ
срѣць = срьдьць
црѣствие нѣское = цѣсарьствик небесьскок
црѣю = цѣсарю
члѣкоу = чловѣкоу

Словник

подрогъ товариш
съвѣщати слово звести рахунки, розрахуватися
сърицати слово розраховуватися, розплачуватися
тьма *тут*: десять тысяч

Притча про бідного Лазаря

рече гъ · притъчъ снж · члѣкъ единъ бѣ богатъ · и
облачаше сѧ въ поръфурж и въ оусонъ ·
весела сѧ на всакъ днѣ свѣтъло · ницъ же бѣ
единъ именьмъ лазоръ · и лежаше гноинъ при
вратѣхъ его · бы же оумрѣти "ицюмоу · и
несенъ быти аглы на лоно аврамле · оумрѣтъ
же и богаты тъ · и погребоша і · и въ адѣ
възведъ очи свої · въ мжкахъ съ · оузърѣ аврама
из далеча и лазора на лонѣ его · и тъ възглашъ
рече · ѡче авраме помилоуі ма · и посъли лазора
да омочитъ коньць прѣста своего въ водѣ · и
оустоудитъ ѡзыкъ моі · како страждъ въ
пламени семь · и рече аврамъ · чѧдо възпомѣни
како приалъ еси благага въ животѣ своемъ · и
лазаръ такожде зълага · нынѧ же съде

оутѣшаетъ са · а ты страждеша · нынѣ надъ
всѣми сими · между нами и вами пропасть
велика оутвърди са · яко да хотащеи минжти отъ
сждоу къ вамъ · не възмагажтъ · ни иже отъ
тждоу не прѣходатъ къ намъ · рече же молж та
ѡче · да посълеша лазора въ домъ ѡца моего ·
имаю бо ·ѣ· братиа моиа · яко да
сѣвѣдѣтельствуетъ имъ · да не и ти приджтъ
на мѣсто се мжчъное · глѣ же аврамъ имжтъ
мосеа и п^кро да послоушажтъ ихъ · онъ же рече ·
ни ѡче авраме · нъ аще кѣто отъ мрътвѣхъ
идетъ къ нимъ покажтъ са · рече же емоу аще
мосеа и п^кро не послоушажтъ · и аще кто отъ
мрътвѣхъ въскрѣснетъ · не имжтъ вѣрѣи
(Лк 16: 19–31).

Розшифрування скорочених слів

а҃ґлы = ангелы

г҃ла = глагола

г҃ъ = господь

ѡца = отьца, ѡче = отьче

п^кро = пророк

чл҃къ = чловѣкъ

Словник

портьфѣра багряница, пурпур (багатий одяг пурпурового
кольору)

оусонъ, вуссонъ висон (тонке полотно)

Милосердний самарянин

члкъ единъ съхощаде отъ иерѣслама въ ерихъ .
и въ разбоиникы въпаде . иже съвлькѣше і . и
газвы възложѣше оставѣше і елѣ живого сѣща
отиде . по приключаю же иереі единъ . идѣше
пжтѣмъ тѣмъ . и видѣвъ і мимонде . такожде же и
леоугитѣ бѣвъ на томъ мѣстѣ . пришѣдъ и
видѣвъ і мимонде . самарѣнинъ же етеръ градъ
приде къ нему . и видѣвъ і млѣрдова . и пристѣпъ
обѣза газвы его възливаѣ олѣи и вино . възѣмъ же
і на скотѣ свои . приведе же і въ господѣ . и
прилежаше емъ . и на оутрѣи шѣдъ . и възѣмъ ѿ
пѣназа . дастъ гостѣникоу . и рече прилежи емъ . и
аще что иждивеши . азъ егда възвращѣ сѣ .
въздамъ ти . кто Ѹбо тѣхъ трѣи искрѣны мѣнитъ
ти сѣ бѣти . възпадѣшюмоу въ разбоиникы . онъ
же рече . створи милость съ нимъ . рече же емѸ іс
иди и ты твори такожде (Лк 10: 30–37).

Розшифрування написаних під титлами слів

иерѣслама = иероусалима

іс = ісоусъ

млѣрдова = милосердова

члкъ = чловѣкъ

Словник

гостѣникъ господар заїжджого двору

иждити (иждивѣ, иждивеши ...) витратити

искрѣнии ближній, друг

икреі священник
левѣгитъ, леоугитъ левит
по приключаяю випадково
прилежати *тут:* піклуватися про когось
сѣвлѣши (сѣвлѣкж, сѣвлѣчеши ...) стягнути (*тут:* з коня)
язва рана

Легенда про суботу

въ оно · бѣсть вънити їсви въ домъ единого
кѣназа фарисеїска · въ сѣботѣ хлѣба гасъ · и
ти бѣхж назирающе і · и се члкъ єдинъ имъ ·
водны трѣдъ бѣ предъ нимъ · и отъвѣщавъ їс
рече къ законьникомъ и фарисеомъ глѣ · аще
достойтъ въ сѣботы цѣлѣти · они же умлѣчаша ·
и приимъ ицѣли і · и отъпоустѣ і · и отъвѣщавъ
къ нимъ рече · аще котораго васъ ослѣ ли волъ ·
въ стоуденьцѣ въпадетъ и авие истрыгнетъ его
въ днь сѣботны · и не възмогж отъвѣщати
емоу к томоу · глѣ же къ зѣванымъ притѣчж ·
одрѣжж · како прѣдъсѣданиа избирахж · глѣ къ
нимъ · егда зѣванъ бѣдеши на бракъ · не сѣди
на прѣдъниимъ мѣстѣ · еда кто чѣстынѣи тебе
бѣдетъ зѣваныхъ · и пришѣдъ зѣвавы тѣ и
оного · речетъ ти · даждъ семоу мѣсто · и тогда
начнешѣ съ стоудомъ послѣднее мѣсто
дрѣжати · нъ егда зѣванъ бѣдеши · шѣдъ сѣди
на послѣднимъ мѣстѣ · да егда придетъ
зѣвавы тѣ · речетъ ти · дроуже посади выше ·

ТОГДА БЖДЕТЬ ТИ СЛАВА СЪ (ВСѢ)МИ ЗЪВАНЪМИ ·
СЪ ТОВОЖ · ТАКО ВСАКЪ ВЪЗНОСАІ СѦ СЪМЪРАЕТЪ СѦ ·
И СЪМЪРААІ СѦ ВЪЗНОСИТЬ СѦ (Лк 14: 2–11).

Розшифрування написаних під титлами слів

ГЛА = глагола, ГЛА = глагола

ІС = ісоусъ, ІСВИ = ісоусови

ЧЛКЪ = чловѣкъ

Словник

БРАКЪ весілля

ВОДЪНЪИ ТРЖДЪ водянка (хвороба)

ЗАКОНЬНИКЪ знавець закону, вчитель закону

ПРѢДЪСѢДАНІЄ почесне місце

СТОУДЕНЬЦЪ колодязь

ЛИСТКИ УНДОЛЬСЬКОГО

Притча про куکیلъ

ВЪ ПОН · ЄВГ^А · Ѡ М^А · ГЛ^А · РЛ · Р^ЧЄ ГЪ ПРИТЬЧЖ
СИЖ · ПОДЪВНО ЄСТЬ ЦРСТВО НБСНОЕ · ЧЛВКОУ
СѢТВЪШОУ ДОБРОЕ СѢМА · НА СЕЛѢ СВОЕМЪ ·
СЪПАЩЕМЪ ЖЕ ЧЛВКОМЪ · ПРИДЕ ВРАГЪ ЕГО И
ВЪСѢВ ПЛѢВЕЛЪ ПОСРѢДѢ ПЪШЕНИЦА И УТИДЕ ·
ЕГДА ЖЕ ПРОЗЖВЕ ТРѢВА · И ПЛОДЪ СЪТВОРИ · ТОГДА
И ЪВИСА ПЛѢВЕЛЪ · ПРИШЕДЪШЕ ЖЕ РАВИ ГНА
РѢША ЕМОУ · ГИ НЕ ДОБРОЕ ЛИ СѢМА СѢВЛЪ ЕСИ НА
СЕЛѢ СВОЕМЪ · ОТЪКЖДОУ ѠВѠ ИМАТЬ ПЛѢВЕЛЪ ·

ѡнъ же рече имъ · в^аргъ члвкъ то сътвори · они же рѣша хоцеша ли да шедъше изъберемъ · ѡнъ же рече ни еда како въстрѣзашце плѣвелы · въстрѣгнете и съ ними пшеницѣ · оставите коупно расти до жатвы · и въ время жатвѣ рекѣ жателемъ · шедъше изъберѣте прѣжде плѣвелъ · и съважѣте ѣ въ снопы · ѣко съжечи · а пшеницѣ съберѣте въ житъницѣ мож · и пристѣплъше оучениц[и] рѣша емоу ги съкажи намъ притѣчѣ снѣ · плѣвелъ сельныхъ · ѡвѣщавъ же ги рече къ нимъ · въсѣѣвы доброе сѣма снѣ члвчъск^ы естѣ · а село естѣ въсѣ миръ · добро же сѣма си сѣтѣ снове црствѣ · а плѣвели сѣтѣ снове неприѣзники · а врагъ въсѣѣвы естѣ дѣволъ · а жатва кончина вѣка естѣ · а жателе англі сѣтѣ · ѣко же оубо плѣвели събиражтѣся · и ѡгнемъ съжизажтѣся · тако бждетѣ въ с^окнѣчѣние вѣка сего · посълетѣ ги англы сво^а · и съберѣтѣ ѡ конць землѣ въсѣ съблзны · и творащѣмъ безаконие · и въврѣжтѣ ѡ въ печь ѡгнѣнѣ · тоу бжде плачъ и скръжетѣ зжбомъ · тогда праведни просвѣтѣтѣся ѣко и слѣнѣце · въ црствѣ дѣца моего · имѣли оуши слышати да слышитѣ (Мт 13: 24–30, 36–43).

Розшифрування скорочених слів

англі = ангелі, англы = ангелы

в^аргъ = врагъ

въ пон = въ понедѣльникъ

въ цѣрстви ѿца = въ цѣсарьствѣ (и) отьца

ѣи = господи, ѣна = господина, ѣтъ = господинъ, ѣъ =

господь

гла^{ва} ·рл· = глава съто тридесатъна

евг^е ѿ м^а = евангелие отъ матр^е

р^е = рече

ѣнове = сынове

ѣнъ члвч^{ск} = сынъ члвч^{скы} (и)

цѣрство нѣсное = цѣсарьство небесъное

члвкомъ = чловѣкомъ, члвкоу = чловѣкоу, члкъ =

чловѣкъ

Словник

въстрѣгнѣти вирвати

неприазнинъ *тут*: злого духа

плѣвелъ бур'ян, кукіль

сельнъ польовий, луговий

ДОДАТОК

ІВАН ОГІЄНКО

Старослов'янська мова у вищій школі

Чергові завдання вивчення старослов'янської мови

(Подано за виданням: Огієнко І. Старослов'янська мова в вищій школі // Наша Культура. – 1936. – Кн. 4 (13). Правопис і стиль автора в цілому збережено).

Вивчення старослов'янської мови за останні 50 літ надзвичайно збільшилося й досягло високого ступеня. Правда, не росте це вивчення самостійно, – воно тісно зв'язане з ростом загального мовознавства взагалі та слов'янського зокрема. Але одне недомагання сильно кидається в вічі кожному дослідникові історії цієї мови – це брак глибшого розроблення загальних та методологічних питань вивчення цієї мови. Особливо це треба сказати за останнє двадцятиліття: вивчення старослов'янської мови не йде навіть у парі з ростом загального мовознавства. Від вивчення старослов'янської мови зовсім відійшла наука колишньої Росії, цебто країни, де це вивчення мало широкий практичний зміст. Церковне Богослуження, з одного боку, велике число стародавніх пам'яток найрізнішого характеру – з другого – вимагали там конкретного доброго знання старослов'янської мови й кирилівської палеографії. З причин, від наукових робітників зовсім не залежних, на землях кол. Росії тепер не тільки припинено всякі дослідження над старослов'янською мовою, але навіть церковні черенки викинено з ужитку. Це все сильно відбилося на нашій науці, й вона недостатньо зростає за останні

роки, головно живе ще завдяки побільшеній праці південних слов'ян, а почасти й чехів.

Багато оригіналів старослов'янських пам'яток знаходиться на землях ССРСР, а доступ до цих пам'яток у більшості сильно утруднений або й зовсім не можливий, а це й не дає змоги працювати безпосередньо над ними. Через це сильно кидається в вічі, що всі останні праці з цієї ділянки малодокладні, більш теоретичного характеру, бо автори їх працювали не над оригіналами, а тільки над їхніми не все добрими передруками.

У цьому своєму докладі я хочу звернути увагу на деякі *загальні й методологічні питання*, зв'язані з наукою старослов'янської мови в вищій школі взагалі та у вищій польській зокрема. Питань цих зібралось вже дуже багато, але я коротенько торкнуся тільки головніших.

1. Найперше – *назва нашої мови*. Прийнято звати її – староцерковнослов'янська мова. На мою думку, без шкоди для науки варто було б опустити в цій назві слово "церковна", позаставивши ширшу назву "старослов'янська". І справді, серед пам'яток XI-го віку маємо й такі, що не були в церковнім ужиткові, як Збірники царя Святослава 1063 і 1076 років, або такі, що мають до неї тільки посереднє відношення, цебто тексти їх не богослужбові, як Супрасльський Рукопис; маємо серед цих пам'яток і епіграфічний напис царя Самуїла 993 р., що прямого стосунку до церкви не має зовсім.

Термін *староцерковнослов'янський*, власне слово "церковний" у нім сильно затемнює нам саму істоту цієї мови за IX–XI століття. Думаю, що Костянтин і Методій перекладали богослужбові книжки на живу слов'янську мову, яку найвідповідніше звати – старослов'янською. Оминаю складне питання – на яку саме мову зроблено перші переклади¹; у всякому разі – на живу слов'янську, що з часом стала загальною літературною мовою для всіх слов'ян і для всякого писання, – для церковного й позацерковного. Розбивати цю старослов'янську мову IX–XI віків на мову писань церковних і позацерковних підстав не маємо, – на той час це була

до певної міри одна спільна мова, мова старослов'янська взагалі, а церковна – тільки зокрема².

2. З такого мого погляду на істоту старослов'янської мови впливає й другий засадничий погляд – на *пам'ятки старослов'янської мови*. Число цих пам'яток у нас зовсім не встановлене, а те, що встановлене, не має міцного й логічного обґрунтування. Чому до канону старослов'янських пам'яток віднесено тільки певний круг пам'яток і чому до них не допускаються пам'ятки східнослов'янської рецензії, цього логічно вияснити не сила, а міцних підстав для цього в усякому разі не існує. Існує хіба тільки традиція, навіть закрашена трохи ненауковою погордою до Сходу взагалі, але традиція – це ще не наука.

Чистої й нормальної пам'ятки, що вповні відповідала б нашому уявленню про старослов'янську мову, не маємо, – всі пам'ятки, навіть південнослов'янських рецензій, мають поплутання єрів Ъ, Ь та носових Ѣ, Ѥ, цих найхарактерніших ознак старослов'янської мови. А коли так, то нема жодних підстав відкидати від науки старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток. Від такого відкидання повстає велика й помітна шкода, і час би вже це непорозуміння направити.

Притягнення східнослов'янських пам'яток дало б нашій науці великі користі. Традиційне число пам'яток старослов'янського канону над міру обмежене, а коли взяти на увагу, що в більшості це текст євангельський, то й зовсім вузьке. Між ними такі східнослов'янські пам'ятки, як датовані самі Збірники царя Святослава 1073 і 1076 рр., дають величезний матеріал для нашої науки, особливо матеріал лексикальний, морфологічний та синтаксичний. Кидається в вічі недатованість пам'яток старослов'янського канону, а це цілу нашу науку робить хисткою, бо ж навіть найвидатніші славісти не мають одного погляду на вік цих пам'яток. Зовсім не те бачимо на пам'ятках східнослов'янських, – серед них чимало датованих, напр. Остромирова Євангелія 1056 р., Збірники царя Святослава 1073 і 1076 р., Архангельська, правильніше Київська Євангелія

1092, Новгородські Мінеї 1095–1097 р. Висновки, оперті й на цих пам'ятках, будуть міцніші, бо датовані.

Так, старослов'янські пам'ятки східньослов'янської рецензії зафарбовані місцевими діалектичними ознаками, але це зафарбування таке мале, головню фонетичне, і так нам добре відоме, що саме воно – недостатня причина відкидати ці пам'ятки від дослідів спеціалістів старослов'янської мови. Не забуваймо до цього, що й пам'ятки старослов'янського канону частенько таки мають різні місцеві діалектичні ознаки³.

3. Курс старослов'янської мови по вищих школах часто не попереджають конче потрібним ширшим курсом про діяльність Костянтина й Методія, обмежуючись звичайно тільки найкоротшими сухими згадками про це на $\frac{1}{2}$ – 1 сторінку або обходячись і без того. Уважаю, що без докладнішого ознайомлення з життям і діяльністю творців церковної й літературної старослов'янської мови не можна зрозуміти істоти старослов'янської мови і всіх тих питань, що зв'язані з цією мовою. Думаю, що кожний викладач старослов'янської мови мусить попередити свій курс окремим вступом бодай на 10–15 годин і розповісти тут не тільки про життя й діяльність Солунських Братів, але й про головніші питання повстання слов'янських азбук та літературної мови у слов'ян. Моя практика в цьому, коли я відводив на такий вступ одну годину тижнево протягом цілого року, давала найліпші результати, бо слухачі по тому свідомо ставилися до цілого курсу старослов'янської мови й глибше його розуміли⁴.

Кирило-методіївська література в теперішній час так сильно розрослася й так міцно сплетена з основними питаннями старослов'янської мови, що час уже – на мою думку – запроваджувати по вищих школах окремі самостійні курси про життя й діяльність Костянтина й Методія. На фоні цих курсів стають зовсім ясними всі головніші питання старослов'янської мови. Як я перевірів на своїх слухачах, – звичайний слухач скоро забуває наші фонетичні чи морфологічні викладки, але всі

головні питання з курсу діяльності Кирила й Методія він пам'ятає міцно, а це дає йому можливість добре орієнтуватися і в головних питаннях старослов'янської мови.

4. Той курс старослов'янської мови, що звичайно викладається по вищих школах, уважаю за непотрібно звужений. Традиція усталила зміст цього курсу тільки на частину пам'яток X–XI-го віку. А що було по цьому – чи в дальших віках ця мова, як мова церковна й літературна, перестала існувати? Реальна дійсність не оправдує звуження курсів старослов'янської мови, й до правди ближче стояв Фр. Міклошич, коли в своїм Старослов'янським Словнику 1865 р. використав пам'ятки й значно пізніших віків.

Уважаю за конечне, щоб до курсу старослов'янської мови додавана була бодай як окремий розділ *історія цієї мови* й за дальших часів, особливо за XII–XVII віки, а по можливості й до нашого часу. Справа в тому, що старослов'янська мова церковна не замерла, не припинила свого існування, але жила й далі. Історія цієї церковної мови за XII–XVII віки надзвичайно цікава й дає нам багато такого матеріалу, що глибше висвітлює істоту старослов'янської мови.

Змiнившись головно в фонетиці, церковна старослов'янська мова живе й далі як мова церковна полудневих та східних слов'ян. Дальша доля цієї мови надзвичайно цікава. До половини XIV-го ст., цебто до Євфимієвої реформи, вона позостається більш-менш незмінна, а тому пам'ятки цієї доби мають надзвичайно велике значення для зрозуміння істоти старослов'янської мови. По втраті незалежності південних слов'ян, а особливо в віках XV–XVI і XVII центр плекання церковної мови переноситься до східних слов'ян, а власне до народу українського, де й позостається до кінця XVIII-го століття, а потім переходить до Росії. Висвітлення цілої історії церковної мови, бодай у короткім зарисі, дуже цінне для курсу старослов'янської мови, бо дає йому природне закінчення, відповідаючи на логічне питання кожного з слухачів цього

курсу: а що ж сталося з цією мовою пізніш?⁵ У старослов'янській мові маємо багато питань, назву тут хоча б питання акценту, що їх розв'язати з самих тільки пам'яток X–XI віків ніяк не можна – треба конче притягнути й пам'ятки пізніші, скажімо, Новий Завіт митрополита Олексія з 1355 р. дає неоціненний матеріал для вияснення старослов'янського акценту⁶. Так само, скажімо, питання знаків діакритичних ніяк не розв'яжемо по найстаріших пам'ятках, – мусимо звернутися до пам'яток пізніших, де ці знаки маємо вже в суцільній закінченій системі. А питання знаків надрядкових не раз ізв'язані з питанням фонетики⁷. Зазначу тут іще, що, напр., "Сказаніє о письменах" Костянтина Костенецького кінця XIV віку для зрозуміння істоти старослов'янської мови дає надзвичайно багато⁸.

5. Кожне питання старослов'янської мови – фонетичне, морфологічне й складнене – конче треба освітлювати й дальшою його долею в живих мовах слов'янських або хоч його долею в мові слухачів. Скажімо, у вищих школах польських розповідати й про долю старослов'янського явища в мові польській, а в чеських школах – про долю його в мові чеській і т.д. Це не буде втручання в порівняльну граматику слов'янських мов, – це буде тільки методологічно й науково так потрібне нам зв'язування двох кінців мовного явища – його початок і кінець, без чого вияснення цього явища все буде неповне. Так поставлений курс старослов'янської мови бодай для головніших явищ зробить неоціненні послуги й для курсу порівняльної граматики слов'янських мов, і для курсів окремих живих мов⁹.

6. Вивчення фонетики старослов'янської мови сильно утруднюється тим, що ми часто недокладно знаємо, що саме криється за поданою графічною формою, напр., **сплно** й т.ін. Справа в тому, що ми мало досліджуємо старослов'янський, а ще менше церковнослов'янський **правопис**. Вивчення церковнослов'янського правопису в його цілості, за X–XIX, яке я поробив¹⁰, показує, що правопис цей надзвичайно консервативний

і що правопис пізніших часів добре висвітлює правопис старший. Ось тому знання історії церковнослов'янського правопису в його цілому надзвичайно цінне для розуміння слов'янської графіки X–XI віків, а це дає нам змогу глибше аналізувати питання старослов'янської фонетики. Ось тому вважаю, що старослов'янську фонетику треба розпочинати докладною історією церковнослов'янського правопису. Вивчення правопису пам'яток XII–XIV віків, а особливо "Сказання о письменах" Костянтина Костенецького, дає надзвичайно цінний матеріал для фонетичного розуміння старослов'янських пам'яток X–XI віків.

7. Сам курс старослов'янської мови звичайно зводиться в нас до фонетики й морфології, а на *складню* уваги звертається мало й відводиться на неї якихсь пара годин у цілому курсі. Таке негування складні старослов'янської мови вважаю дуже некорисним для цілої нашої науки. Вивчення слов'янської синтакси взагалі не може похвалитися глибиною поза дослідями Потебні, історичного освітлення в складневих працях частіш не знаходимо. Думаю, що за першу причину такого сумного стану складневих дослідів треба вважати власне брак добре розробленої складні старослов'янської мови. Уважаю складню за царицю мовознавчих наук, і вже час відвести їй належне місце в курсі старослов'янської мови. Пам'яткового джерельного матеріалу маємо немало, але до складневих дослідів конче треба притягнути й досвід таких пам'яток, як, скажімо, Збірник Святославів 1073 р., що для складні дає надзвичайно цінний невичерпний матеріал¹¹.

8. Говорючи про складню старослов'янської мови, не можна не звернути ще уваги на конечну необхідність порівняння перекладних старослов'янських пам'яток із їх грецькими, рідше – латинськими оригіналами. Таке порівняння дає завжди дуже цінні результати, що глибоко висвітлюють нам саму істоту старослов'янської мови. А вже для дослідів складні таке порівняння надзвичайно необхідне. На жаль, такого порівняння старослов'янських пам'яток із їхніми оригіналами з погляду складні в широкому значенні у нас іще мало пророблено,

широкої загальної синтези не зроблено. Через це багато складневих явищ старослов'янської мови або лишаються глибше невисвітлені, або висвітлюються неправдиво.

Взагалі ми ще мало висвітлили впливи грецької складні на складню старослов'янську, хоч без такого висвітлення наша наука нормально йти уперед не може¹².

9. А вже *вплив гебраїської мови* на мову старослов'янську лежить у нас непочатий. А між тим знаємо, що основою грецьких богослужбових текстів були старозавітні псалми, біблійні пісні й біблійні та синагогальні молитви, перекладені дослівно, як і взагалі дослівно перекладений на грецьку мову цілий Старий Завіт. У цьому грецькому перекладі дуже багато гебраїзмів, цебто виразів, питомих тільки гебраїській мові, позоставлено без змін, а пізніше ці ж гебраїзми попали й до старослов'янських перекладів. Зваживши, який великий вилив мав т. зв. "біблійний стиль", переповнений гебраїзмами, на старослов'янську складню, зрозуміємо й конечну потребу дослідити всі гебраїзми, особливо синтактичні, в старослов'янській мові. Скажімо, без гебраїського оригіналу ми не зрозуміємо, чому в біблійних наших текстах так часто знаходимо час майбутній замість способу наказового; напр.: **ѠКРОПИШИ МА ѠССѠПОМЪ** – покропи мене іссопом і т. ін.¹³

10. Питання фонетики старослов'янської мови дуже часто не до кінця нам ясні; напр, дуже цікава, але мало знана старослов'янська вимова деяких звуків голосних і приголосних. З цього погляду неоціненні прислуги для старослов'янської фонетики зробив би нам докладний дослід *церковної вимови*. Церковна вимова богослужбових текстів вивчена в нас надзвичайно мало, а між тим потрібного матеріалу, починаючи з найдавнішого часу, маємо вже багатенько; у всякому разі матеріалу маємо стільки, що глибший і докладніший його аналіз дав би силу даних для висвітлення старослов'янської фонетики. Церковна вимова богослужбових текстів надзвичайно консервативна, стародавня традиція вперто віками тримається, а

це й дає змогу з церковної вимови пізніших віків робити певні висновки й про фонетику старослов'янську¹⁴.

Так, є дані твердити, що стара вимова довгі віки незмінно трималася в церкві, а від неї перенесена була навіть до українських канцелярій XIV-го віку та молдавських XV-го віку. Маю на увазі одне явище – старослов'янський **ѣ** церква вимовляла на кінці слів близько до **о** ще й у XIV віці, і такої вимови тримаються деякі писарі, напр., українських канцелярій XIV-го віку. Так, у грамоті луцькій із 27 січня 1388 року знаходимо: **оуѣѣмо, листо, посмотрито, пано петро, іхо, намо, штыхо, мжпѣсто, городо, дѣтемо іхо, оу понедѣлнико** і т. ін. Таких прикладів., де замість старого **ѣ** у пам'ятках маємо **о** навіть на кінці слів, знаємо з XIV і XV віків немало з канцелярій українських і молдавських. Ця канцелярійна хомонія безумовно церковного походження й безумовно стоїть у зв'язку зо старослов'янською вимовою¹⁵. У всякому разі, аналіз пам'яток, що показують церковну вимову, дасть для нас дуже багато; дадуть багато навіть матеріяли пізніші, напр., богослужбові тексти XV–XVI віку, писані латинкою, з чого ясною стає церковна вимова, а вона все консервативна. Думаю також, що дослід акцентованих кирилівських пам'яток XIV-го віку немало дав би для вивчення старослов'янського акценту¹⁶.

11. Для вивчення старослов'янської мови не зайвим було б глибше дослідити *архаїзми окремих слов'янських мов*. Справа в тому, що окремі слов'янські мови не все змінили від свого колишнього стародавнього стану, – кожна жива слов'янська мова має багато архаїзмів. Треба конче зібрати такі архаїзми, – вони й змалюють нам правдивий стан старослов'янської мови. Архаїзми кожної слов'янської мови зокрема вже досить добре висвітлені, але що не маємо загальної синтетичної праці про всі архаїзми разом. Праця така дуже нам потрібна, бо й вона стане живим пам'ятником старослов'янської мови. Звертаю тут увагу на мову українську: вона знає дуже багато найрізніших

архаїзмів фонетичних, морфологічних і складневих, таких архаїзмів, що все будуть цінні для дослідника старослов'янської мови. Напр., у складні в українській мові дуже частий давальний приналежности, *dativus possessivus*, – *кінець книжці, батько йому вмер* й т.ін.; у часових і причинових безприйменникових реченнях дуже часто в цій мові старослов'янська конструкція з підметом у пояснювальнім реченні зараз по дієприслівнику. Скажімо, старослов'янське: **вЪставъ Исусъ по немъ идаше** по-українському буде: "Уставши Ісус, ішов за ним". Ця форма в живій народній мові дуже часта, пор. Шевченкове: "Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить". Цікаве ще, напр., питання члена в українській мові. Як відомо, дослідники з українських пам'яток XII–XIII віків подають багато прикладів т. зв. члена, напр., це робить Л. Мілетич, Халанський, Погорілов і інші. Цей член, трохи відмінний від члена болгарського, панує в живій українській мові й тепер, напр., у Шевченка маємо: "Одинокий, мов гора **та** на полі чорніє Колізей **той** серед Риму" ("Неофіти") і десятки таких інших прикладів¹⁷. Не знаючи про цей живий в українській мові постпозиційний член, правда – особливого типу, проф. Погорілов у Збірнику на честь Мілетича прийшов до зовсім неправдивих висновків про старокиївську мову, висновків, потрібних авторові для його політичних тверджень. Думаю також, що глибше вивчення вказівних займенників в окремих слов'янських мовах, особливо дослідження втрати ними своєї вказівної сили, пролле більше світло на час повстання слов'янського члена. У всякому разі більшість прикладів, що їх подає проф. Мілетич зі старослов'янських пам'яток за приклади члена, членом не є, – це звичайні вказівні або анафоричні займенники. – Або, скажімо, в українській мові добре знана складнева функція старослов'янського супіну: сама форма супіну зникла, але по дієсловах руху ставимо інфінітива, а при ньому, як і в старослов'янській мові, родовий відмінок; напр.: "Іде до сусіди невістки судити", "Пішли в поле зеленого жита жати", "Вийшла мати в ор і т відчинити", "Пішов сіна косити" й т. ін.

12. Передостання моя увага до курсу старослов'янської мови в вищій школі та, що слухачі цього курсу конче мусять познайомитися хоча б із коротким курсом *кирилівської й глаголицької палеографії*. У нас стало звичайним, що наші слухачі читають тільки друковану, на сучасний лад стилізовану кирилицю, але ніхто з них не прочитає пам'ятки в оригіналі. Це приносить помітну шкоду нашій науці, бо не дає змоги слухачеві глибше орієнтуватися в питаннях повстання слов'янських азбук, а тим самим і в мові, що передається ними. Уживання фотографічних знімків замість друкованих старослов'янських текстів на годинах вправ приносить великі користі, бо вводить слухача глибше до справи й ставить його ближче до самого оригіналу. Думаю, що вже мусимо перейти від друкованих хрестоматій до альбомів знімків зі старослов'янських пам'яток¹⁸. Таке ставлення справи, скажімо, на землях слов'янських східних і південних, конче необхідне; необхідне воно і в Польщі; більше того, в Польщі конче потрібні й окремі курси кирилівської палеографії, бо ж польські архіви переповнені кирилівськими пам'ятками, а читати їх нема кому.

13. Питання про *вимову старослов'янських текстів* – це першорядне питання, що ще чекає свого глибшого розроблення. Вимова ця по вищих школах не однакова, одностн тут немає. Кожний слов'янський народ пильнує вимовляти ці тексти згідно зі своєю фонетикою, особливо в тих випадках, де ще не встановлено непорушної вимови. У східних слов'ян, напр., носові **ѣ**, **ѣ** часто вимовляють по-сучасному: **у**, **я**; навпаки, у слов'ян західних та в Європі звичайно вимовляють їх як носові: **а**, **е**.

Маємо немало старослов'янських звуків, що їх правдива істота ще остаточно не встановлена, напр. **ѣ**, **е**, **и**, **г** й ін. Через це, скажімо, в українській науці вже закріпилося вимовляти ці звуки по-новому, бо, здається, ця вимова мало відбігає від старослов'янської: вважаємо, що **е** та **и** не палаталізували тих приголосних, що по них стояли: **небо** – *небо*, **ведешн** – *ведешн*, **несешн** – *несешн*, **хлѣвъ** – *хліб* і т. ін.. а не: *несєші*, *ведєші*,

хлеб. У всякому разі уодностайнення вимови старослов'янських текстів – чергове завдання нашої науки¹⁹.

Звичайно, щоб виконати всі ті завдання, що я їх тут ставлю, старослов'янська мова в вищій школі мусить бути окремою самостійною катедрою з достатнім числом викладових годин. У деяких вищих школах так уже й є, але в багатьох із них старослов'янська мова – тільки придаток до якоїсь іншої катедри. Так надалі не може бути, беручи під увагу особливо те, що професор старослов'янської мови мусить велику увагу звернути ще й на життя та працю Костянтина й Методія, на повстання слов'янських азбук та на кирилівську палеографію.

Оце головніші мало ще вирішені питання до курсу старослов'янської мови в вищій школі. Без позитивного глибшого вирішення цих питань будемо довго ще топтатися на одному місці й не потрапимо йти в парі з розвоєм загального мовознавства. Деякі з цих питань уже вирішені й прийняті окремими вченими, – я тільки синтезую їх як головні дезидерати нашої науки.

На основі всього вище сказаного приходжу до таких висновків:

1. Мову найдавніших слов'янських пам'яток з наукового й педагогічного погляду відповідніш було б звати старослов'янською, а не староцерковнослов'янською.

2. До вивчення пам'яток старослов'янської мови конче треба додавати й вивчення пам'яток східньослов'янських.

3. Курс старослов'янської мови конче треба починати докладним вступом про життя й діяльність Костянтина й Методія та про головні питання повстання азбук і літературної мови у слов'ян. Час уже настав, щоб такі вступи робити й окремими курсами.

4. До курсу старослов'янської мови конче треба додавати бодай коротку історію церковнослов'янської мови за XII–XVIII віки.

5. Історія церковнослов'янського правопису X–XVIII віків дає надзвичайно багато для глибшого зрозуміння фонетики старослов'янських пам'яток, а тому курс старослов'янської мови треба розпочинати окремим розділом про церковний правопис.

6. Дуже корисним буде бодай коротко показувати долю головних мовних явищ старослов'янської мови в окремих живих слов'янських мовах.

7. Вивчення складні старослов'янської мови тепер зовсім занедбане, що зле відбивається на стані цілого слов'янського мовознавства й на стані вивчення складні живих мов.

8. Конче треба збільшити нашу працю порівняння старослов'янських пам'яток із їх чужомовними оригіналами й подати повний малюнок грецького впливу на старослов'янську мову, особливо в ділянці складні.

9. Конче треба дослідити гебраїзми в старослов'янській мові, особливо складневі.

10. Глибокий і докладний аналіз консервативної церковної вимови богослужбових текстів дасть цінні вказівки для старослов'янської фонетики.

11. Конче треба дослідити архаїзми всіх окремих слов'янських мов, – у своїй цілості вони сильно освітлять нам істоту старослов'янської мови.

12. Для практичних вправ зі старослов'янської мови потрібні нам не хрестоматії друкованого тексту, але фотографічні знімки зі старослов'янських пам'яток.

13. Без бодай короткого курсу кирилівської (й глаголицької) палеографії не може бути глибшого зрозуміння головних питань старослов'янської мови.

14. Час уже настав виробити загальні правила вимови старослов'янських текстів.

15. Старослов'янська мова мусить бути окремою незалежною катедрою в вищій школі.

¹ Докладно розповідаю про це в своїй (літограф.) праці: "Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян", Варшава, 1927 р., ст. 197–232.

² Докладніш розповідаю про назву "старослов'янська мова" у вступі у своїй праці: "Фонетика церковнослов'янської мови", Варшава, 1927 р., ст 3–4.

³ Докладніш розповідаю про це у своїй праці: "Найважливіші пам'ятки церковнослов'янської мови", Варшава, 1929 р., ст. 98–103.

⁴ З моїх викладів повстала моя двотомова праця: "Костянтин і Методій, їх життя і діяльність", т. I–II, Варшава, 1927–1928, ст. 324 + 400,

а також: "Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян", Варшава, 1927 р., 271 ст., "Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u Słowian, album zdjec", Варшава, 1927 р., 53 знімки. Ці праці дають кожному можливість легше орієнтуватися в усіх складних питаннях славістики.

⁵ Коротку історію церковнослов'янської мови подав я у двох своїх працях: 1) "Історія церковнослов'янської мови, короткий науково-популярний нарис", "Elpis", 1931 р., т. V, ст. 20–38, Варшава, 2) "Język cerkiewno-słowiański na litwie i w Polsce w wiekach XV–XVIII", див. "Prace Filologiczne", 1929 р., т. XIV, ст. 525–543.

⁶ Про наголоси Чудівського Нового Завіту 1355 р. розповідаю в двотомовій недрукованій своїй праці "Східнослов'янський наголос XIV віку", т. I: Словник наголосів Чудівського Нового Завіту 1355 р., т. II: Східнослов'янський наголос XIV віку. Деякі дані з цієї надзвичайно цінної акцентованої пам'ятки подаю у своїй праці: "Український літературний наголос", див. "Рідна мова", 1936 р.

⁷ Докладніш пишу про це у своїх статтях: "Akzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachdenkmälern", "Zeitschrift für slavische Philologie", 1932, т. IX, кн. 3–4, ст. 395–399 і "Кендема, подвійний гравіс", "Записки Чину Св. В.В.", Жовква.

⁸ Про значення цього Сказання розповідаю в багатьох місцях своєї праці "Фонетика церковнослов'янської мови", Варшава, 1927 р., див., напр., ст. 18–21 та ін.

⁹ Цією методою опрацював я свою працю "Фонетика церковнослов'янської мови", Варшава, 1927 р., 495 ст., літограф.

¹⁰ Свою працю "Фонетика церковнослов'янської мови", 1927 р., я розпочинаю окремою частиною "Церковнослов'янський правопис", ст. 12–120. Знання історії правопису дає студентові змогу ясніш відрізнити форму звукову від графічної. Див. іще мою працю: "Новочасний церковнослов'янський правопис", відбитка з "Elpis", 1926 р., т. II, ст. 16–39.

¹¹ Докладніше про це розповідаю в новій своїй праці "Складня української мови. Частина перша: Вступ до вивчення складні", Жовква, 1935 р., 196 ст.

¹² Див. про це в моїй праці "Методологія перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову", Варшава, 1927 р. (з "Духового Сіяча"), ст. 5–9, 17–18.

¹³ Докладно розповідаю про це в своїй праці "Методологія

перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову", Варшава, 1927 р., ст. 12–16.

¹⁴ Про церковну вимову старих віків докладно розповідаю в своїх працях: 1) "Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці, нарис із історії фонетики". Див. "Elpis" 1926 р., кн. 1, ст. 9–32 і окремо, Варшава, 2) "Українська й білоруська церковна вимова XVI–XVII віків", див. "Українська літературна вимова XVI-го ст.", Варшава, 1930, ст. 232–234 і 3) "Українська церковна вимова", див. "Наша культура", 1936, кн. 6 (15).

¹⁵ Докладніш розповідаю про це у своїй статті: "Дві найстарші молдавські кирилівські грамоти 1388 року", див. "Slavia" 1936 р.

¹⁶ Про старий церковнослов'янський акцент докладно розповідаю в цих своїх працях: 1) "Наголос яко метод означення місця виходу стародрукованих книжок", Львів, 1925 р., див. "Записки Наукового Товариства", т. 136–137, ст 197–224; 2) "Український наголос на початку XVII-го віку", див. "Записки Чину св. Василя Великого", т. II, вип. 1–2, с. 1–29, Жовква, 1926 р.; 3) "Український наголос у XVI-ім віці", див. "Сборник статей в честь ак. А.И. Соболевскаго", ст. 444–451, Ленінград, 1928; 4) "Церковнослов'янський наголос", див. мою працю: "Фонетика церковнослов'янської мови", ст. 312–339, 1927 р. В усіх цих працях аналізується старий церковнослов'янський акцент. Див. іще мою працю: "Український літературний наголос" у журналі "Рідна Мова", де часті екскурси до церковнослов'янського наголосу.

¹⁷ Див. мою працю "Член в українській мові, історично-порівняльний нарис", "Рідна Мова", 1935 р., ст. 379–384 і 429–434.

¹⁸ Власне так я склав свою працю "Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків", Варшава, 1929 р. Тут подав я 155 знімків із пам'яток X–XI віків із кирилівською транскрипцією їх. Це дає змогу студентові читати зліва – оригінал, а справа – його кирилівську транскрипцію. Око студента постійно призвичаюється до оригіналу. Див. іще дві мої праці: 1) "Wzory pism cyrylickich X–XVII w.w. ", Варшава, 1927 р., 144 ст.; видання друге, ч. I, 1928 р. і ч. II, 1931 р., 2) "Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u Slowian", Варшава, 1927 р.

¹⁹ Докладніше див. про це мою працю: "Фонетика церковнослов'янської мови", 1927 р., а в ній на ст. 121–128 розділ: "Вимова старослов'янських текстів".

ЗМІСТ

Список умовних скорочень 3

Передмова 6

ВСТУП. ГРАФІКА. ФОНЕТИКА

Тема 1

Вступ

Слов'янська мовна галузь. Поняття про прамову.
Поняття прастарослов'янську мову. Виникнення і розвиток
слов'янської писемності. Дві слов'янських азбуки.
Фонетичне і числове значення літер кирилиці. Діакритичні знаки.
Джерела вивчення старослов'янської мови 8

Тема 2

Фонетико-фонологічна система старослов'янської мови

Система голосних фонем старослов'янської мови
другої половини IX ст. Їх класифікація. Зредуковані фонemi /ь/ і /ъ/.
Зредуковані напружені. Фонетична структура складу.
Принцип висхідної звучності 22

Система приголосних фонем старослов'янської мови.
Їх класифікація. Складотворчі сонорні.
Сполучуваність голосних фонем із приголосними 33

Тема 3

Фонетико-фонологічна система старослов'янської мови в порівняльно-історичному висвітленні

Фонологічна система індоєвропейської та праслов'янської
(на ранньому етапі) мов. Розвиток праслов'янського вокалізму.
Голосні монофтонгічного та дифтонгічного походження
Праслов'янський консонантизм. Походження носових голосних 41

Перебудова структури складу. Дифтонгічні сполуки з плавними *г, *І на початку та в середині слів. Сполуки *г, *І зі зредукованими	48
Зміни праслов'янських груп приголосних із *j. Перше, друге і третє перехідні пом'якшення задньязыкових. Зміни сполук *gv, *kv	53
Зміни приголосних у кінці слів. Протетичні приголосні. Дисиміляція. Спрощення груп приголосних. Фонетичні зміни у старослов'янській мові X–XI ст.	66

ЛЕКСИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ

Тема 4

Словниковий склад старослов'янських рукописів

Словниковий склад старослов'янських рукописів. Праслов'янський лексичний пласт. Грецизми. Гапакси. Лексико-семантичні групи. Багатство синоніміки старослов'янської мови. Антоніми. Омоніми. Свідома мовотворчість слов'янських книжників	72
--	----

СЛОВОТВІР І МОРФОЛОГІЯ

Тема 5

Іменник

Словотвір іменників. Граматичні категорії іменників. Відмінювання іменників з колишніми основами на *ā, *jā; *ō, *jō; *ǔ; *ǖ; *ī та на приголосний. Походження відмінкових закінчень	99
--	----

Тема 6

Займенник

Родові та неродові займенники. Розряди займенників. Їх відмінювання	116
--	-----

Тема 7

Прикметник

Групи прикметників за значенням. Словотвір прикметників. Іменні прикметники. Займенникові прикметники. Їх творення і відмінювання. Ступені порівняння якісних прикметників	121
---	-----

Тема 8

Лічилльні слова

Слова на позначення чисел. Прості та складені назви чисел.
Особливості їх творення й відмінювання 128

Тема 9

Дієслово

Класи дієслів. Теперішній час. Система майбутніх часів.
Простий та сигматичний аорист. Імперфект. Перфект.
Плюсквамперфект. Наказовий спосіб. Умовний спосіб. Інфінітив.
Супін. Активні дієприкметники теперішнього і минулого часів.
Функції активних дієприкметників у реченні.
Конструкції з давальним самостійним 132

Тема 10

Прислівник 151

Тема 11

Службові частини мови. Вигук

Прийменники. Післяйменники. Сполучники. Частки. Вигук 157

СИНТАКСИС

Тема 12

Особливості синтаксичної будови старослов'янської мови

Порядок слів у реченні. Способи вираження головних і другорядних
членів речення. Особливості узгодження та керування.
Конструкції з подвійними відмінками. Структурні типи речень 163

Рекомендована література 171

Тексти 174

Додаток

Іван Огієнко. Старослов'янська мова у вищій школі 227

Навчальне видання

ГНАТЮК Лідія Павлівна

**СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА
ПРАКТИКУМ**

Друкується за авторською редакцією